

gledišta

jagoš duretić

DILEME PROLETERSKOG KONSTITUISANJA VLASTI

dr aleksandar bajt

DRUŠTVENA SVOJINA — KOLEKTIVNA I INDIVIDUALNA

dr slavko milosavljevski

DEMOKRATSKA TRADICIJA I SKUPŠTINSKI SISTEM

dr france černe

OTVORENA PITANJA PRIVATNOG SEKTORA

josip marinković

INSTITUCIONALNOST FILOZOFIJE

pero zubac

ŠTA JE TO „NOVA LEVICA“

vera ikononova

CENA ZLATA U ZABAVI

kurt volf

ZA SOCIOLOGIJU ZLA

ČASOPIS ZA DRUŠTVENU KRITIKU I TEORIJU

4

A P R I L

1 9 6 8.

GODINA IX

KONKURS

g l e d i š t a

časopis za društvenu kritiku i teoriju raspisuje opšti jugoslovenski anonimni nagradni konkurs za raspravu o temi

„U ČEMU SU SNAGA I SLABOST S A M O U P R A V L J A N J A ?“

Uslovi konkursa: Rasprava treba da na produbljen, originalan, teorijsko-kritički i jasno obrazloženi način odgovori na postavljeno pitanje. Poželjno je da obim rasprave bude u granicama od 50 do 80 kucanih stranica novinarskog proreda. Radove, pod šifrom, otkucane u tri primerka treba slati na adresu redakcije sa naznakom „za konkurs“. Šifra će biti razrešena podnošenjem kopije rukopisa posle objavljivanja rezultata konkursa. Radovi koji konkurišu za nagradu ne smeju prethodno biti objavljeni. Krajnji rok za slanje rukopisa je 15. VII 1968. godine.

Najuspelije radove Redakcija „Gledišta“ će nagraditi sledećim novčanim nagradama:

I nagrada 10.000 N. din.

II nagrada 7.000 N. din.

Pored toga Redakcija će otkupiti radove koji zadovoljavaju kriterijume za objavljivanje u časopisu. Redakcija „Gledišta“ time preuzima pravo prvog objavljivanja nagrađenih ili otkupljenih radova.

REDAKCIJA

GLAVNI
I ODGOVORNI UREDNIK
božidar perković

ČLANOVI REDAKCIJE

života dorđević
jagoš đuretić
dr aleksandar kron
zdravko kučinar
mirko miloradović
miloš nemanjić
dr branko pavlović
mileta radovanović
milorad savićević
velimir tomanović
dr aleksandar vacić
vučina vasović
milan vlajčić
milan vojnović

SEKRETAR REDAKCIJE
dragan sibiñović

LEKTOR
zora maksimović

KOREKTOR
olga martinović

KORICE
bole miloradović

gledišta

4

GODINA IX, APRIL 1968.

Časopis izlazi svakog meseca izuzev jula i avgusta. Rukopisi se ne vraćaju.

IZDAJE

Beogradski univerzitet i Centralni komitet Saveza omladine Srbije.

ADRESA

„Gledišta“, Beograd, Kralja Milutina 8, poštanski fah 830, telefon 24-481.

PRETPLATA

za 1968. godinu

Cena pojedinom primerku je 8 novih dinara. Godišnja pretplata: za našu zemlju 80 novih dinara, za individualne pretplatnike 40 novih dinara, za studente i učenike 25 novih dinara. Za inostranstvo 160 novih dinara. Narudžbine prima Redakcija „Gledišta“, žiro račun broj 608-8-864-4.

ŠTAMPA

Grafičko preduzeće „Slobodan Jović“ — Beograd, Stojana Protića 52

jagoš duretić
DILEME PROLETERSKOG KONSTITUISANJA
VLASTI 521

dr aleksandar bajt
DRUŠTVENA SVOJINA — KOLEKTIVNA I
INDIVIDUALNA 531

dr slavko milosavljevski
DEMOKRATSKA TRADICIJA I SKUPSTIN-
SKI SISTEM 545

dr france černe
OVORENA PITANJA PRIVATNOG SEKTORA 559

josip marinković
INSTITUCIONALNOST FILOZOFIJE 567

ZAPISI

dr vojan rus
SOCIJALISTIČKI SAVEZ I KADROVSKA PO-
LITIKA 575

miroslav radovanović
SOCIJALNO-PSIHOLOŠKE POSLEDICE NEZA-
POSLENOSTI 581

marija tođorović
OTPUŠTANJE SA OTPREMNINOM 588

pero zubac
IDEJE I FIKS-IDEJE 596

vera ikononova
CENA ZLATA U ZABAVI 600

emilija bogdanović
KVIZ POSUT ZLATNIM PUDEROM... 606

HRONIKA

609
danica mojsin INIDVW O IZOTOCIOS

milorad savićević
PREDUZEĆE U REFORMI 616

POLEMIKA

dr hrvoje žošić	
TEORIJA DOHOTKA I HIPOTEZE DRA ČER- NEA	619
krsto kilibarda	
NAUČNA ODGOVORNOST U KRITICI — ŠTA JE TO?	630
radoje radojević	
O JEDNOJ ARGUMENTACIJI	642
dr pavao domančić	
POVODOM PRIKAZA KNJIGE DRA MILOŠA VUČKOVIĆA „BANKARSTVO“	644

PREVODI

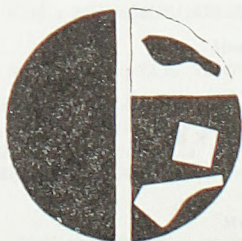
kurt volf	
ZA SOCIOLOGIJU ZLA preveo branko jelić	649

PRIKAZI

cvetko cvetkovski	
BLAŽE KONESKI: MAKEDONSKI JEZIK U RAZVOJU SLOVENSkih LITERATURNIH JE- ZIKA	665
dr slavoljub cvetković	
OKTOBARSKA SOCIJALISTIČKA REVOLUCI- JA BIBLIOGRAFIJA 1917—1945.	666
dragana đurić-makarov	
NIKOLA ABANJANO: MOGUĆNOST I SLO- BODA	668
vladimir goati	
MORIS DIVERŽE: DEMOKRATIJA BEZ NA- RODA	671
vladimir štambuk	
DANIJELE BELI: KRAJ IDEOLOGIJE	675

ČASOPISI

vera ikonoma i tatjana popov	
IZ DOMAĆIH ČASOPISA	681
josip alebić	
VINJETE	

jagoš
đuretić

**DILEME
PROLETERSKOG
KONSTITUISANJA
VLASTI**

Konačna realizacija ideje samoupravljanja ima za rezultat neopozivo konstituisanje samoupravnog odnosa kao univerzalno i na vlastitoj osnovi osamostaljenja odnosa u društvu.

Svoju osnovu samoupravni odnos dokazuje time što nikome više ne zahvaljuje za svoju egzistenciju niti bilo koji politički faktor tu egzistenciju može dovesti u pitanje. Sve dok vlastitu osnovu ne osvoji, samoupravni odnos predstavlja spoljnim političkim faktorom dirigovani društveni odnos i uživa status političkog sredstva za nepoznate ciljeve više nego što predstavlja stanje ostvarenih čovekovih stremjenja slobodi.

Svoju univerzalnost samoupravni odnos dokazuje najpre time što u sebe uključuje, kao vlastitog organskog nosioca, svakog pojedinca u društvu, a zatim što upravo na taj način u sebe uključuje sve institucije zajedničkog života svih — recimo, za sada sve političke institucije društva.

Samoupravna pozicija svih u Marksovoj koncepciji opštedruštvenog oslobođenja ima višestruki smisao i moglo bi se reći da ona, kao stanje realne slobode svih, predstavlja za Marksa vrednosno kritičko uporište prema svim istorijskim oblicima čovekove neslobode u društvu. Navedimo neke od tih smislova koji nužno slede iz ove Marksove „vizionarske” samoupravne pozicije svih.

Prvo, čovek nije slobodan sve dok nisu slobodni svi, jer nesloboda jednih još uvek predstavlja čovekovu neslobodu.

Drugo, čovek se ne oslobađa samo time što prestaje da bude biće ekonomske nužde, tj. samo time što prestaje da bude gladan i što istorijski napreduje u materijalnom izobilju. On se, naprotiv, oslobađa time što u sebi neposredno oslobađa svoju ljudsku prirodu, definitivno dospevajući preko samoup ravne pozicije u stanje efikasnog stvaralačkog odnosa prema sebi samome i uslovima egzistencije s drugima.

Treće, sledstveno izloženom, institucije društvenog i političkog života ovde dobijaju savršeno drugačije određenje. One su svagda kroz istoriju uživale status otelovljenog opšteg interesa, a realno su reprezentovale samo jedan poseban, najmoćniji interes u društvu, čime je data i njihova isključivo politička priroda.

Kao naturena opštost društva, one su njegova iluzorna opštost, kako je to Marks već pokazao u svojoj kritici Hegelove filozofije državnog prava, jer su one u svojoj biti samo do opštosti uzdignuta posebnost. Ova nadmoćna posebnost, međutim, kao ideologizirana opštost nastoji stalno da sebi podredi i ukine svaku drugu posebnost i individualnost, pogotovu onu koja takođe pretenduje na opšte priznanje. Stoga u svakoj političkoj vlasti skriveno, ali snažno obitava ideja totalitarizma i rutinska težnja da se pretvori u samostalnog tvorca poretka, umesto da ostane u statusu opredmećenog svesnog stvaralaštva ljudi.

U samoupravnom aktivizmu jednakopravnih ljudi, međutim, te institucije bivaju reprezentovane same i ostaju čisti „saldo” slobodno manifestovanih razlika među individuama. Tačnije rečeno, one predstavljaju puko opredmećenje svesno utvrđenih i dobrovoljno prihvaćenih uslova zajedničkog života svih. Stoga je u izvesnom smislu stvar čiste teorijske konvencije da li će ovo samoupravno iščeznuće i prevladavanje političkih institucija biti shvaćeno kao njihovo stvarno iščeznuće ili će ovi pojmovi pretrpeti temeljno redefinisanje u svetlosti realnog istorijskog napredovanja i afirmacije istinske opštosti društva. U svakom slučaju, ovi pojmovi u njihovom zbiljskom izdanju ne mogu biti drugačije shvaćeni nego kao istinsko samoorganizovanje društva kroz realan život njegovih posebnosti.

Četvrto, politička vlast u društvu je jedan prolazan istorijski fenomen, i to se upravo jasno potvrđuje u uslovima ostvarene samoupravne pozicije svih, jer su njeni nosioci ovde svi, ali na jedan nepolitički način. To će reći da politička vlast, kao, po osnovu društvene nadmoći, oslobođena i osamostaljena posebnost, ovde iščezava, jer samoupravna pozicija svih upravo po definiciji predstavlja likvidaciju svake institucionalne društvene nadmoći.

Peto, čovek se nipošto ne oslobađa niti se može osloboditi kao pripadnik klase, sloja ili kakve druge posebne društvene celine. Ovo ne samo stoga što sloboda samo jednog dela društva još uvek predstavlja čovekovu neslobodu, već i zbog toga što sloboda tog jednog dela, zasnovana na neslobodi drugih delova društva, nužno ukida i slobodu sopstvenih pojedinaca, koji bi u svojoj autonomiji mogli narušiti i uslove njegove slobode i političkog gospodstva u društvu. Realno ostvarena samoupravna pozicija svih, stoga, pretpostavlja istorijski uspostavljeno besklasno društveno stanje.

To su, uglavnom, bitne crte Marksove vizije istorijski ostvarene samoupravne pozicije svih, koja doista predstavlja puku eshatologiju i isprazni plod teorijskih maštarija ukoliko se ova vizija korektno ne dovede u vezu sa njegovom koncepcijom istorije uopšte. Jer, sažeto rečeno, za Marksa je samoupravna pozicija svih naprosto objektivna pretpostavka i antropološko rešenje pod kojim je moguća i zamisliva egzistencija stanja opštedruštvenog političkog oslobođenja. Tu svoju viziju Marks je u „Komunističkom manifestu“ pregnantno izrazio dijalektičkim aforizmom: „Slobodan razvitak svakog pojedinca uslov je slobodnog razvitka svih.”

Na pitanje, da li je i kako je moguće ostvariti ovu viziju stanja opštedruštvenog oslobođenja, Marks je izložio svoju materijalističku koncepciju istorije u kojoj ekonomski činilac ima tako poznatu presudnu ulogu, bar „u krajnjoj instanci“, kako to izričito kaže Engels. Naime, da bi dospelo u navedeno stanje opštedruštvenog oslobođenja društvo se prethodno kroz istoriju mora osloboditi stanja ekonomske nužde i postati društvo materijalnog izobilja, jer bez materijalnog izobilja svih nije objektivno moguća nikakva druga društvena i politička jednakopravnost. U protivnom, dok su jedni okupirani pukom borbom za život (kao što je kroz čitavu istoriju do sada bilo), drugi su okupirani uslovima održanja društvenog mira i konzervacijom sopstvenog političkog gospodstva u stečenom materijalnom izobilju. Ovaj imperativ slobode svih, prema Marksu, ostvaruje se u osnovi na zakonomeran način stalnim i neopozivim razvitkom proizvodnih snaga. Čovekova subjektivnost, odnosno njegov stvaralački čin, ovde se ispoljava tako što je taj razvitak proizvodnih snaga rezultat njegovog otimanja iz stanja ekonomske nužde i borbe za goli, prirodni i biološki opstanak u društvu, da bi konačno mogao pitanje svoga postojanja postaviti kao pitanje svoga ljudskog postojanja.

Na pitanje koje su to društvene snage što će u okviru i u skladu s tom istorijskom zakonomernošću izvršiti i svesno izvesti ovu misiju opštedruštvenog oslobođenja, Marks je izložio svoju revolucionarnu politič-

ku filozofiju, u kojoj ideja proletarijata, bez sumnje, zauzima centralno mesto uključivši njegovo celokupno antropološko razrešenje istorijskog razvitka. Prema Marks, naime, osnovna i odlučujuća negacija svakog datog istorijskog stupnja i oblika čovekove neslobode, jeste svagda osnovna eksploataciskana klasa u društvu, klasa najveće ekonomske bede, klasa od čijeg proizvodnog rada na odlučujuć način žive vladajući i povlašćeni slojevi društva. Ekonomska beda ovih klasa nužno prerasta u političko nezadovoljstvo i svesnu pobunu u kojoj se na istorijski progresivniji način rešava pitanje političke prevlasti i njihovog socijalnog položaja.

Poslednja klasa ekonomske bede u istoriji, klasa koja je prinuđena da živi od vlastitog neposredno proizvodnog rada, prema Marks, je proletarijat, rođeno dete industrijskog, visokoproduktivnog tipa proizvodnih snaga. Proletarijat po definiciji ne može da živi od tuđeg rada, jer u protivnom politička prevlast proletarijata ne bi bila nikakva istorijska pobeda, već obična empirijska personalna smena proletera u društvu. Stoga proletarijat ne može nipošto da oslobodi sebe, a da pri tom ne oslobodi čitavo društvo. „Kad proletarijat pobedi, doslovno piše Marks, onda on nikako ne pobeđuje kao apsolutna strana društva.”

Sledi, dakle, i logički da je samoupravna pozicija svih, savršeno inherentna koncepciji istinskog oslobođenja proletarijata. Upravo stoga je proletarijat onaj zakoniti izvršitelj čovekovog istorijskog približavanja slobodi. Proletarijat mora osvojiti teorijsku svest o tome, jer kakvog bi, inače, istorijskog smisla imala njegova politička pobeda; i šta bi on zapravo činio s političkom vlašću koju je tako skupo zadobio.

Kad proletarijat politički pobedi, onda sloboda drugih slojeva društva nije nešto što je u suprotnosti sa njegovom političkom vlašću, jer se on za neslobodu drugih nije ni borio. Da ponovimo, „on ne pobeđuje nikako kao apsolutna strana društva”, — isključivo radi sopstvene slobode. Proletarijat je, stoga, i zakoniti naslednik demokratskih tekovina celokupnog dosadašnjeg istorijskog razvitka društva i politička participacija drugih slojeva je takođe nešto što je savršeno inherentno njegovoj političkoj vladavini.

Može li se, dakle, prema već iznetom, reći da je ekonomsko-političko razvlašćivanje buržoazije u revolucionarnoj pobedi proletarijata, plus proletersko prihvatanje svekolikih demokratskih tekovina dosadašnjeg istorijskog razvitka, ostvarenje upravo one samoupravne pozicije svih o kojoj je ovde zapravo reč kao o Marksovoj viziji opštedruštvenog političkog oslobođenja? Ili, drugim rečima, da li je politička vladavina proletarijata u biti svojoj politička vladavina jedne klase?

Ako društveni poredak koji nastaje nakon proleterskog obaranja buržoazije s vlasti nazovemo, na uobičajeni način, socijalizmom, apstrahujući pri tom svaki empirijski oblik savremenog socijalističkog društva, onda bi to pitanje moglo i ovako da glasi: D a l i j e s o c i j a l i s t i č k o d r u š t v o p o s v o j o j s u š t i n i doista političko društvo?

Samoupravna pozicija svih nije suštinsko određenje socijalizma, bar u svom realnom izdanju; a to će reći da je vladavina proletarijata politička vladavina klase i da je socijalizam još u bitnim elementima jedno političko društvo. To je savršeno razumljivo, ako se korektno uvaži Marksov realistički stav da samoupravna pozicija svih bezuslovno pretpostavlja ostvareno besklasno stanje društva, a to će reći da je samoupravna pozicija svih zapravo bitni konstitutivni element tek budućeg, komunističkog društva.

Socijalističko društvo, međutim, očigledno nije niti može biti besklasno društvo, jer razvlašćivanje buržoazije ne znači ipso facto i stvaranje materijalnih i uopšte istorijskih pretpostavki besklasnog društvenog stanja. Samom političkom pobedom proletarijat još nije prestao da bude klasa ekonomske nužde, već i dalje ostaje klasa sa objektivno najnekvalifikovanim radom, s kojim je čvrsto povezana njegoa ekonomska beda.

Stoga proletarijat ne oslobađa sebe prostim rušilačkim revolucionarnim činom, već tako što svesnim razvitkom proizvodnih snaga stvara objektivno-istorijske pretpostavke za ukidanje svakog oblika proleterske egzistencije u društvu, tj. svakog oblika prinudnog, životno potrebnog nekvalifikovanog rada.

Ali „proleter i nisu bogovi” — kako kaže Marks — koji komuniciraju s nekakvom apstraktnom idejom čovekovog istorijskog oslobođenja. Oni su ipak jedna sasvim empirijska klasa koja i svoj praktični revolucionarni potez povlači neposredno motivisana nepravdom buržoaskog sistema raspodele već postojećeg bogatstva društva i radi pravednijeg vrednovanja njegovog, proleterskog rada. Njegova se politička pobeda mora bezuslovno posvedočiti tom pravednijom raspodelom postojećeg materijalnog bogatstva i smanjenjem njegoa ekonomske bede, a to je ono što doista stoji u domenu aktuelnih političkih rešenja i što se može neposredno ostvariti osvajanjem institucija političke vlasti u društvu.

Čime je, dakle, opredeljen i u čemu se sastoji politički karakter proleterske vlasti.

Taj karakter se očigledno ne sastoji u degradiranju rada drugih slojeva društva niti u ukidanju političkih sloboda ovih slojeva, jer bi to u suštini predstavljalo

DILEME
PROLETERSKOG
KONSTITUISANJA
VLASTI

degradaciju istorijskog razvitka uopšte i istorijski nerealan pokušaj da proletarijat zasnje svoju slobodu na neproleterski način, tj. na neslobodi drugih slojeva društva.

Stvarati i stvoriti takve društveno-ekonomske pretpostavke koje će objektivno sprečavati tendenciju da se upravo navedene demokratske tekovine i prava, kao formalna jednakost svih, stalno afirmišu kao nesloboda jednih osnovana na neslobodi drugih, to je ono čime je bitno opredeljen politički karakter proleterske vladavine, odnosno politički karakter socijalističkog društva.

Te pretpostavke su, kao što je već rečeno, prvo, brzi razvoj proizvodnih snaga, što je jedna objektivno-istorijska pretpostavka proleterskog, opštedruštvenog oslobođenja; i drugo, aktuelno političko regulisanje pravednijeg vrednovanja proleterskog rada, u sistemu raspodele već postojećeg bogatstva društva, čime bi praktično, ne slepo i stihijski, već moralno i politički svesno, počela deproletarizacija proletarijata. Ova druga pretpostavka nema samo smisao humanije raspodele uslova održavanja prostog života svih, teć smisao humanije raspodele uslova političke participacije proletarijata u sistemu političke vladavine koji se naziva njegovim.

Sada se postavlja jedno pitanje koje je, teorijski uzev, sasvim neosnovano, a koje je, međutim, dosadašnja dugogodišnja socijalistička praksa učinila veoma razložnim, čak sa stanovišta humanističkih perspektiva socijalizma i presudno važnim. To pitanje glasi: ko je nosilac izvršenja označenih zadataka proleterske vlasti?

Niko drugi do proletarijat. Konačno oslobođenje radničke klase može biti samo njeno vlastito delo — odlučno odgovara Marks. Kad proletarijat svesno istorijski pobedi, onda on zna zašto je pobedio i šta može za svoju aktuelnu slobodu i slobodu čitavog društva učiniti instrumentima vlasti koje je osvojio.

Proletarijat te instrumente vlasti defakto nije ni osvojio — odgovara partijsko-etatiistička koncepcija aktuelne socijalističke prakse. Te instrumente političke vlasti je defakto osvojila jedna „istorijski svesna manjina” proleterske klase i već je dokazala da u pogledu brzine razvoja proizvodnih snaga može izdržati utakmicu i sa visokorazvijenim kapitalističkim zemljama Zapada. Što se tiče onog drugog zadatka, tj. što se tiče zadovoljenja neposrednih ekonomskih ciljeva radničke klase, ona je u tom pogledu najpre zadovoljila svoje interese, upravo tako kao i svaki zasebni društveni sloj i po immanentnoj logici svake vladajuće društvene grupe.

Štaviše, može se s dobrim razlozima verovati da će ova manjina, u konkurentskoj utakmici sa Zapadom

uspeti da udovolji i neposrednim ekonomskim ciljevima radničke klase, ali se s tim u vezi postavljaju sledeća pitanja: koja je to empirijski uzet klasa čiji će neposredni interesi najzad biti ostvareni s obzirom na to da „proleter i nisu bogovi” i da oni ne mogu drukčije nego praktično i na prolazan način da žive? Ne koristi li ova manjina instrumente političke vlasti, voluntaristički žrtvujući neposredne interese postojeće radničke klase nekom udaljenom istorijskom cilju što ga je sama svesno fiksirala? I, konačno, može li se doista dospeti u realno stanje slobode svih svesnom slobodarskom delatnošću samo jedne, već oslobođene manjine — dakle, izvan svesne delatnosti onih koji s probuđenom svešću tek slobodi streme?

DILEME
PROLETERSKOG
KONSTITUISANJA
VLASTI

Marksov teorijski stav da konačno oslobođenje proletarijata mora biti njegovo vlastito delo čini se da je moguće primeniti na socijalističko društvo samo tako što će radnička klasa, kao još uvek neoslobođena klasa, realno dospeti u poziciju da na odlučujući način politički participira u smislu svog neposrednog i istorijskog oslobođenja.

Da li će i u kojoj meri ovaj realni politički aktivizam radničke klase biti posredovan partijskom manjinom, to je doista stvar specifičnih društveno-istorijskih uslova datog društva. Jedno je, međutim, sigurno. Taj aktivizam ne može biti situiran u minucioznoj i sudbonosno pogrešnoj monopolizaciji političkih i ideoloških sloboda društva, već prevashodno u sledovanju jasne koncepcije o društveno-ekonomskim uslovima neposrednog i istorijskog oslobađanja radničke klase u smislu njenog objektivnog političkog osposobljavanja.

Ovo naglašavanje partijskog posredovanja u ostvarivanju političkih zadataka proleterske vlasti, više je nametnuto činjenicom što je socijalistička revolucija pobedila u veoma nerazvijenim zemljama Istoka nego što to neposredno proističe iz navedenog Marksovog stava da oslobođenje proletarijata mora biti njegovo vlastito delo. Marks je, naime, očekivao da će prvu socijalističku revoluciju nužno izvesti proletarijat visokorazvijenih zemalja na Zapadu u uslovima relativno velikog materijalnog izobilja i nakon stečenog bogatstva klasno-političkih iskustava.

Pred kakvim zaoštrenim političkim zadacima stoji proleterska vlast, kada se navedeni Marksov stav neposredno primeni u uslovima ekonomski nerazvijenog socijalističkog društva, za sada nam može na izvestan način odgovoriti samo jugoslovenska koncepcija samoupravnog socijalizma koja se doista pokušava afirmisati kao bitno drugačija koncepcija od one koju smo označili kao partijsko-etatističku koncepciju.

Apstrahujući manje ili veće nedoslednosti i nedovršenosti ovog sistema, jer one sa stanovišta ovih razmatranja nisu bitne, može se reći da je ovde neposredni nosilac izvršenja političkih zadataka proleterske vlasti upravo proletarijat, odnosno društveni sloj neposrednih proizvođača, kao najzad ovlašćeni naslednik oslobodilačke misije radničke klase. Ova politička participacija neposrednih proizvođača ovde, naravno, ne isključuje, već, naprotiv, pretpostavlja političku participaciju drugih slojeva društva.

Ako sada postavimo pitanje da li je ovakvom opštedruštvenom političkom participacijom najzad otpočela ona nova civilizacija čovečanstva koju je Marks u suštini već od socijalističkog društva očekivao, odnosno, da li je time najzad ostvarena, bar u odlučujućim elementima, samoupravna pozicija svih, onda bi potvrdan odgovor imao još mali teorijski i empirijski oslonac. Naime, jednakopravnost je još sasvim daleko od samoupravnosti, a ovde je upravo o jednakopravnosti reč. Ta se jednakopravnost zasniva na relativno čvrstoj koegzistenciji značajnih razlika u ekonomskoj moći, na koegzistenciji razlika u društvenoj svesti, proizvodnim i tehnopolitičkim sposobnostima, kao i na mnogim drugim činjenicama na kojima se zasniva faktička politička moć, u čiju se detaljnu analizu ovde ne može ulaziti.

Jednakopravnost u tim uslovima jeste još uvek jedan normativni sistem društvenih odnosa, a to je ono što tek treba da bude. Kao ekonomsko-politička situacija pojedinaca i pojedinih društvenih grupa, jednakopravnost zapravo predstavlja sredstvo koje u principu služi neposrednom cilju što ga slede oni socijalni činioци koji u toj pravnoj izjednačenosti dokažu najveću ekonomsku i političku sposobnost. Drugim rečima, jednakopravnost u datim uslovima predstavlja legalizaciju zatečenih ekonomskih i političkih sila, koje u procesu svoje stabilizacije postepeno afirmišu čak i formalnu nejednakost. Čime inače objasniti stabilno funkcionisanje evidentnih oblika negacije principa nagrađivanja prema radu, mirnu prisutnost čvrstih socijalnih privilegija, efikasnost sitnosonstveničkih tendencija, bez obzira na to da li su njihovi nosioci neposredni proizvođači ili neka nadmoćna tehnopolitička birokratija, što sve na koegzistentan način može lako dokazati svoju legalnost.

Ako sada, najzad, postavimo pitanje od politički najpresudnije važnosti, kakvu ima šansu društveni sloj neposrednih proizvođača da se u datom sistemu samoupravljanja potvrdi kao dosledni izvršilac ekonomsko-političkih i oslobodilačkih zadataka proletarijata, onda bi ipak bilo prebrzo negirati tu šansu u aspektu izolovanog tretiranja jugoslovenske samo-

upravljačke prakse od onoga što se u savremenom svetu uopšte događa na gotovo zakonomeran način. Uostalom, u svom večitom prestrojavanju ta samoupravljačka praksa još nije ni uspela da afirmiše jednu sasvim stabilnu ekonomsko-političku koncepciju i da zasnije objektivne pretpostavke njene realizacije, tako da svako kritičko uopštavanje u rečenom smislu, stalno lebdi u opasnosti da nesvesno postane ideologizirana nepotpunost svoje vrste.

Radikalna bojazan, međutim, počinje tamo gde se samoupravljačka ekonomsko-politička inicijativa i odluka nužno uključuju u logiku svetskog ekonomsko-političkog saobraćaja i gde se neposredni ekonomski ciljevi proizvođača zadovoljavaju po merilima svetskog ekonomskog uspeha.

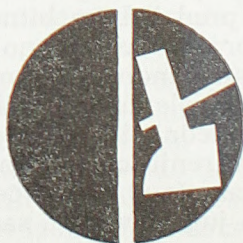
Ekonomska efikasnost jeste „vjeruju” savremenog sveta i ona se zasniva na visokorazvijenim, automatizovanim proizvodnim snagama, kao i na maksimalno racionalnom tehnološkom i ekonomskom saobraćaju. Nosilac ovog tehničkog racionalizma jeste tehnička i ekonomsko-politička birokratija.

Jugoslovensko društvo je, bez sumnje, organski segment u ovom svetskom ekonomsko-političkom saobraćaju, a u tom saobraćaju se može učestvovati alpari i opstati kao slobodan činilac u njemu jedino pod uslovom da se brzim razvojem i modernizacijom proizvodnih snaga stvore objektivne pretpostavke opstanka na vlastitim nogama. Aktuelna i ne slučajna politička deviza našeg savremenog društva, „uključiti se u svetsko tržište i poslovati na svetskom ekonomskom nivou”, na svojevrsan način odražava ovo čudesno, postvareno i postvarujuće ekonomsko jedinstvo sveta čiji antropološki rezultat Marksova vizija toka i svrhe istorijskih zbivanja nije mogla da pretpostavi.

Ko je, međutim, prvonaznačeni nosilac ispunjenja ovog odlučnog zahteva za ravnopravnim uključenjem u svetski ekonomsko-politički život? — Teško je pretpostaviti realnijeg nosioca tog procesa nego što je tehnička i ekonomsko-politička birokratija, kojoj je, uostalom, ova ideologija ekonomsko-političke efikasnosti kao poslednje svrhe upravo imanentna.

Tako su se i na terenu jednog ambicioznog sistema samoupravljanja proletarijat i birokratija savremenog tipa našli pred jednim bitno istovetnim zadatkom: razviti brzo i bezuslovno proizvodne snage, mada ne i sa istovetnom svrhom, s obzirom na nesvršeni zadatak proletarijata u istorijskom smislu. Ali čiji će neposredni životni interesi biti podređeni i žrtvovani ostvarenju ovog cilja, to je pitanje koje svakodnevno razrešava i koje će sve češće razrešavati savremena jugoslovenska samoupravljačka praksa.

Treba li uopšte naglašavati da eventualno osamostaljena tehnička i ekonomsko-politička birokratija ovaj svoj zadatak može ispuniti samo na sebi imanentan, tehnobirokratski način. Ali se, takođe, sa istom ozbiljnošću postavlja pitanje, u kojoj će meri društveni sloj neposrednih proizvođača uspeti da u tom konfliktnom procesu odbrani sopstvene interesne pozicije i da li će samoupravni politički aktivizam toga sloja uspeti da se afirmiše kao realna humanistička protivteža postvarujućoj logici tehnobirokratskog duha.

dr aleksandar
bajt

**DRUŠTVENA
SVOJINA —
KOLEKTIVNA I
INDIVIDUALNA***

Kao osnovna pravna institucija i osnovni društveno-ekonomski odnos, svojina, a posebno društvena svojina, predmet je intenzivnih istraživanja naučnih radnika koji se bave društvenim naukama, od pravnika i ekonomista do sociologa i psihologa. Domaća literatura o svojini je toliko narasla da je postala gotovo nepregledna. Uprkos tome, čini se da su mnoge bitne karakteristike svojine, pa čak i neki osnovni pojmovi u vezi sa svojinom, ostali nerasčišćeni. Decentralizacija investicionog odlučivanja i odgovarajućih sredstava, neke promene u našoj ekonomskoj politici koje je donela reforma, posebno izmene koje će uspešno izdvođenje reforme dalje doneti, postavljaju pitanje svojine u novoj svetlosti i još hitnije zahtevaju odgovarajući odgovor na njega. Stoga u bližoj budućnosti možemo očekivati nov procvat diskusije o svojini, posebno o društvenoj i o njenim odnosima prema privatnoj. Prvi znaci su već tu.¹⁾

U ovom prilogu pokušaću da raščlanim neke osnovne pojmove u vezi sa svojinom i da na osnovu njih analiziram osnovne oblike svojine u našoj privredi, privatnu svojinu sitnih seljačkih i zanatlijskih proizvođača i društvenu svojinu radnih kolektiva, da bi na osnovu toga izneo neke misli o regulisanju svojinskih odnosa u našem društvu ubuduće. U prvom delu mog izlaganja neće biti ničeg posebno

*) Ovaj rad je napisan aprila 1967. Diskusija o privatnoj svojini i privatnom radu je u međuvremenu toliko napredovala da se on svojim sugestijama može korisno uključiti u nju.

¹⁾ Mislim na članak Hadži-Vasileva „Pojava privatne svojine u socijalizmu“ (K o m u n i s t, 6. maja 1966) i na članak B. Horvata „Individualno i društveno vlasništvo u socijalizmu“ (G l e d i š t a, br. 3, 1967).

novog, ta pitanja sam već obrađivao u drugim radovima.²⁾ Ovaj deo izlaganja potreban je radi potpunosti slike.

I. PRAVNI I EKONOMSKI POJAM SVOJINE

DR ALEKSANDAR
BAJT

Svojina u pravnom smislu je institut pravnog poretka, koji fizičkim i pravnim licima daje isključivo pravo da raspolazu stvarima. Ovo pravo nazivamo pravom svojine. O tome ko je pravni vlasnik neke stvari odlučuje pravni poredak. Naprotiv, o tome ko je vlasnik neke stvari u ekonomskom smislu, pravni poredak ne kaže ništa. Tačnije, pravni vlasnik stvari može biti njen ekonomski vlasnik, ali ne mora biti. Njen ekonomski vlasnik može biti sasvim druga osoba. Ko je vlasnik u ekonomskom smislu, to je *quaestio facti*: to je onaj koji stiče koristi od stvari, ili, da upotrebim Marksov izraz, onaj ko prisvaja.

Pod korišću stvari, pod korišću koju stvar daje, podrazumevamo njen proizvod, tj. povećanje proizvoda proizvodnog procesa koje prouzrokuje povećano učešće te stvari u njemu, odnosno smanjenje proizvoda proizvodnog procesa koje prouzrokuje smanjenje učešća te stvari u njemu. Uključivanje parcele zemljišta u proizvodni proces povećava njegov proizvod; to povećanje proizvoda nazivamo proizvodom te parcele zemljišta. Povećano učešće rada, npr., uključivanje dodatnog radnika u proizvodni proces, povećava njegov proizvod; to povećanje nazivamo proizvodom tog radnika, odnosno njegovog rada. Uključivanje patenta u proizvodnju povećava njen proizvod; to povećanje proizvoda proizvodnog procesa nazivamo proizvodom patenta. Onaj ko prisvaja proizvod parcele zemljišta, ekonomski je vlasnik te parcele. Onaj ko prisvaja proizvod patenta, njegov je ekonomski vlasnik. Onaj ko prisvaja proizvod rada, ekonomski je vlasnik odgovarajuće radne snage.

Ovaj pojam ekonomske svojine zahteva dve dopune. Prvo proizvod može imati materijalni, ali i nematerijalni oblik. U najopštijem obliku definicije on znači sumu koristi koje ljudi mogu trošiti, sumu „well-fare”, ako upotrebimo engleski izraz. To znači da proizvode u navedenom smislu ne daju samo stvari koje konvencionalno ubrajamo u sredstva za proizvodnju, već i stvari koje obično ubrajamo u potrošna dobra, posebno trajna. Stan, na primer, nije predmet potrošnje neposredno; predmet potrošnje su koristi koje on pruža. Stan time dobija ulogu kakvu imaju proizvodni faktori u procesima koje obično imamo u vidu kad upotrebimo taj izraz. Na

²⁾ Posebno detaljno u članku „Ekonomske i pravne pojmove lastnine” (Pravnik, god. VIII, 1953), dalje u referatu na savetovanju o problemima društvene svojine u SANU, „Svojina, naročito društvena, kao ekonomski pojam” (Srpska akademija nauka i umetnosti, 1965), i na drugim mestima.

taj način, kao što fabrika proizvodi materijalne proizvode, stan proizvodi nematerijalne koristi. U tome je ekonomski razlog da se u mnogim socijalističkim zemljama stanovi (i slična potrošna dobra) tretiraju gotovo jednako kao i sredstva za proizvodnju, s tim da je stambena svojina ograničena, kod nas takođe, iako stanove zvanično ubrajamo u potrošna dobra. Drugo, pošto stvari ne učestvuju u proizvodnji samo u kratkim razdobljima, već i u dugim, u kojima se menja i njihovo pravno vlasništvo i prisvajajući njihovih proizvoda, pri definisanju vlasnika stvari u ekonomskom smislu moramo imati u vidu prisvajanje stvari u svim periodima u kojima stvar daje proizvode. Svojina stvari u trenutku koji je poslednji u egzistenciji stvari je nužno samo delimična svojina.

DRUŠTVENA SVOJINA —
KOLEKTIVNA I
INDIVIDUALNA

Iz izloženog možemo izvesti sledeće značajne razlike između pravnog i ekonomskog pojma svojine:

1. Dok pravni vlasnici mogu biti i fizička i pravna lica, ekonomski vlasnici mogu biti samo fizička lica. Pravna lica ne mogu prisvajati u smislu potrošnje, uništavanja koristi.
2. Predmet svojine u pravnom smislu je stvar, predmet svojine u ekonomskom smislu je dobro, što znači k o r i s n a stvar, stvar koja daje koristi.
3. Pravni vlasnik stvari može biti jedna, a ekonomski druga osoba. Delimično je to posledica okolnosti što pravni vlasnici mogu biti i pravna lica, dok vlasnici u ekonomskom smislu mogu biti samo fizička lica. Bitno u konstataciji da pravni vlasnik iste stvari može biti jedna a ekonomski druga osoba jeste da ekonomski vlasnik neke stvari može biti drugo f i z i č k o lice, a ne njen pravni vlasnik. Nekoliko primera. Pravni vlasnik stambene zgrade je onaj koji je upisan kao vlasnik u zemljišne knjige; ekonomski vlasnik je onaj koji plaća zakupninu, ukoliko ona ne prelazi iznos potreban za obnovu zgrade. Ukoliko prelazi, ali ne dostiže veličinu koristi koju stan daje, onda su ekonomski vlasnici srazmerno obojica, vlasnik i zakupac. Vlasnik patenta (tehnološkog postupka i sl.) je uvek njegov kupac, bar pravno; ako je patent platio po ceni koja je ravna sadašnjoj vrednosti svih budućih proizvoda patenta, onda je, uprkos kupovini patenta, postao samo njegov pravni vlasnik. Ekonomski vlasnik je ostao prodavac patenta. Isto važi za vlasnika zemlje, mašine, cele radnje ili preduzeća, uopšte za vlasnika svakog faktora u pomenutom širem značenju.

II. SADRŽINA PRAVA SVOJINE

533

Institut pravnog poretka koji nazivamo pravom svojine, razumljivo, ne bi imao smisla ako ne bi imao nikakvu društveno-ekonomsku sadržinu. Njegova namena

je nesumnjivo da omogućiti prisvajanje proizvoda koji daju predmeti prava svojine i sve ono što prisvajanje i akumulacija proizvoda omogućava. Primeri stvari koje nisu korisne sigurno nisu oni zbog kojih je pravo svojine pravno formulisano. Pri tome treba znati da se obim takvih stvari znatno smanjuje ako imamo u vidu da stvar koja je danas nekorisna može davati proizvode sutra, zbog čega je u prvom nalogu naglašeno da ekonomsku svojinu nad stvari treba ocenjivati prema koristima koje daje u celom periodu svog postojanja.

Kada govorimo o sadržini prava svojine, imamo u vidu upravo te ekonomske motive njene pravne formulacije. Drugim rečima, imamo u vidu stvarne društveno-ekonomske odnose koje pravni poredak u institutu prava svojine oblikuje i pravno štiti. U tom pogledu možemo utvrditi sledeće:

1. Sadržina prava svojine je u različitim pravnim porecima, posebno u pravnim porecima koji pripadaju različitim društveno-ekonomskim formacijama, različita. Između rimskopravnog jus utendi, fruendi ac abutendi ili liberalne kapitalističke privatne svojine, na jednoj strani, i srednjovekovnog jus procurandi et dispensandi, na drugoj, postoje značajne razlike. Značajne su i razlike u sadržini prava svojine između pravnih poredata koji pripadaju istim društveno-ekonomskim formacijama. Iz toga možemo zaključiti da svaka društveno-ekonomska formacija i svaki pravni poredak prilagođava sadržinu svojine svojim društvenim i ekonomskim ciljevima.
2. Svaki pravni poredak poznaje mnogobrojna civilnopravna prava, kojima je moguće ograničiti pravo svojine, pravno i ekonomski. To su stvarnopravna i obligacionopravna prava. Kao primer možemo navesti službenosti i zakup.
3. Pored privatnopravnih institucija, konkretnu sadržinu prava svojine određuje i javno pravo, posebno u pravnompravne odredbe države i drugih teritorijalno-političkih zajednica. Direktne i indirektne poreze, uključujući i porez na nasleđe, prisilni otkup i administrativne cene možemo navesti kao primer.
4. U robnoj privredi, posebno u novčanoj, o konkretnoj sadržini prava svojine takođe odlučuje i struktura cena. Pri datom obimu proizvoda stvari, struktura cena diferencira dohotke koje stvari daju, i time menja ekonomski položaj njihovih vlasnika. Preko cena i realnih dohodaka ona omogućava prisvajanje proizvoda onima koji nisu pravni vlasnici odgovarajućih faktora, a pravnim vlasnicima faktora, pak, onemogućava prisvajanje njihovih proizvoda.

Ovo dejstvo može iskoristiti država; u tom slučaju ipak je reč o oblikovanju sadržine prava svojine koje smo naveli pod tačkom 3.

Faktore koji oblikuju sadržinu privatne svojine koje smo naveli od 1 do 3, možemo uvrstiti u institucionalnu

strukturu privrede. Četvrti izvire neposredno iz društveno-ekonomske strukture privrede.

III. SVOJINA PER SE I SVOJINA RADNIH SPOSOBNOSTI (RADNE SNAGE)

Proizvodi ili koristi stvari ne nastaju sami po sebi, delovanjem samo jednog faktora-stvari, već nastaju u proizvodnim procesima (u izloženom širem smislu) kao plod zajedničkog delovanja više faktora. U svakoj privredi korisno je razlikovati one faktore, odnosno skupine faktora, koji deluju više ili manje u svim proizvodnim procesima: zemlju, kapital, rad, preduzetništvo i pronalazaštvo. Posebno objašnjenje zahtevaju samo rad i kapital. Pošto su preduzetništvo i pronalazaštvo navedeni kao posebni faktori, jasno je da pod radom podrazumevamo samo rad koji se ponavlja, koji iz razdoblja u razdoblje ostaje kvalitativno isti. Pod kapitalom podrazumevamo one delove dohotka prethodnih perioda koji u njima nisu bili potrošeni, već su uštedeni i investirani u dobijanje novih proizvoda, odnosno koristi. U tom smislu kapital postoji u svakoj privredi. U robnoj privredi navedenim faktorima treba dodati položaj na nabavnom i prodajnom tržištu, stupanj monopola ili, kratko, monopol. Razumljivo da je to samo faktor dohotka, a ne i proizvoda.

U primitivnim procesima doprinosi pojedinih faktora ukupnom proizvodu nisu međusobno diferencirani; nije jasno koji su delovi ukupnog proizvoda posledica pojedinih od faktora koji sudeluju. Razlog je u neizdiferenciranosti vlasnika faktora. Jedna ista osoba ili kolektiv (staroslovenska zadruga, seljačko gazdinstvo, srednjovekovna zanatska radnja) je vlasnik svih faktora koji deluju u procesu. Istorijski se prva izdiferencirala zemlja i njen proizvod, zemljišna renta. U razdoblju kapitalizma, kada tehnika zahteva sve više i više kapitala, koji iz procesa proizvodnje ne mogu ponuditi proizvođači, odnosno preduzetnici sami, svojinski se izdiferencirao i kapital i dohodak njegovog vlasnika, kamata. Time se on aktivirao kao kapital u Marksovom smislu, kao vrednost koja svom vlasniku donosi višak vrednosti.

Iako su zemlja i kapital nužno potrebni svakom procesu i mada i jedno i drugo omogućavaju povećanje proizvoda iznad postojećeg obima i mada zemlja proizvodi i u fizičkom smislu, oni ipak daju dohotke svojim vlasnicima samo pod određenom institucionalnom strukturom. Bez te institucionalne strukture, čije je jezgro privatna svojina zemlje i kapitala, ne bi bilo ni zemljišne rente ni kamate kao privatnog dohotka (što je u celini kvalifikuje kao monopolski dohodak). Drugim rečima, dohoci ostalih faktora bili bi srazmerno veći. Učešće sa zemljom i kapitalom u proizvodnji zato znači učešće u proizvodnji sa

DRUŠTVENA SVOJINA —
KOLEKTIVNA I
INDIVIDUALNA

svojinom per se, bez ikakvog doprinosa radnih sposobnosti vlasnika. Zato se svojina zemlje i kapitala kvalifikuje kao svojina nad tuđom radnom snagom, i u tome je razlog zbog kojeg je ideja socijalizma uvek povezana s idejom socijalizacije zemlje i kapitala. Isto vredi i za tržišni monopol, koji vlasnicima faktora daje monopolski dohodak, koji je u prvom redu prouzrokovan preduzetništvom. Socijalizaciji zemlje i kapitala ovde odgovara ukidanje preduzetništva, tj. robne privrede uopšte.

Učešće u proizvodnom procesu s drugim faktorima pretpostavlja neki napor njihovog vlasnika, bilo da je pretežno fizičkog ili pretežno intelektualnog karaktera. Kako rad u užem značenju, tako i preduzetništvo i pronalazaštvo, zato, znače *n e p o s r e d n o* učešće njihovih vlasnika u proizvodnji. Njihovi relativni dohoci u savremenoj privredi, naravno, ne odražavaju napor koji je u vezi s njihovim učešćem u proizvodnji, bilo da ga merimo ovako ili onako. Odražavali bi ga samo u slučaju kada bi među njihovim vlasnicima postojala slobodna konkurencija u pogledu raspolaganja radnim sposobnostima, kada bi svako mogao raspolagati bilo s preduzetničkim, bilo s pronalazačkim, bilo s radnim sposobnostima u užem smislu, i to s bilo kojom od ovih sposobnosti. Pošto to nije tako, svojina radnih sposobnosti izvor je sličnih nejednakosti među ljudima kao i svojina zemlje i kapitala. To je sadržano u Marksovim mislima kada u *Kritici Gotskog programa* kaže: „Što se, pak, tiče raspodele sredstava potrošnje među pojedine proizvođače, tu vlada isti princip kao pri razmeni robnih ekvivalenata: jednaka količina rada u jednom obliku razmenjuje se za jednaku količinu rada u drugom obliku. Zato je ovde jednako pravo još uvek po principu — buržoasko pravo.” Ali, „ovo jednako pravo je nejednako pravo za nejednaki rad . . . Zato je ono, po svojoj sadržini, pravo nejednakosti, kao i svako pravo.”³⁾ Drukčije rečeno, slično kao što smo utvrdili da zemlja i kapital daju svojim vlasnicima dohotke samo pod određenom institucionalnom strukturom, tako i radne sposobnosti daju svojim vlasnicima dohotke neproporcionalne stvarnom radnom naporu samo pod određenom institucionalnom strukturom. Ipak, naglašavamo da je reč samo o sličnosti, što ćemo odmah videti u nastavku.

IV. DRUŠTVENO-EKONOMSKE FUNKCIJE PRIVATNE SVOJINE

Navešću dve osnovne društveno-ekonomske funkcije privatne svojine koje su značajne za pitanje koje razmatramo. S gledišta socijalističke privrede prva je negativna, druga pozitivna.

³⁾ K. Marks, *Kritika Gotskog programa*, *Kultura*, Beograd, 1950, str. 22—23.

1. Privatna svojina proizvodnih faktora, koja omogućava prisvajanje dohotka njihovim vlasnicima u skladu sa cenama koje faktori dobijaju u odgovarajućoj privredi, implicira eksploataciju vlasnika manje produktivnih faktora od strane vlasnika produktivnijih faktora. Ipak postoji u tome bitna razlika između vlasnika zemlje i kapitala, s jedne strane, i vlasnika radnih sposobnosti, s druge. Ona nije toliko u tome što jedni dobijaju proizvode bez ikakvog stvarnog doprinosa proizvodnji (u smislu napora), a drugi na osnovu njega. Značajnije je to što je akumulacija radnih sposobnosti u jednom čoveku, čak i kada je reč o preduzetništvu, jasno ograničena značajem samih tih faktora, dok akumulaciju zemlje i kapitala sam značaj tih faktora ne ograničava. Zato privatna svojina zemlje i kapitala omogućava koncentraciju moći nad vlasnicima drugih faktora, što je osnova klasnih društvenih uređenja. Prema tome, privatna svojina zemlje i kapitala, ukoliko nisu ograničeni nekim egzogenim faktorima, stalno r a d a k l a s n o i s k o r i š ć a v a n j e. U tome je razlog što smo pod prethodnim naslovom govorili samo o s l i č n o s t i, a n e i o j e d n a k o s t i o d n o s a između vlasnika radnih sposobnosti na jednoj i vlasnika zemlje i kapitala na drugoj strani.

2. Privatna svojina je značajan s t i m u l a t o r proizvodnog delovanja ljudi. To važi i za svojinu radnih sposobnosti i za svojinu na zemlji i kapitalu. Motiv koji podstiče proizvodnu delatnost ljudi može biti potrošnja ili akumulacija. U slučaju svojine radnih sposobnosti motiv je, po pravilu, potrošnja, iako su izvor početnih akumulacija dohodi od radnih sposobnosti. U slučaju svojine zemlje i kapitala pretežni motiv je akumulacija svojine i društvene moći.

Obe funkcije koje sam naveo ima privatna svojina i u pravnom i u ekonomskom značenju. Razlog je razumljiv. Ekonomski motiv pravnog instituta svojine je, kako smo videli, svojina u ekonomskom smislu, prisvajanje proizvoda stvari koje su predmet svojine.

V. KRITERIJUM DRUŠTVENE SVOJINE U EKONOMSKOM SMISLU

Prema onome što smo ustanovili u pogledu svojine u ekonomskom smislu, izvesno je da nam odgovor na pitanje šta je društvena svojina u ekonomskom smislu može dati samo struktura raspodele društvenog proizvoda. Odnosi raspodele su odraz svojinskih odnosa, kaže Marks. Zato svojinske odnose možemo odrediti samo ako poznajemo odnose raspodele. Pitanje o tome šta je društvena svojina u ekonomskom smislu dakle, svodi se na pitanje kako se mora raspoređivati društveni proizvod da bismo mogli govoriti o društvenoj svojini.

Deo odgovora na to pitanje čini se nesporan, dok je drugi unekoliko neizvestan. Nesporan se čini deo odgovora koji zahteva ukidanje privatnih dohodaka od zemlje i kapitala. To je negativna strana tog dela odgovora. Pozitivna strana predstavlja zahtev da raspodela društvenog proizvoda bude proporcionalna radu. Neizvesni deo odgovora odnosi se na shvatanje rada koji sadrži socijalističko načelo raspodele prema radu. Da li ćemo pod radom podrazumevati i pronalazaštvo i preduzetništvo? Kako da merimo veličinu rada kada znamo da rad nema imanentnih merila, dok tržište ocenjuje različite radove u zavisnosti od položaja na tržištu, konkretno od toga da li među proizvođačima postoji slobodna konkurencija i koliko je ona jaka. Na ova pitanja moguće je, bar za početni period socijalizma, odgovoriti samo tako kako je odgovorio Marks: veličinu rada (pronalažštva, preduzetništva) meri i dalje „buržoaska” jednakost, dakle, dohoci koji odgovaraju odnosu ponude odgovarajuće vrste radne snage i tražnje za njom. Socijalizacija radnih sposobnosti, na primer, u obliku „uravnilovke”, pokazala se svuda neefikasnom. Tamo gde su je uveli, zaboravili su na stimulatorsku funkciju privatne svojine.

Odgovor koji smo dali na drugo pitanje, razumljivo, znači da postoje različiti tipovi društvene svojine i da izgrađenom socijalizmu odgovara drukčiji tip društvene svojine, tj. drugačija struktura raspodele „prema radu”, nego sadašnjem.

Postavlja se pitanje kakav je značaj pravne formulacije svojine za društvenu svojinu u ekonomskom smislu. Za privatnu svojinu smo videli da vodi koncentraciji svojine i moći. Privatna svojina u pravnom smislu, otuda, na neki način pospešuje privatnu svojinu u ekonomskom smislu. To bi moglo voditi zaključku da i uvođenje društvene svojine u pravnom smislu samo po sebi pospešuje društvenu svojinu u ekonomskom smislu. Stvar, međutim, nije toliko jednostavna.

Kao što znamo, sadržinu svojine pravni poredak određuje zajedno sa strukturom cena, koje formira privreda. Danas postoje takvi javnopravni instrumenti (progresivni porez na dohodak, progresivni porez na nasleđa, porez na imovinu i sl.) koji raspodelu društvenog proizvoda u sistemu privatne svojine mogu približiti principu raspodele prema radu, dakle vrlo blizu onom koji odgovara društvenoj svojini. Umesto da se formalno ukida, privatna svojina se na taj način ekonomski pretvara u društvenu. Struktura relativnih ličnih dohodaka, koja se u privredno razvijenim zemljama menja u prilog napornog rada, takođe tome doprinosi. Posebno u poljoprivredi, delimično takođe i u zanatstvu, deluju na isti način cene, koje formiraju dohotke u tim delatnostima. S

gledišta svoje prve funkcije privatna svojina se može imobilisati.

S druge strane, proglašavanje svojine za društvenu (državnu) ne stvara samo po sebi društvenu svojinu u ekonomskom smislu. Ako višak proizvoda prisvaja sloj ljudi, na primer, državna birokratija ili državna hijerarhija, ekonomska svojina je ipak privatna, čak može biti klasna, iako je ustavno proglašena za društvenu. Slično je ukoliko proizvod zemlje i kapitala prisvajaju pojedini kolektivi. U tom slučaju reč je o kolektivnoj privatnoj svojini (u ekonomskom smislu). Očigledno je da se u pravnom sistemu društvene svojine mogu ostvariti odnosi raspodele koji odgovaraju društvenoj svojini samo pomoću odgovarajućeg sistema faktora koji oblikuju privatnu svojinu. Iako stoji da pravno formulisana društvena svojina, u vezi s odgovarajućim ekonomsko-političkim merama, pospešuje društvenu svojinu u ekonomskom smislu, ipak se može reći da ona sama po sebi nije sposobna da se ekonomski afirmiše i samostalno reprodukuje. Sama po sebi je, dakle, mnogo slabija nego privatno pravo svojine.

DRUŠTVENA SVOJINA —
KOLEKTIVNA I
INDIVIDUALNA

VI. SAMOUPRAVLJANJE KAO KRITERIJUM DRUŠTVENE SVOJINE

U nas se afirmiše i jedno i drugo shvatanje društvene svojine. Pošto privatna svojina zemlje i kapitala omogućava koncentraciju svojine i društvene moći, a pod koncentracijom svojine i društvene moći obično se podrazumeva privatnokapitalistička i državnokapitalistička (ali i državnosocijalistička) koncentracija svojine i društvene moći, čini se da je ukidanje privatne svojine i uvođenje društvene, ne samo u pravnom već i u ekonomskom smislu, obezbeđeno ukidanjem privatne kapitalistove i državne vlasti nad radom i uvođenjem samoupravljanja.

Takvo shvatanje je pogrešno iz više razloga. Najpre, ono interpretira društvenu moć usko u smislu neposrednog odnosa kapitalist — radnik, odnosno neposrednog odnosa državni organ — radnik. Tipično, pak, za oblast svojine je da ovladava društvenim radom i odatle raspodelom **k a o c e l i n o m**, bez obzira na konkretne manifestacije koje to ovladavanje ima u pojedinim procesima. Neposredni odnos kapitalist—radnik i država—radnik je u pretežnoj meri odnos **p r e d u z e t n i k**—radnik ili, čak, odnos direktor—radnik. Uprkos nesporno privatnoj svojini zemlje i kapitala, ovladavanju društva i raspodele na osnovu koncentrisane svojine, element moći, kako pokazuje savremeni kapitalizam, može biti u velikoj meri izdvojen iz odnosa preduzetnik—radnik. S druge strane, samoupravljanje samo po sebi ne isključuje taj element moći iz neposrednih odnosa u-

nutar kolektiva (što dokazuju mnogobrojne studije o distribuciji moći u kolektivima), ni sociološki ni psihološki, a posebno ne likvidira samo po sebi svojinsku vlast u odnosima među kolektivima. Prethodno smo utvrdili da se prisvajanje na osnovu svojine zemlje i kapitala može sprečiti samo odgovarajućim ekonomsko-političkim merama. Ako se državni aparat brine samo za to, ako ne upotrebljava svoju moć za postepeno utvrđivanje svog položaja u raspodeli i za postupno zatvaranje u sociološku i ekonomsku celinu, ne može se osporavati društveni značaj svojine. Čak i ako preuzme preduzetničku funkciju, a planiranje bez sumnje znači delimično preuzimanje preduzetničke funkcije, on se ne može negirati. Inače bismo morali identifikovati socijalizam sa samoupravljanjem, mada, po svemu sudeći, postoje socijalističke privrede i bez samoupravljanja i mada se samoupravljanje može lako deformisati u svojinsko prisvajanje. Najzad, postoje različite ravni samoupravljanja. Ako je suština vlasti svojine nad radom makroekonomska vlast, onda je a priori vrlo verovatno da se ona može ukinuti samo makroekonomskim merama, a ne samim samoupravljanjem unutar radnih kolektiva, dakle na najnižoj ravni. Odgovarajućim mehanizmom neposrednog i posrednog odlučivanja (izbora) može se tim merama oduzeti etatiistički karakter i dati značenje samoupravljanja na višem stupnju.

VII. PRIVATNA SVOJINA ZEMLJE I KAPITALA SITNIH PROIZVOĐAČA

Kakav je s ekonomskog stanovišta položaj privatnih vlasnika zemlje i kapitala u našoj privredi koji učestvuju u procesima zajedno s drugim faktorima, pre svega radom i preduzetništvom? Ako se najpre ograničimo na seljake, možemo utvrditi dva posebno jaka faktora, koji oblikuju sadržinu njihove svojine na zemlju i kapital. To je, pre svega, primitivna tehnologija, koja pri postojećim cenama poljoprivrednih proizvoda ne omogućava realizaciju apsolutne rente i kamate, zatim ograničenje površine zemlje koja može biti u privatnoj svojini na maksimum koji onemogućava akumulaciju svojine i društvene moći. Iako diferencijalna renta diferencira dohotke seljaka, i mada su različite i količine zemlje i kapitala kojima raspolažu, već sama ta dva faktora onemogućavaju da seljaštvo kao celina, bez obzira na njihove međusobne odnose, prisvaja društveni proizvod iznad razmera koje odgovaraju količini rada i preduzetništva koje u njega ulažu; pre bi se reklo da ga prisvajaju ispod njih. A to znači da već ova dva faktora omogućavaju da s ekonomskog stanovišta njihovu svojinu odredimo kao društvenu. Otuda problem nije u tome da se sitni poljoprivredni proizvođači na neki način uključe u sistem društvene

svojine i raspodele kako se najčešće misli. Pod postojećim pretpostavkama oni su u njega već uključeni. Zato problemi koji na ovom području postoje nisu toliko ekonomske koliko političko-psihološke prirode, na jednoj strani, i poresko-tehničke, na drugoj. Pri razmatranju prvog problema treba imati u vidu da uz jak tehnološki napredak i širenje društvene proizvodnje u poljoprivredi privatna svojina zemlje u perspektivi propada i da uz snažnu industrijalizaciju, koja posebno privlači mlade ljude, sve više gubi društveni značaj koji je imala. Što se tiče drugog problema, po svemu sudeći, treba priznati da je mehanizam oporezivanja, uprkos dvadesetogodišnjim naporima, sve drugo samo ne savršen. Njegovo usavršavanje ublažilo bi akutnost prvog problema, a ublažilo bi i odnose nejednakosti unutar seoskog stanovništva.

Sličan je položaj zanatlija. Institucionalno oblikovanje sadržine njihove svojine ovde ima ista sredstva kao u slučaju seljaka. To su poreski sistem i ograničenja, ovog puta ne obima zemljišne svojine, već broja zaposlenih i veličine kapitala. Proizvodnji seljaka slična je takođe i tehnološka karakteristika njihove proizvodnje. Tipično je da je ona zaostala za razvojem odgovarajućih grana. U pogledu tržišne strukture postoji značajna razlika između njihove proizvodnje i proizvodnje seljaka. Dok je cena osnovnih poljoprivrednih proizvoda nezavisna od pojedinačnog seljaka (na čisto konkurentskom tržištu) i u velikoj meri nezavisna od domaće poljoprivrede kao celine, jer se ipak ravna po svetskim cenama, za zanatlije tržište predstavlja tipičnu oligopolsku konkurenciju. (Nastojanja iz proteklih godina da se ukinu i ograniči ovaj privatnosvojinski element u našoj privredi je zato vodio ograničavanju broja zanatlija i time jačanju njihovog monopolskog položaja. Rezultati zanatske politike su odatle bili dvostruko negativni). Oligopolski položaj onesposobljava cenu kao faktor koji oblikuje društvenu svojinu u ekonomskom smislu. To omogućava realizaciju kamate na kapital, čim tehnologija nije sasvim ručna. Pošto je osnovni stimulator privatne zanatske proizvodnje, bar one koja premaša ručni rad, preduzetništvo na osnovu privatnog kapitala, verovatno je jedina alternativa take it or leave it. U sadašnjem položaju privatno preduzetništvo je verovatno delatnost koja se ne može ukinuti. U nastavku ću nešto reći o formiranju kapitala, što će takođe olakšati rasuđivanje o dohocima od kapitala, koje, po svemu sudeći, sem po cenu propadanja zanatske delatnosti, nije moguće ukinuti.

Možemo računati da će razvojem, posebno uvođenjem savremenije tehnologije u poljoprivrednu proizvodnju, osnovni stimulator i u njoj preći od zemljišne svojine na preduzetništvo na temelju privatnog kapitala.

Stoga možemo računati da će se i u poljoprivredi stanje, utoliko brže ukoliko brži bude napredak, približavati stanju u zanatstvu, i da kamatu od sopstvenog kapitala, sem po cenu propadanja privatne seljačke delatnosti, verovatno nije moguće ukinuti.

Misao koja može olakšati sud o opravdanosti dohodaka od privatnog kapitala, i time verovatno odluku o daljoj sudbini dve značajne delatnosti, modernizovanog privatnog zanatstva i modernizovane privatne poljoprivrede, je sledeća. Nasuprot kapitalu koji je nasleđen, formiranje kapitala iz tekućih dohodaka, posebno ukoliko je reč o dohocima od rada i preduzetništva, nesumnjivo traži odricanja, zahteva otuda odgovarajuću cenu, a korist koju društvo ima od njega opravdava plaćanje takve cene. Tipično za socijalističko društvo, posebno razvijenijeg tipa, izvesno će biti društveno formiranje kapitala. Tamo, pak, gde je radi što bržeg napretka potrebno mobilisati i individualne dohotke, bez kamate kao individualnog dohotka se ne može. To je opravdanje za kamatu koju naš bankarski sistem plaća za novčane uloge, bar ukoliko je reč o tekućim uštedama. Više od te kamate su sigurno opravdane kamate na sopstveni kapital privatnih preduzetnika. Njih lako možemo računati kao element preduzetništva. Gde ta opravdanost prestaje, otvoreno je pitanje. Verovatno tamo gde više nije reč o sopstvenoj štednji, već o nasleđu. To, dakako, ukazuje na potrebu odgovarajućeg regulisanja poreza na nasleđe. Razumljivo, ne samo kada je reč o proizvodnoj imovini u užem smislu.

Očigledno je da se treba, posebno u slučaju privatnog zanatstva, pobrinuti za oblike njegovog sistematskog prelaženja u društvenu svojinu. U uslovima poboljšavanja tehnologije zanatstva biće, zbog pomenutih okolnosti, sve teže obezbeđivati raspodeli koja se zasniva na privatnoj svojini karakter raspodele prema radu, koju smo uzeli kao kriterijum društvene svojine u ekonomskom smislu.

VIII. DRUŠTVENA SVOJINA RADNIH KOLEKTIVA

U pogledu svojine najviše nejasnoća ima na području socijalističke proizvodnje organizovane po radnim kolektivima. Pošto je reč o najznačajnijem području naše privrede, nastaju zbog toga velike štete, mnogo dalekosežnije nego što se čini na prvi pogled. Glavni izvor je nepravilan razmeštaj društvenog kapitala, proizvodnih sredstava i radne snage, koji je posledica neshvaćenih odnosa u proizvodnji i neraščišćenih odgovarajućih pojmova.

Pre svega, potpuno je izbrisana razlika između kapitala kako smo ga definisali u početku i sredstava za proizvodnju koje kolektiv upotrebljava u proizvodnji. Kad govorimo o sredstvima (ili kapitalu) mislimo čas na sredstva za proizvodnju, čas na novčane iz-

nose koje preduzeće pretvara u sredstva za proizvodnju. U ustavnoj odredbi, po kojoj su sredstva za proizvodnju društvena svojina, ona su interpretirana fizički, u smislu predmeta rada i sredstava za rad. To odgovara naturalnom proizvodnom procesu, a manje savremenoj robnoj proizvodnji, u kojoj je funkcija kapitala jasno odvojena od preduzetničke funkcije, svojina na kapitalu od svojine nad sredstvima za proizvodnju. Na istim sredstvima za proizvodnju postoje dva vlasnika. Preduzetnik je vlasnik fizičkih sredstava za proizvodnju, kapitalist vlasnik kapitala koji je pozajmio preduzetniku. Svojinska funkcija se iscrpljuje u neizdiferenciranom obliku kapitala koji se nudi proizvodnji, preduzetnička funkcija, pak, je u tome da tom neizdiferenciranom kapitalu da oblik konkretnih sredstava za proizvodnju, da izabere veličinu, lokaciju, tehniku i proizvod procesa.

DRUŠTVENA SVOJINA —
KOLEKTIVNA I
INDIVIDUALNA

Nerazdvajanje ove dve funkcije u našem društveno-ekonomskom sistemu, koji se zasniva na jedinstvenoj društvenoj svojini „sredstava za proizvodnju“, vodi, na jednoj strani, do konstrukcije „prava korišćenja“, „prava upravljanja“ i sličnih prava neadekvatnih savremenoj robnoj proizvodnji, koja ograničavaju preduzeće u razvijanju njegovih preduzetničkih sposobnosti, a na drugoj strani se sistemom raspodele, koji ne poznaje ili gotovo ne poznaje kamatu od kapitala, društvena svojina cepa i ekonomski približava privatnoj. Analiza svojinskih odnosa u kapitalističkoj privredi koju smo dali u prethodnom stavu omogućava sledeće rešenje: To što društvo daje pojedinim radnim kolektivima na upravljanje u našem privrednom sistemu nisu sredstva za proizvodnju. To je k a p i t a l, i to u onom smislu u kome smo ga odredili na početku rasprave. Taj kapital je, dakle, društvena svojina. O obliku konkretnih sredstava za proizvodnju, koji će se dati kapitalu koji je društvena svojina, odlučuju radni kolektivi sami. Oni ta sredstva slobodno kupuju i prodaju, bilo u zemlji bilo u inostranstvu. Tačnije, tako bi trebalo da bude ukoliko se dosledno držimo ideje o robnoj privredi.

Ako je tako, onda je vrlo verovatno da „upravljanje“ radnih kolektiva daleko prevazilazi upravljanje u smislu privređivanja s datim sredstvima za proizvodnju. Radni kolektivi u nas nisu nikakvi upravnici zemlje i fabrika, koji bi bili svojina nekog drugog. To što su društvena svojina još ne znači da su tuđa svojina. Njihovo „upravljanje“ se približava s v o j i n s k o m raspolaganju sredstvima za proizvodnju. Razumljivo, ova svojina ima bitno drukčiju sadržinu nego svi do sada poznati oblici svojine. Za nju je značajno da ne omogućava prisvajanje dohotka na osnovu svojine kao takve, već samo dohotke od preduzetništva, koji u suštini izviru iz spo-

sobnosti kolektiva da neizdiferencirani društveni kapital pretvaraju u takva sredstva za proizvodnju i usmeravaju ga u ona područja koja daju zadovoljavajuće viškove dohotka iznad troškova. Ekonomska društvenost društvene svojine na neizdiferencirani kapital, koja se obezbeđuje kamatom po jedinstvenoj kamatnoj stopi, daje njome pojedinim kolektivima društvenu normu za donju granicu rentabilnosti kapitala koji upotrebljavaju i istovremeno im daje normu za razdvajanje dohotka na dohotke od rada (uključujući i preduzetništvo) i dohotke od svojine kao takve.

Tako smo zaokružili područje društvene svojine u ekonomskom smislu i utvrdili oblike u kojima se pojavljuje u privređivanju individualnih i kolektivnih proizvođača u našoj privredi. To je, na jednoj strani, privatna svojina zemlje i kapitala (naravno, i sredstava za proizvodnju), koju institucionalni okviri i ekonomske zakonitosti drže na tlu društvene svojine i time je ekonomski menjaju u i n d i v i d u a l n u društvenu svojinu, na drugoj, pak, privatna svojina sredstava za proizvodnju radnih kolektiva, odnosno njihovih preduzeća, koju zahteva tržišni karakter privrede, koja je zbog ekonomski realizovane društvene svojine kapitala (slično važi za zemlju) u suštini k o l e k t i v n a društvena svojina. To opravdava naslov ove rasprave „Društvena svojina, k o l e k t i v n a i i n d i v i d u a l n a”, koji je na prvi pogled paradoksalan, a koji je, nadam se, posle ove rasprave osnovan bar kao hipoteza.

Razvoj u nas, čini se, ide u suprotnom pravcu. Društvenost svojine je vrlo naglašena u pravnom smislu; na drugoj strani neizgrađen sistem raspodele omogućava snažna individualna i kolektivna odstupanja od principa raspodele prema radu, koja se izražavaju, pre svega, u nejednakim ličnim dohocima za sasvim jednak rad ne samo u različitim područjima i granama⁴⁾ već i u istim preduzećima i krajevima. Smisao gornjih izlaganja je u predlogu da se taj razvoj okrene u drugom pravcu. Privatnom svojinom, koju van stvarnih društvenih odnosa Marks naziva „metafizičkom i pravnom iluzijom”, u periodu njenog opšteg odumiranja, zbog stimulatorske funkcije, koliko još može da je vrši (u prvom redu u vezi s preduzetništvom), bilo bi korisno stvarno se poslužiti kao „metafizičkom i pravnom iluzijom”⁵⁾, a sistemom raspodele prema radu, dakle, razvijanjem socijalističkih društvenih odnosa među ljudima, obezbeđivati društvenost svojine u ekonomskom smislu.

sa slovenačkog preveo dr aleksandar vacić

⁴⁾ Uporedi: B. Horvat, Raspodjela prema radu među kolektivima, *N a š a s t v a r n o s t*, 1962.

⁵⁾ Pismo Anenkovu od 28. decembra 1846, Marks—Engels, *I z a b r a n a d e l a*, II.

dr slavko
milosavlevski

**DEMOKRATSKA
TRADICIJA I
SKUPŠTINSKI
SISTEM**

I

Jedan malo potpuniji uvid u političku teoriju socijalizma pokazao bi da sve do današnjega momenta nije pružen autentičniji model socijalizma od onoga koji se može „konstruisati” iz Marksovog spisa „Građanski rat u Francuskoj”, koji je jednim delom nastao analizom političke prakse Pariske komune. To svakog onog koji danas želi da analizira strukturu savremenih političkih sistema socijalizma obavezuje na nužne komparacije. I to ne zbog manje ili veće dogmatске privrženosti jednoj shemi koja je izgrađena na jednoj od najklasičnijih revolucija proletarijata, nego zbog toga što „konstrukcija” savremenog političkog modela socijalizma teži da implicira neke elemente ovog klasičnog modela.

Naravno, niko i ne pomišlja da bi politički model Pariske komune koji je nastao u određenim društvenim uslovima mogao biti prihvaćen i „apliciran” u svim savremenim političkim situacijama socijalizma. Ali je isto tako pogrešno olako ignorisanje iskustva političkog sistema Pariske komune, ukoliko se ima pretenzija na socijalističku sadržinu savremene političke orijentacije. Svi savremeni politički sistemi moraju imati neke zajedničke atribute bilo kao već ostvarene realnosti, bilo kao neki elementi kojima bi oni težili. Ako bismo među dosadašnjim ostvarenim političkim sistemima socijalizma hteli da pronađemo onaj koji bi mogao da nam indicira neke elemente koji bi mogli biti integralni deo jednog

univerzalnog modela, onda, svakako, ne bismo mogli lako zaobići politički sistem Pariske komune.

DR SLAVKO
MILOSAVLEVSKI

Nekoliko činjenica posebno doprinose političkoj i teorijskoj „atraktivnosti” jednog političkog sistema koji je nastao pre skoro stotinu godina. Najpre su to opšti istorijski uslovi u kojima je politički sistem Pariske komune nastao. Reč je, naime, o najvišem stepenu klasičnosti ovih uslova, s obzirom na to da se pariska revolucija ostvarila u velikom gradskom centru, u čijoj je socijalnoj strukturi proletarijat zauzimao odlučno mesto. Prema običnoj logici kretanja stvari, sasvim je moguće postaviti sledeću formulu: iz klasičnih socijalnih uslova proleterske borbe izrastao je klasičan sistem vlasti proletarijata. Ova činjenica nema i ne može imati u današnjim uslovima borbe za političku organizaciju proletarijata samo formalan značaj. Politička praksa i buržoazije i socijalizma to veoma dobro potvrđuje. Priroda i struktura kapitalizma učinile su veoma sličnim različite nacionalne političke modele u kapitalističkim državama kao što su, recimo, dve protivrečne tendencije političkog razvitka socijalizma, samoupravljanje i etatizam, postale njegove univerzalne karakteristike. Ukoliko su se neki elementi političkog sistema Pariske komune afirmisali zbog njenih klasičnih karakteristika, onda je sasvim logično očekivati da se oni pojave i u drugim nacionalnim, ali sličnim socijalnim okvirima. Zatim, politička praksa Pariske komune mora imati posebnog značaja za savremenu koncepciju socijalizma zbog toga što je ona trajala u jednom isključivo revolucionarnom periodu. Istina je da ova činjenica upućuje na oprez pri upoređivanju pošto se na njoj može zasnovati moguća nerazvijenost političkog sistema Pariske komune, ali je takođe nemoguće u njoj ne videti osnovu jedne dublje racionalizacije. Politički sistem Pariske komune rađao se i trajao je u neposrednoj konfrontaciji sa klasičnim političkim sistemom buržoazije, pa su u njega radnička klasa i revolucija unele maksimum njima svojstvenih kreativnih mogućnosti i sposobnosti. Radnička klasa Pariza zaista je „htela” 1871. godine da pokaže svetu i Francuskoj da ona nije nimalo manje od buržoazije sposobna da bude osnovni protagonist u jednoj društvenoj organizaciji koja je morala biti koliko duboko humanitarna toliko i racionalna. Pariska komuna je trajala dovoljno dugo da ispolji ovakve namere i orijentaciju, da preuzme inicijative iz kojih će se ove orijentacije potvrditi, a toliko kratko da nije „uspela” da stvori sopstvenu birokratiju koja bi ostavila svoj pečat i deformisala njene osnovne institucije. Politički sistem Pariske komune ostao je u najvećoj mogućoj meri (onoliko koliko je to moguće u društvenim odnosima) sistem jasnih odnosa i revolu-

cionarnih institucija. I na kraju još jedan element, koji donekle leži izvan objektivnih okolnosti Pariske komune. Reč je o samome Marksu koji je teorijski analizirao odnose institucija te „prve države proletarijata” — koja i nije bila država u pravom smislu reči. Razume se da je i Marks kao i svaki drugi društveni teoretičar mogao da pogreši, ali ako smo u njegovim opštim zaključcima o kapitalizmu i o prelaznom periodu od kapitalizma ka komunizmu našli one opšte zakonitosti o društvenom razvoju koje su se u svojim fundamentalnim tačkama dosada potpuno potvrdile, onda zaista najmanje ima razloga da stavljamo pod znak pitanja zaključke koji se posebno odnose na političku organizaciju društva u prelaznom periodu. Ne samo radi toga što imamo u vidu Marksovu izvanrednu rigoroznost u primeni metoda da zaključke izvodi na osnovu svestrane argumentacije, kao i radi toga što nam je poznata njegova obazrivost ukoliko se radilo o definisanju osnovnih pojmova i strukture političke organizacije prelaznog perioda (poznato je da je on ostao na opštem terminu za ovaj period „diktatura proletarijata” i da je ovaj termin raščlanjen tek posle Pariske komune), već i zbog Marksove posebne pozicije u odnosu na Parisku komunu i razume se njenu političku organizaciju. Podsetimo se da je Marks ocenjivao da u Francuskoj i Zapadnoj Evropi nisu sazreli uslovi za pobedonosnu radničku revoluciju u ovome momentu, ali kada je ova u Parizu izbila i kada je za više od dva i po meseca svoga postojanja pokazala izvanredan primer kreativnosti i političke vitalnosti, on je ne učestvujući neposredno u njenoj organizaciji sa revolucionarnim i naučničkim ushićenjem pisao o njenim političkim i drugim institucijama. Njegove stranice posvećene Pariskoj komuni, mogu se i danas smatrati najnepristrasnijim tekstom napisanim o jednoj proleterskoj državi — „nedržavi” i njenoj organizaciji.

DEMOKRATSKA
TRADICIJA I
SKUPSTINSKI
SISTEM

Snaga i uticaj Pariske komune su sve do danas ostali nesrazmerni dužini vremena njene egzistencije, kao i neposrednim praktičnim rezultatima koje je ona uspela da postigne. Ta snaga i uticaj izvirali su iz njene autentičnosti, kao i činjenice što ona „nije stigla” da samu sebe negira u kompromisu sa manje revolucionarnim snagama, odnosno pomoću birokratske institucionalizacije sopstvenih formi. U čemu je, međutim, suština samog problema?

Pariska komuna bi sigurno bila zapisana kao efemerna pojava u istoriji radničkog pokreta da nije na najkompleksniji način izrazila suštinu jedne radničke revolucije: svet je stupao iz carstva nužnosti u carstvo slobode, a politička organizacija ovog epohalnog kretanja imala je biti država radničke klase,

„koja i nije bila država u pravom smislu reči“. To je ona formula u kojoj se sakriva sva složenost političke strukture jedne epohe koju je Marks označio kao prelaznu. Samo se po sebi razume da bi danas Pariska komuna veoma malo stimulirala našu pažnju i naš interes da je ostala na jednoj ovakvoj opštoj formuli. „Apsorbujući“, međutim, sve pozitivne tekovine građanskog političkog društva (slobodu govora i kritike, slobodu udruživanja, opšte pravo glasa i dr.), Pariska komuna je stvorila političke institucije koje su novu političku organizaciju podizale na kvalitativno viši nivo u odnosu na političku organizaciju građanskog društva. Političke institucije Pariske komune morale su se pokazati efikasnim sredstvom same radničke klase u organizaciji njenog kretanja ka onim socijalnim ciljevima koji se označavaju kao „oslobođenje radničke klase od eksploatacije“, tj. ka društvu u kome će se najpre realizovati princip „svakome prema radu“ da bi se stvorili uslovi za sledeći princip komunističke revolucije „svakome prema potrebi“. Radnička klasa je mogla zaista preuzeti odgovornost za ostvarenje ovih ciljeva samo ukoliko je stvorila institucije i organizacije u kojima će se ostvariti njena efikasna samorealizacija. Politička organizacija Pariske komune veoma malo bi se razlikovala od bilo koje buržoaske političke organizacije ukoliko bi se svela na klasičnu formulu izdvojenog aparata za nasilje, pri čemu bi se uloga same radničke klase svela na učešće u izboru ovog aparata, odnosno na posebnu kontrolu njegovog rada. Novi kvalitet nove političke organizacije nije bio u promeni „titulara“ državnog aparata, nego u integrisanju celog ovog aparata u vladajuću klasu. Nova vladajuća klasa nije imala pretenzije samo da utiče na ponašanje državnog aparata, već da sama bude „državni aparat“. Posebna organizacija je samo sredstvo efikasnosti i ona je potpuno podređena datoj suštini: sve posebne institucije koje su stvorene u ovom okviru proizlaze iz principa neposrednih izbora i kontrole radničke klase. Ali time upravo nova državna organizacija postaje jedan specifikum u razvoju fenomena države. Ona prestaje biti državom u pravom smislu reči, ali se u ostvarivanju nekih svojih zadataka i ciljeva služi sredstvima klasične državne organizacije. Ona se bitno razlikuje od svih državnih tvorevina u donošenju određenih političkih mera, ali se po spoljnom izgledu sprovođenje ovih mera ne razlikuje od načina koji se primenjuju u „klasičnim državama“.

Pariska komuna nije imala tako briljantne pravnike kao što je to slučaj sa modernim socijalističkim državama. Ali je zaista neverovatno koliko je brzo i racionalno reagovala na zadatke konstituisanja svog političkog sistema. Ovo je tim neverovatnije kada se

zna kako se u savremenim političkim sistemima socijalizma teško rađaju nove institucije i principi da bi se, po pravilu, veoma brzo pokazalo da su neadekvatni i neefikasni. Ali je Pariska komuna, bez sumnje, imala nešto što je na najvišem mogućem nivou nadoknađivalo nedostatak briljantnih pravnika i ustavotvoraca. Ona je imala inicijativu i demokratski stvaralački duh radničke klase. Ona je bila jedna revolucija bez ostatka. Ona nije „htela” imati bilo kakve predrasude prema klasičnoj državnoj tradiciji ni prema klasičnoj građanskoj demokratiji. Ali ona sama bila je sigurno jedan od najdemokratskijih velikih pokreta u istoriji ljudskog društva. Odbacujući staru državnu mašineriju i forme građanske demokratije i političke organizacije, Pariska revolucija nije mogla da odbaci demokratsku formu i demokratsku suštinu uopšte. Ono čemu je ona svom svojom revolucionarnom snagom težila to je podizanje demokratije na viši stepen, tj. njeno dijalektičko prevazilaženje. Klasična politička organizacija imala se transformisati u „političku organizaciju”, tj. u neopolitičku. Političko upravljanje ljudima i stvarima imalo se reducirati na upravljanje samo stvarima. Iz ovakvog političkog napora i usmerenosti revolucije iznikao je mehanizam čiji su osnovni principi fiksirani u političkoj teoriji na sledeći način: skupštinska vladavina (skupštine narodnih predstavnika — delegacija) biće zakonodavno i izvršno telo, demokratski izbor i smenljivost svih javnih funkcionera (javni funkcioneri za svoj rad odgovaraju neposredno onima koji su ih izabrali) imperativni mandat u vršenju političke funkcije narodnog predstavnika i zavisnost visine nagrada za vršenje javnih funkcija od visine nagrada za obavljanje drugih delatnosti (nagrada javnih funkcionera ne sme da bude veća od radničke plate i nadnice).

DEMOKRATSKA
TRADICIJA I
SKUPŠTINSKI
SISTEM

Ma koliko u ovim principima bilo revolucionarnog romantizma, i danas je očigledno da je Pariska komuna na izvanredno temeljan način odredila opštu političku orijentaciju i fizionomiju novog društva. Ona je, zaista, bila konsekvantna: jedinstvo zakonodavne i izvršne vlasti kao opšti okvir političke organizacije trebalo je da obezbedi radničku klasu na vlasti od opasnosti da se njene osnovne političke institucije pretvore u neefikasne brbljaonice u kojima će se nadmudrivati zakonodavno telo i vlada. Radnička klasa nije imala razloga da se plaši snažnog prodora „narodnog elementa”, same radničke klase, u vladu, tj. onaj organ koji nastaje kao rezultat neposredno izražene volje radničke klase (naroda), odgovara neposredno narodu, kako za zakone koje donosi, tako i za njihovo sprovođenje. Pariska komuna se ne plaši opomena i opasnosti da se na ovakav način ostvaruje velika koncentracija vlasti, jer se ona

koncentriše u rukama organa koji je pod neposrednom njenom kontrolom. Ona smatra da je njena kontrola zaista efikasnija od one koja se postiže kroz princip tzv. formalne podele vlasti, gde „nekoliko” vlasti kontrolišu jedna drugu. Ali je radnička klasa Pariza takođe vrlo dobro shvatila da odnosni opšti okvir nije bio sam za sebe dovoljan da se izbegnu različite opasnosti. Zato se on naslanja razume se, na slobodne izbore, princip opoziva i, na kraju, na princip imperativnog mandata. Ovaj poslednji je polazna tačka nove političke organizacije. Marks se njime oduševljava ne sigurno zbog toga što nije bio svestan da će njegova bukvalna primena voditi paralisanju sistema, nego zbog toga što je njegovu suštinu shvatao kao najčvršću sponu između radničke klase i njenih institucija u kojima su ljudi u okviru date podele rada zaduženi da raspravljaju i rešavaju o stvarima od javnog značaja. Imperativni mandat je mogao postati jedan racionalan princip samo ukoliko je neposredno stimulirao kretanje inicijativa od delova radničke klase prema radničkoj klasi kao celini kroz njoj odgovorne organizacije i institucije radi jedne integrativne pozitivne sinteze na kojoj bi se ostvarivali određeni zadaci i ciljevi. Ne bi se moglo govoriti i o naivnosti radničke klase kada je reč o ograničenju nagrada za vršenje javnih funkcija na nivou radničkih nagrada. U ovoj meri radničke klase Pariske komune bilo je koncentrirano veliko iskustvo političkih borbi u kojima materijalni element nije igrao samo marginalnu ulogu.

II

Razmotrimo sada karakteristike političke strukture evropskih socijalističkih zemalja u ovome kontekstu, tražeći i ističući ono što je za njih zajedničko. Verovatno je u ovu svrhu najcelishodnije istraživanje odnosa u trouglu: građanin (koji se u socijalističkim zemljama naziva radnim čovekom) — skupština — vlada. Istraživanje polazi, dakle, od pretpostavke da je socijalistička revolucija ostvarila široke perspektive pune politizacije prvog faktora u gornjem trouglu — građanina.

Uopšteno govoreći, građanin ima dva načina političke participacije: neposrednu i posrednu. Neposredna participacija ostvaruje se kroz sistem neposrednog odlučivanja o stvarima od interesa za njegov život i egzistenciju. Posredna participacija predstavlja sintezu veza između neposrednih političkih zaključaka građanina i političkih zaključaka institucija koje deluju u njegovo ime. Političke institucije koje deluju na različitim nivoima društvene organizacije

u svakom demokratskom društvu su samo instrumenti građana kroz koje se ostvaruje racionalizacija političkog procesa uključujući i politički uticaj građana na odnosne institucije.

DEMOKRATSKA
TRADICIJA I
SKUPŠTINSKI
SISTEM

Istini za volju bezuslovno valja istaći da je 100 godina socijalizma veoma malo doprinelo ostvarivanju prave revolucije na planu neposredne političke participacije građanina. Institucije u kojima se ostvaruje neposredno odlučivanje in stricto su veoma malobrojne, a još je manji obim i značaj poslova kojima se ove institucije bave. Najdublji prodor u ovom smislu napravljen je u sistemu radničkog samoupravljanja u Jugoslaviji, gde u manjim radnim kolektivima i u ekonomskim jedinicama radnici neposredno odlučuju o značajnim stvarima (raspodeli viška proizvoda, npr.). Naravno, uzroke ovakvoj negativnoj slici ne treba tražiti samo u iskrivljavanju ideje o socijalističkom društvu, u tzv. negativnoj usmerenosti subjektivnih snaga, nego u objektivnoj složenosti društvene organizacije. Visok stepen povezanosti između radnih kolektiva, užih i širih lokaliteta i regiona, te najširih društvenih zajednica, što se zasniva na veoma raščlanjenoj podeli rada i modernoj tehnici i tehnologiji, su faktori koji onemogućavaju toliko radikalno kretanje ka decentralizaciji da je to moglo postati realnom pretpostavkom integralne neposredne participacije. Ali je sasvim sigurno da i ovakva podela rada, tehnika i tehnologija i na njima zasnovana sveopšta povezanost i međuzavisnost u društvu omogućavaju mnogo veći stepen i neposredne političke participacije. Odnos subjektivnih snaga i koncepcija socijalizma imali su, svakako, permanentan negativan uticaj na ostvarenje ciljeva i mogućnosti revolucije na svim tačkama. Snaga ovog uticaja može se videti iz odnosa subjektivnih faktora revolucije prema ulozi građanina u konstituisanju i delovanju predstavničkih i drugih političkih institucija na višem nivou organizacije.

III

Recimo da su mnogobrojni razlozi objektivne prirode doprineli formiranju još većeg broja institucija za posredovanje između građanina i političkih odluka za koje je u jednom društvu zasnovanom na revoluciji sam on odgovoran. U razvijenom političkom društvu ove institucije se rasprostranjuju od radnih preko manjih društvenoteritorijalnih, zatim preko nacionalnih, saveznih, sve do međunarodne socijalističke zajednice. Minimalna je potreba da se pokaže koliko mnogo i koliko važnih odluka se donosi u institucijama ovih zajednica. One su u suštini sudbinske

za socijalizam uopšte i u mnogo čemu za svakog građanina socijalističke zajednice. Po važnosti veoma ih je teško diferencirati prema nivou na kome se ostvaruju. Ali je ipak sasvim jasno da su po obimu širenja njihovog uticaja, po pravilu, uvek značajnije odluke koje se donose na širem nivou društvene organizacije. Takođe je jasno da je koncentracija efektivne materijalne osnove odluka u pravoj proporcionalnoj zavisnosti od širine i nivoa društvene organizacije. Ako bi u jednoj socijalističkoj zajednici odlučivanje, na primer, o raspodeli nacionalnog dohotka bilo decentralizovano do nivoa na kome bi same radne organizacije učestvovala u visini od 50%, a cela zajednica sa 10%, dok bi 40% bilo raspoređeno između članova na srednjem nivou, koncentracija moći na nivou cele zajednice bila bi ogromna — po obimu mnogo veća od one na nivou radne organizacije, a naravno u zavisnosti od opšte snage ekonomike. Stoga društvo koje je proizišlo iz revolucije, koje ima za cilj radikalno transformisanje svih njegovih struktura, a naročito transformisanje klasičnih političkih odnosa, čija je suština upravljanje ljudima, u nepolitičke odnose čija je suština upravljanje stvarima, mora obratiti ogromnu pažnju na sistem veza između građanina koji je „originerni“ nosilac svih političkih prava i svih institucija posredovanja.

Izbori građana u respektivne institucije sačinjavaju sigurno jedan od elemenata sistema veza u odnosu građanin — političke institucije u kojima se donose različite odluke od značaja za razvoj i transformaciju društvenih struktura. Pogrešno je izbore u okviru političkog sistema socijalizma tretirati običnom tehnikom manipulisanja kadrovima, pa iz toga izvesti zaključke o njihovoj organizaciji. Iz ovakvog tretmana izbora u političkom sistemu rađaju se izborni sistemi u kojima su dominantni formalno demokratski elementi, ali iza kojih se krije, ako ne nedemokratska, ono sigurno neadekvatna suština. U demokratskoj organizaciji izbora, međutim, sakriva se tajna čvrstine odnosa između građanina i posredničkih političkih institucija, tj. između političkih odluka koje se donose u ovim institucijama i ciljeva same revolucije. Formalno demokratski izbori su veoma značajni faktor normalizacije svih političkih odnosa. I obratno, elementi stvarne demokratije u izborima čine jednu od osnova stvarne afirmacije demokratije. A demokratija razume se nije sama sebi cilj nego sredstvo integralne racionalizacije političkih kretanja i političkih odnosa uopšte, tj. sredstvo racionalnog kretanja ka bržim i daljim ciljevima revolucije.

Čvrsta izborna veza između građanina birača i građanina koji dolazi u ovu ili onu instituciju posredovanja

jeste osnova veze između političkog ponašanja građanina-predstavnika (onoga koji je postao predstavnik) i realnog interesa građanina-birača. Realno osećanje da je građanin-birač imao odlučnu ulogu u izboru građanina-predstavnika je ona pretpostavka iz koje se svakodnevno rađa komunikacija između jednog i drugog, na čemu se konstituiše političko ponašanje predstavnika u procesu donošenja odluka. Razume se da građanin-predstavnik nije i ne može biti mehanički interpretator realnog interesa građanina-birača. Uostalom, on to ne bi ni mogao da bude kada bi i hteo i kada bi i imao takvu obavezu, jer realni interesi građana-birača nisu uvek jednosmerni. Građani-birači ne predstavljaju jednu nehomogenu grupu koja je komponirana od mnoštva drugih manjih formalnih ili neformalnih grupa, čiji je interes često suprotstavljen jedan drugome. U pozitivnoj dijalektici odnosa ovakvih interesa ostvaruje se svakodnevni i istorijski progres, a političko ponašanje predstavnika u institucijama odlučivanja biće adekvatno jednoj sintetičkoj volji svih birača, ukoliko je u skladu sa ovakvom pozitivnom dijalektikom. Ponašanje ovoga predstavnika u datom smislu zavisi i od njegove sposobnosti sinteze različitih interesa koji dolaze do izražaja u njegovom dodiru sa građaninom-biračem. Politički odnos izbora ima i taj zadatak da omogući da u institucije političkog posredovanja uđu adekvatne ličnosti. Element odgovornosti predstavnika, koja se zasniva na slobodi kretanja izborne volje građana, kao i element ličnih sposobnosti predstavnika, koje su od značaja za adekvatnost njegovog političkog ponašanja, a koje su stimulisane integritetom biračkog prava građanina, jesu dva elementa na kojima počiva demokratska zgrada političkog sistema socijalizma. Čvrstina ove zgrade biće utoliko veća ukoliko su njeni temelji — odgovornost i sposobnost predstavnika — dublji i širi.

Kako, međutim, stoji u ovom pogledu u savremenim političkim sistemima socijalizma?

Nekoliko pozitivnih elemenata svakako čine osnovu izborne demokratije u ovim sistemima. Među njima se sigurno ističu — opšte pravo glasa, tajno glasanje, neposredni izbori u najvećem broju slučajeva i u većini ovih sistema. Razume se, ovo nisu izborni principi specifični i svojstveni samo socijalističkim izbornim sistemima. Njih poznaje i shvata razvijenija građanska demokratija. Ali se time, svakako, ne umanjuje njihova pozitivnost, kao i značaj za dalje konstituisanje izborne demokratije kao jedne od osnova integralne demokratije u političkom sistemu socijalizma. Naprotiv, jedna odgovarajuća integracija ovih principa u izborni sistem može biti zna-

čajna komponenta njihove demokratske sadržine i strukture. Osnovna sadržina izbornog odnosa je, dakle, političke prirode. Ona se ostvaruje ukoliko građanin-birač realizuje potpuno svoju izbornu volju i ako se kroz ovo ostvarivanje izborne volje postigne odgovarajući sistem političke odgovornosti predstavnika i predstavničkih tela u celini. Izbori su stvarno postigli svoj cilj ukoliko integritet izborne volje postane faktor sprečavanja da se predstavnici i predstavnička tela udalje od realnog društvenog života, postajući sami sebi cilj, a prestajući da budu njegova egzistencijalna funkcija. Međutim, prirodno je što se u ovome kontekstu postavlja pitanje: da li izbori mogu odigrati svoju ulogu ukoliko se celokupna izborna demokratija svede na mogućnost tajnog glasanja, odnosno na mogućnost neposrednog izbora. Mogu li izbori svedeni samo na ova dva principa postati značajan faktor političkog stabiliteta koji se zasniva na širini i značaju uticaja građanina-birača na opšte političke stavove. Samo se po sebi razume da bi opšti odgovor na ovo pitanje morao biti negativan.

Međutim, postavlja se odmah sledeće pitanje: da li je u političkim sistemima socijalizma konstituisano jedno drugačije iskustvo koje bi se zasnivalo na jednom naporu da se pronađu odgovarajući načini da se izborna volja građanina integriše u strukturu predstavničkih tela, pa čak i u njihovo funkcionisanje. Bilo bi zaista nemoguće na ovo pitanje odgovoriti kratko i jasno bilo pozitivno bilo negativno. Adekvatan odgovor na njega morao bi biti mnogo eksplikativniji.

Istorijska situacija i razvoj doveli su komunističke partije socijalističkih zemalja u poseban položaj u političkom sistemu. Budući glavna politička i moralna snaga društvenih preobražaja u periodu konstituisanja novih socijalističkih država, komunističke partije su stekle dominantan položaj u isticanju kandidata za prva predstavnička tela na prvim poslerevolucionarnim izborima. U nekim zemljama sve partije su sticajem okolnosti ostale jedina realna politička snaga sa mogućnošću stalnog učešća u izborima. Bilo da se radilo o eventualnom konfrontiranju nekoj drugoj političkoj grupaciji, bilo, pak, da se samo verificiralo poverenje radnih klasa, bilo da je istupala neposredno, bilo kroz širi politički front koji je ujedinjavao sve progresivne političke snage, komunistička partija je na prvim izborima isticala samo jednog kandidata za svako predstavničko mesto. Sa političkog, sociološkog i istorijskog stanovišta, to je bilo sasvim prirodno. U pitanju su uvek bili ljudi koji su se afirmisali kao borci za novi društveni poredak i kroz odnos građana-birača prema

njima komunističke partije su na jedan opšti način verifikovale sopstvenu politiku. Radilo se o striktnom opredeljenju „za revoluciju ili protiv nje”. Mogućnost globalnog izjašnjavanja bila je u suštini velika mogućnost. Prihvatajući kandidate komunističkih partija, radne klase su se opredeljivale za revoluciju. Politički sistemi koji su se rodili u revoluciji sankcionisani su opštenarodnom voljom. Oni su postali legalni u političkom smislu reči.

Ali istorijske okolnosti su se duboko menjale i promeni-
le, a izborni sistem u praksi nije evoluirao. U svakim narednim izborima sve se manje radilo o izjašnjavanju „za ili protiv socijalizma”, već više o njegovim konkretnim rezultatima, o ljudima koji će u narednom periodu nositi neposredno politički teret socijalističke izgradnje, o njihovoj odgovornosti pred društvom, o odgovornosti svih građana (radnih ljudi) za političke tokove u narednom periodu. Jasno je da nije bilo moguće kroz staru izbornu praksu ostvariti nove i tako suptilne izborne ciljeve. Nedostatak težnje i napora da se u ovome smislu bilo šta menja indicirao je dublje deformacije celokupnog političkog sistema. Da se ostane na starom sistemu izbora predstavnika, mogle su imati interesa samo birokratizovane tehnokratske i političke snage. Izbori su se sve više pretvarali u farsu iza koje se kamuflira visokokoncentrisana moć jednog uskog sloja političke birokratije, koja svoju viziju „socijalizma” hoće tobože demokratskim sredstvima da nameće radnim klasama. Ova politička birokratija nije ispustila da se potruži da i na ovom području društveno-političkih odnosa stvori mitove o monolitnosti socijalističkog društva koje je glasanjem intenzitetom od 99,99% ponovo potvrdilo svoj monolitizam, o tome da građanin-birač uživa stvarnu slobodu izbora pošto nije pod pritiskom svog gazde-poslodavca itd. Ali nije bila potrebna bogzna koliko svestrana analiza pa da se utvrdi da je pritisak koji na njega u pogledu slobode kretanja i njegove izborne volje vrši njegov poslodavac-država kudikamo totalniji, pa, prema tome, i opasniji.

DEMOKRATSKA
TRADICIJA I
SKUPŠTINSKI
SISTEM

Međutim, snaga revolucije se i na ovoj tački, za sreću, potvrđuje. Razgolićavanje Staljinovog kulta bilo je samo povod da se iz temelja počnu ljuljati svi mitovi stvoreni i tako brižljivo negovani tokom decenija diktature staljinizma u komunističkom pokretu. Odavno je prestao biti tabu i izborni sistem za predstavnička tela koncipiran i izgrađen u jednom periodu neposredno revolucionarnog poleta radnih klasa. Štaviše, u relativno kratkom periodu učinjen je toliko veliki skok u razvoju izborne svesti — teoriji izborne prakse, kakav nisu mogli da zamisle ni najveći optimisti još pre 5—10 godina. Pitanja o imperativnom mandatu, o načinu kandidovanja pred-

stavnika, o broju kandidata, o njihovoj strukturi itd. postala su centralne teme političke teorije i neposredne političke izborne prakse u svim socijalističkim zemljama u kojima su napravljeni prvi radikalni koraci u emancipaciji od vremena staljinističkih dogmi. Ali dalji napor u ovoj emancipaciji mora da bude u skladu sa izvanredno visokom cenom koju su socijalizam i radne klase platili u prethodnom periodu.

DR SLAVKO
MILOSAVLEVSKI

IV

Međutim, integralna demokratizacija izbornog odnosa je samo prvi korak u konstituisanju autentične socijalističke političke strukture. Istina, veoma važan i, ukoliko dijalektički uključuje imperativni mandat, možda i najvažniji. Ali duboke promene i u ostalim delovima političke strukture su takođe neminovna pretpostavka. Razmotrimo ovde samo jednu tačku ove strukture: odnos zakonodavne i izvršne vlasti koji je u velikoj meri povezan i sa koncepcijom izbornog sistema i njegovih institucija.

Posle kratkotrajnog, ali veoma bogatog iskustva Pariske komune Marks se nije mnogo dvoumio da zaključi da je socijalizmu (prelaznom periodu) imanentna politička organizacija koja će se zasnivati na jedinstvu zakonodavne i izvršne vlasti. Jasno je da je on imao u vidu odnos između zakonodavne, odnosno izvršne vlasti i biračkog korpusa. U jedinstvu zakonodavne i izvršne vlasti on je gledao jednu mogućnost da ova vlast ostane jedan integralni i integrisani deo društva, da ona ostane samo organizacioni i tehnički oblik neposrednog vršenja vlasti od strane radnih klasa. Razvoj socijalizma se nije, međutim, odvijao sasvim u skladu sa respektivnim Marksovim zaključkom. Ali to ni najmanje ne pokazuje da je Marks iz analize Pariske komune izveo pogrešne zaključke. Jer posle one oštre kritike koja je staljinizmu bila upućena sa tribine XX kongresa KPSS postalo je svima sasvim jasno da socijalizam još nije uspeo da pronađe svoje autentične političke forme. U udaljavanju njegove političke organizacije od principa jedinstva zakonodavne i izvršne vlasti ne možemo tražiti njegovu snagu, već, naprotiv, njegovu slabost. Bar do sada, socijalizam nije istakao neko drugo, razvijenije iskustvo.

Odnos: zakonodavno-izvršno telo, u savremenim političkim sistemima, uz manje ili veće varijacije karakteriše se potpunim izdvajanjem izvršnog organa (vlade) u zasebno konstituisani organ, na jednoj strani, i apsolutno realnom supremacijom vlade nad skupštinom (izvršnog organa nad zakonodavnim), uprkos formalno-pravnim principima i garantijama. Nije potrebno da se ove ocene posebno i opsežno argu-

mentiraju. Dovoljno je baciti samo jedan sumaran pogled na realne odnose. Sve do poslednjih godina u socijalističkom političkom svetu se jedva mogla zamisliti stvarna mogućnost da zakonodavno telo odgodi ili bitnije izmeni zakonske ili druge predloge vlade (izvršnog tela). Takođe u političkoj praksi socijalističkih društava nije zabeležena (sve donekadno) mogućnost da zakonodavno telo na osnovu vlastite inicijative pokrene pitanje političke odgovornosti vlade. Jedva da bi neko, međutim, pri zdravome razumu, mogao da tvrdi danas da nije bilo nikakve realne osnove za ovakve i slične procese u odnosu „zakonodavno telo — vlada” pošto je vlada uvek delovala adekvatno. Međutim, danas se ipak može konstatovati da se počinje napuštati zabluda i na ovoj tački političkog sistema i političkih odnosa. U nekim socijalističkim zemljama evidentni su znaci početka realne afirmacije principa jedinstva zakonodavne i izvršne vlasti, sa težištem odgovornosti i prava u zakonodavnom telu.

Reč je svakako o ustavno-pravnom definisanju principa. Ali to je samo prvi korak. Realizacija ovih i ovakvih principa zavisi od opštedemokratske klime i uslova koji se, međutim, ne stvaraju nikakvim ustavnopravnim odredbama i definicijama. Oni su u neposrednoj zavisnosti od vladajućih ideoloških stavova i odnosa realnih snaga koje stoje iza ovih stavova. (Zar se može smatrati slučajnim što je odlučan prodor u afirmaciji skupština kao politički najodgovornijih tela u Jugoslaviji napravljen posle IV plenuma CK SKJ, na kome su oštro kritikovane birokratske snage i pojave.) Ali radikalna zaokret može da nastupi tek punom integracijom izbornog sistema sa skupštinskim. Ova integracija biće utoliko adekvatnija ukoliko izborni sistem bude garantovao maksimalno slobodno kretanje izborne volje da bi predstavnička tela što više odgovorila strukturi radnih klasa i njihovoj ulozi u razvoju društva, tj. radi konstituisanja čvrstog sistema veza između predstavnika i biračkog tela. Jedna fleksibilna primena imperativnog mandata vodila bi verovatno sve većoj integraciji realnog interesa radnih klasa, delatnosti zakonodavnih (predstavničkih) organa i odluka izvršnih organa. Ovakva politička struktura može da se izgradi i opstoji u uslovima maksimalne političke mobilnosti svih agenasa: radnih klasa, zakonodavno-predstavničkih tela i izvršnih organa. U ovim uslovima nalaze svoj puni *raison d'être* tzv. organizovane društveno-političke snage radnih klasa. Njihova organizacija i aktivitet su pretpostavke i osnova zgrade političkog sistema zasnovanog na skupštinskoj vladavini. Jer radne klase kao biračko telo mogu da održe ravnotežu sa predstavničkom i izvršnopolitičkom strukturom samo kao posebno organizovana snaga.

dr france
černe

**OTVORENA
PITANJA
PRIVATNOG
SEKTORA**

Jedan od osnovnih problema daljeg razvoja našeg privrednog sistema, možemo reći, sasvim sigurno je dalji opstanak ili razvoj privatnog sektora. U tome ne vidim jugoslovenski već svetski problem. Stoga bismo — ukoliko uspemo da nađemo odgovarajuću istorijsku kombinaciju kolektivnog i privatnog sektora u nas — time pružili i neprocenjivu istorijsku „uslugu” radničkom, odnosno socijalističkom pokretu.

U ovom članku nemam nameru da dajem opštu analizu mesta i uloge sitnorobnog, privatnog sektora, već da samo iznesem neki misli, pre svega, u pogledu raspodele dohotka u tom sektoru. Da bih o tome nešto konkretno rekao, moram prethodno raščistiti neka načelna pitanja.

I

Taj sektor danas nazivamo ličnim radom privatnim sredstvima za proizvodnju. Po mom mišljenju, pravilnije je govoriti o privatnom radu ili o privatnoj delatnosti. Ukoliko je reč o posedovanju manje količine poslovnih sredstava, imamo posla sa sitnim privatnim sektorom, koji ponegde nazivaju i sitnim preduzetničkim sektorom.

Odgovor zašto je to privatni sektor je jasan. Zato što je reč o privatno organizovanoj delatnosti na osnovu privatnog rizika, privatnim sredstvima, radi privatnog dohotka (profita), odnosno povećanja imovine. Mada se slažem da je taj privatni sektor dosta hete-

rogen: stari i novi, uslužni i proizvodni itd., koji nema jednake šanse za uspešnu profitnu delatnost.

II

Drugo, isto tako značajno i otvoreno pitanje je šta treba da bude stvarni kriterijum (i kako treba da bude izražen) za utvrđivanje u kojim delatnostima treba da postoji društveni kolektivni sektor, a u kojim pak privatni sektor.

DR FRANCE
CERNE

Iz ekonomske teorije znamo da ekonomski problemi postoje i da će postojati svuda gde postoje retka dobra i retki proizvodni faktori. Za što potpunije korišćenje svih proizvodnih faktora potrebna je ekonomski racionalna organizacija proizvodnje, odnosno proizvodnih odnosa. Takvu optimalnu organizaciju proizvodnje ili takav optimalan privredni sistem kao način rešavanja ekonomskih problema imaćemo ako što potpunije i efikasnije budemo koristili i kombinovali proizvodne faktore. Očiglednost takve optimalne organizacije ili sistema trebalo bi da se ispoljava u tome što bi proizvodni faktori u datom načinu korišćenja i kombinovanja davali najveći mogući doprinos porastu društvenog proizvoda. Otuda bi po ekonomskoj teoriji kriterijum za postizanje optimalne organizacije proizvodnje, odnosno izbor optimalnog privrednog sistema bio u tome da se ne bi moglo nigde, nikakvom reorganizacijom i realokacijom angažovanih proizvodnih faktora, povećati produktivnost i rentabilnost. Ili, drukčije rečeno, kada ne bi bilo nikakvog kretanja, nikakve tendencije ka reorganizaciji i realokaciji proizvodnih faktora.

S gledišta problema koji ovde razmatramo, ova ekonomska misao značila bi konkretno da bismo dostigli optimalnu organizaciju proizvodnje ili proizvodnih odnosa, odnosno pravilno razgraničili kolektivni privredni sistem (sektor) od privatnog (sitnoprivatnog) sistema (sektora), kada ne bismo mogli postići nikakvu ekonomsku prednost (veći ekonomski efekat) ako bismo preusmeravali proizvodne faktore koji se nalaze u privatnom sektoru, u kolektivno organizovani sektor, i obratno. Ne bi, dakle, smelo biti nikakve objektivno, ekonomski motivisane tendencije za transformaciju jednog tipa odnosa u drugi tip odnosa, jednog tipa organizacije proizvodnje u drugi tip (razumljivo, za određeno vreme).

Pristupimo, tako naoružani, sadašnjem privatnom sektoru, ili obratno, kolektivnom sektoru, i stavimo se najpre u položaj nekoga ko treba da ekonomski oceni da li je u nas privatni sektor kao specifičan način organizacije proizvodnje dovoljno rasprostranjen ili ga, pak, treba širiti.

Vrlo brzo ćemo doći do zaključka da nas ekonomska teorija nije dovoljno naoružala takvim poznavanjem optimalne organizacije. Nedostaje nam konkretno

evidentan kriterijum za razgraničavanje organizacije privredne delatnosti neke države na jedan i drugi sektor. (Pri tome bismo, istorijski gledano, s čisto ekonomskog stanovišta pod privatnim sektorom morali podrazumevati ne samo sitnoprivatni sektor već i kapitalistički sektor, koji je za određenu istorijsku epohu takođe bio „optimalan“.)

Obično ćemo doći do pokušaja da se u tome pomognemo Marksovom misli da je organizacija proizvodnih odnosa u razvoju društva zavisna od razvijenosti proizvodnih snaga, odnosno od tehnike i upotrebe nauke, pošto ona važi i za oblikovanje neke privredne delatnosti u privatni ili kolektivni sektor. Po mom mišljenju, pak, problematično je upotrebljavati ovu Marksovu tezu u ovom konkretnom primeru, pošto se ona odnosi na duža istorijska razdoblja. Ova teza nam, stoga, ne može biti konkretan kriterijum za razgraničenje organizacije proizvodnje u obliku jednog ili drugog sektora, na primer, danas u nas. Taj kriterijum je, po mom mišljenju, previše rastegljiv. Naime, gledano u kratkim i srednjim periodima, organizacija proizvodnje svakog društva nije u toj meri determinisana da ne bi mogla biti drukčija, ona je alternativna, zavisno od svesti ljudi, od društvene nadgradnje i sl.

OTVORENA PITANJA
PRIVATNOG SEKTORA

Ako bismo po analogiji hteli da ovu Marksovu tezu o zavisnosti tipa proizvodnih odnosa od razvijenosti proizvodnih snaga primenimo na rešavanje organizacije privredne delatnosti u našoj državi, postoji još jedna opasnost. Ako, naime, stanemo na uprošćeno gledište da tehnika određuje (zahteva) u prvom redu ili čak isključivo neki tip organizacije proizvodnih odnosa i da, otuda, tamo gde, pojednostavljeno rečeno, prevladuje ručna tehnika — postoji sitnoprivatni sektor, a tamo, pak, gde vlada mašinska tehnika — kolektivni sektor, onda smo, prvo, ispustili iz vida da se ponegde razvojem tehnike privatni sektor čak učvršćuje (deo poljoprivrede, uslužne delatnosti, sitna industrija itd.), da može postojati i treći sektor, odnosno kapitalistički privatni sektor. Nije, naime, jasno da li u istorijskoj perspektivi sitni privatni sektor, s obzirom na tehniku, treba da objektivno nužno preraste u kapitalistički sektor (individualno preduzetnički ili akcionarski) ili u kolektivni sektor (uključujući i zadružni).

Ova dilema zavisnosti posebno nam se pokazuje kao istorijski protivrečna.

Marks je, naime, smatrao da je razvijenost tehnike još u 19. veku bila dovoljno razvijena da neke zapadne države pređu u novu kolektivno-komunističku formaciju (nižu fazu: socijalizam). To se, međutim, nije dogodilo i još danas su države na koje je mislio Marks, s petostruko, desetostruko razvijenijom tehnikom nego u 19. veku, i dalje s dominantnim pri-

- vatnim kapitalističkim sektorom. A nastale su nove države s preovlađujućom kolektivnom organizacijom privrede, koje su bile, naročito u početku transformacije staroga u nov sistem, najzaostaliye, pa su i danas tehnički dosta niže razvijene nego neke zapadne države s kapitalističkim privatnim sistemom.
- Time hoću da naglasim da se, sa gledišta te Marksove teorije, po analogiji može jednako opravdano tvrditi da određena delatnost neke države ne može biti organizovana u obliku kolektivnog privrednog sistema za državu kao takvu, da se ne može uspešno kolektivno razvijati, da je kolektivni oblik organizacije proizvodnih odnosa preuranjen, manje efikasan nego npr. kapitalistički privatni oblik organizacije proizvodnih odnosa, pošto još nema dovoljno razvijenu materijalno-tehničku bazu. U vezi sa svim tim pitam se gde je, s obzirom na ovu — nazovimo je „tehničkom” — tezu, granica. Isto tako bi izgledala „logična” teza da bi u obliku privatnog sektora bila efikasnije organizovana i sitna ili čak srednja industrija, kao što bi, obratno, bila „logična” teza da se i u poljoprivredu, gde danas vlada sitni privatni sektor, može uvesti efikasna kolektivna organizacija.
- Neko će reći da je kriterijum za to produktivnost i rentabilnost organizacije u jednom ili drugom sektoru. Ali i ovde ima razloga za razmišljanje.
- Prvo, privreda nije u epruvetama da bismo uz male rashode mogli u laboratorijama ispitati koji je „spoj” pravi. Drugo, efikasnost može biti rezultat različitih faktora. U nekoj privremenoj situaciji kolektivna organizacija proizvodnih odnosa određenog tipa, na primer, može izgledati inferiorna u pogledu rentabilnosti. Upitajmo se tada zašto? Da li je stvarno takva zbog čovekove prirode, zbog nedovoljne tehnike itd? Zar u nas danas, na primer, kolektivni sistem organizacije ne izgleda ponegde inferiorniji, a privatni sektor superiorniji u pogledu rentabilnosti, pre svega zbog premale smišljene brige za kolektivni sektor, kojom bi se u njega brže uvodili naučni oblici organizacije rada i razvijao i veći društveni interes i odgovornost radnika i radnih kolektiva za višu rentabilnost itd.
- Na primer: privatni posed, privatno prevozništvo itd. mogu po rentabilnosti pa čak i po produktivnosti izgledati toliko efikasniji sa mikroaspekta zato što je zanemarena organizacija, što nema dovoljno brige za kolektivnu organizaciju ili, pak, zato što je privatni sektor, u poređenju s kolektivnim, u određenoj meri čak privilegovan (u pogledu stimulusa, odnosno raspodele dohotka, strogosti oporezivanja itd.), da ne kažem da ponegde kolektivni sistem čak neposredno održava visoku rentabilnost privatnog sektora, o čemu nam s vremena na vreme govore i naše novine. Uostalom, ne moram objašnjavati zašto u Njujorku, prirodno uz određenu masovnu pro-

izvodnju, nema privatnih taksija, već taksi-prevoz organizuju posebne kompanije.

OTVORENA PITANJA PRIVATNOG SEKTORA

Zato, pre nego što govorimo o relativnim prednostima privatnog načina privređivanja u ovom ili onom drugom sektoru delatnosti i širenja njegovih okvira, moramo se upitati da li smo učinili sve u pogledu kadrova, u pogledu izjednačavanja oporezivanja, odnosno u pogledu snošenja društvene režije i drugih zahteva, kao, na primer, tačne evidencije delatnosti itd., nismo li kolektivni sistem posle tako kratke mladosti previše naglo i dosta bezbrižno prepustili zakonima tržišta. Sem toga, moramo stalno težiti i ne prepustiti stihiji, da se privatni sektor — ovakvog ili onakvog tipa — planski uključuje u celu našu strukturu i organizacija rada, sprečiti da se ostvaruje divlja prvobitna akumulacija kapitala, kao što se to danas na mnogim mestima, možemo reći, nekontrolisano događa. Zato bi trebalo zahtevati adekvatniju i oštriju registraciju tog sektora, zahtevati odgovarajuće knjigovodstvo, kako bi i promet i raspodela dohotka bili pravedniji. A ne kao danas, kada je taj sektor, uprkos velikom pravnom redu, istinu govoreći, zapravo pravno neuređen, da ne kažem da se čak razvija anarhično i nekontrolisano.

Da se dobro razumemo. Nisam ni najmanje protiv privatnog sektora kao racionalnog načina privređivanja tamo gde se uz najveće društveno angažovanje pokazalo da društveni sektor ni izdaleka ne može i ne bi mogao pokriti sve potrebe, ili ih pak evidentno zadovoljava slabije nego privatni sektor. Sem toga, delim potpuno mišljenje da je danas u nas privatna inicijativa u najrazličitijim oblicima sasvim sigurno premalo iskorišćena. Ipak, to ne umanjuje vrednost stavova koje sam ovde naveo.

Pravilniji društveni nadzor nad razvojem tog sektora, njegovo planskije uključivanje u opštu društvenu organizaciju naše privrede, pravilniji i pravedniji poreski sistem zahtevaju ne samo tačno političko-ekonomsko i istorijsko određenje tog sistema ili sektora, takvog kakav je bio, jeste i verovatno će biti, već zahtevaju i teorijsko raščišćavanje problema formiranja i raspodele dohotka u privatnom sektoru, i onda kada ne zapošljava tuđu radnu snagu, ali možda zapošljava dosta opredmećenog rada ili zemlje, kao svojevrsnog kapitala. Bez takvog teorijskog raščišćavanja, po mom mišljenju, ne može biti ni pravilne politike razvoja tog sektora, politike cena, politike raspodele dohotka, itd.

III

Dosta je raširena teza da su oba sektora u nas, kolektivni i privatni, radni sektori, pošto počivaju na ličnom radu. Ili, drukčije rečeno, da su oba sektora nepro-

fitna, da se zasnivaju na radnom dohotku, dakle na istoj platformi, ukoliko privatni sektor ne zapošljava tuđu radnu snagu.

Mislim da je ovakva teza s teorijskog i praktičnog staništa manjkava, da ne kažem netačna (s praktičnog zato što u tom slučaju u nas čisti dohodak privatnih proizvođača ne bi smeo biti mnogo veći od dohodaka drugih radnika sličnog obrazovanja i slične radne intenzivnosti u kolektivnom sektoru; znamo, pak, da je to vrlo retko ili više slučajno, sem ponegde u sitnoj poljoprivredi i u starim uslužnim zanatima).

DR FRANCE
CERNE

Teorijsku manjkavost takvog rezonovanja vidim u tome što takva teza kao stvarnost za naše prilike uzima Marksov model radne vrednosti a ne model cena. Ona, dakle, pretpostavlja da se roba u privatnom sektoru prodaje po radnoj vrednosti i da je kriterijum za raspodelu dohotka realizovana radna vrednost, a ne da se roba prodaje po tržišnoj ceni i da su kriterijum za prisvajanje dohotka svakodnevne prodajne cene robe tog sektora. Sem toga se praktično, pošto je reč o različitom zapošljavanju proizvodnih, ma koliko skromnih radnih sredstava, kojima se koristi privatni proizvođač, ne sme isključiti uticaj tih sredstava na produktivnost i rentabilnost, koji privatnom proizvođaču takođe povećava dohodak, čak i kada on ne upotrebljava više ili čak kad upotrebljava manje živog rada, već upotrebljava više opredmećenog rada radi sticanja zarade (na primer, već automatizovana sredstva). I iz tog razloga ova sredstva i u tom sektoru tretiram kao svojevrzni kapital.

Prema tome na dobar deo privatnog sektora u nas treba gledati ne samo kao na porodični sektor, koji je organizovan za izdržavanje porodice (to važi samo još za neke sitne seljake), već i kao na sektor organizovan za sticanje zarade, radi kapitalizacije dohotka, i, konačno, kao na instrument bogaćenja i diferenciranja društva.

Može se staviti primedba da ovaj sektor, ma koliko se u njemu kapitalisao dohodak, po pravilu ne uzima u najam tuđi rad, te da otuda ne može biti iskorišćavanja čoveka od strane čoveka, ni viška proizvoda (postoji samo radni dohodak).

Tačno je da nema klasičnog proizvodno-svojinskog iskorišćavanja tamo gde privatni sektor ne uzima u najam tuđu radnu snagu (pre podne ili posle podne; tamo gde uzima, izvesno postoji i klasično iskorišćavanje). Pa ipak pitanje iskorišćavanja u širem smislu, kao pitanje neravnopravne raspodele proizvoda i bogaćenja, nije ograničeno na klasično proizvodno i svojinsko iskorišćavanje. Tu misao obrazlažem na sledeći način. I zemlja ima cenu, iako nema vrednost, i pozajmljeni dinar ima cenu, iako nije prava

roba itd. Nešto slično postoji u privatnom sektoru bez zapošljavanja tuđe radne snage. To je stvarno poseban, ali ipak preduzetnički tržišni sistem (sem ukoliko nije reč o čisto naturalnoj proizvodnji). Iako se u tom sektoru ne pojavljuje klasičan višak vrednosti (višak proizvoda viška rada najmljene radne snage), može se isto tako pojaviti normalni i ekstraprofit, kamata, renta, tj. višak iznad normalnog ličnog dohotka, koji bi bio sličan dohotku radnika u društvenom sektoru slične kvalifikacije i intenzivnosti rada. Zašto? Zbog toga:

OTVORENA PITANJA
PRIVATNOG SEKTORA

- a) što su sredstva u tom sektoru privatna i uložena da bi privatniku donela zaradu;
 - b) što se uz diferenciranje privatnih proizvođača preko tržišta može prisvajati deo rada drugih privatnih proizvođača;
 - c) što preko tržišta privatni proizvođači mogu prisvajati deo rada bez davanja protivvrednosti, u obliku profita, i to u dva oblika: kada prodaju kolektivnom sektoru proizvode po ceni u koju je već uračunat profit, i kada proizvode prodaju preko tržišta potrošačima, koji privatnicima — naročito u konjunktturnom stanju — moraju plaćati „veću vrednost” u obliku nekog profita iznad troškova;
 - d) što na neangažovana, u banke uložena sredstva, privatnici dobijaju kamatu (koja uopšte nije oporezovana);
 - e) što u privatnom sektoru postoje takođe i renta, visoka zakupnina, stambena zakupnina i drugi špekulantski dohoci (pomenimo samo utaje u redovnim poreskim prijavama i sl.).
- Nastanak normalnog i ekstraprofita, rente i drugih ekstra dohodaka u tom sektoru formalno objašnjavam na sledeći način:

- a) ili privatni proizvođači unapred kalkulišu više cene nego što su troškovi;
- b) ili, pak, imaju niže cene po jedinici proizvoda nego drugi proizvođači uz vladajuću cenu u istoj ili drugoj grani, zbog najrazličitijih boljih uslova, ili obratno, zbog slabijih uslova odnosno slabijeg poslovanja graničnog proizvođača. Pošto je taj granični proizvođač u grani često društveno preduzeće (opet iz niza razloga), koje je još potrebno radi tražnje ili nekog drugog društvenog razloga, cena privatnog proizvođača, razumljivo, ravna se po ceni tog proizvođača (tih proizvođača), zbog čega on može zadržati diferencijalni profit (vidi konkretno prevoznčki sektor).

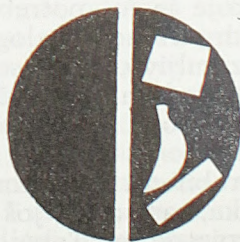
Da se mogu i u sitnorobnom, privatnom sektoru, pojaviti sve vrste dohotka, zapisao je još Marks za kapitalističku robnu proizvodnju. Tako on kaže: „Kad neki

DR. FRANCE
ČERNE

nezavisni radnik — uzmimo sitnog seljaka, jer se tu daju upotrebiti sva tri oblika dohotka — radi za samog sebe i prodaje svoj vlastiti proizvod, onda ga prvo smatraju njegovim vlastitim poslodavcem (kapitalistom), koji sam sebe primenjuje kao radnika, i kao njegovog vlastitog zemljovlasnika koji je sam sebi zakupnik. Sebi kao najamnom radniku on plaća najamninu, sebi kao kapitalisti pripisuje profit, a sebi kao zemljovlasniku plaća rentu. Pod pretpostavkom da kapitalistički način proizvodnje i njemu odgovarajući odnosi sačinjavaju opću društvenu osnovu, ova je sumsumpcija tačna utoliko što je on kadar da prisvoji svoj vlastiti višak rada ne zahvaljujući svome radu nego tome što je vlasnik sredstava za proizvodnju — koja su ovdje generalno uzela oblik kapitala. A onda, ukoliko on svoj proizvod proizvodi kao robu, dakle zavisi od njegove cijene... masa viška rada koju on može koristiti ne zavisi od svoje vlastite veličine, već od opće profitne stope...” (Kapital, III, Kultura, Zagreb, 1948, str. 808, 809).

Tačno je da Marks u tom pasusu kaže „pod pretpostavkom da kapitalistički način proizvodnje i njemu odgovarajući odnosi sačinjavaju opću društvenu osnovu”, ali i cenovno-dohodni sistem, koji u nas postoji u kolektivnom sektoru, isto tako uslovljava sva tri oblika dohotka o kojima govori Marks, mada transformisana.

sa slovenačkog preveo dr aleksandar vacić

josip
marinković

**INSTITUCIO-
NALNOST
FILOZOFIJE**

Svaki napor čovjeka ima toliko više izgleda da dosegne svoj cilj koliko je više organiziran. Progres ljudskog društva temelji se upravo na organizaciji čovjekovih napora. I istraživanje, podliježe ovom općem zahtjevu. Jedan od temeljnih ljudskih zadataka je upravo onaj koji smatramo filozofskim. Odatle bi mogli zaključiti da će i filozofsko istraživanje potpadati pod opći zahtjev organizacije rada. I doista, nije više moguće upustiti se u proučavanje jednog od vidova njenih pitanja a da onaj tko proučava nije profesionalno osposobljen. Pa ni tada gotovo da više nije u stanju pratiti ni onu lektiru koja ulazi u njegovu najužu specijalizaciju. Organiziranje napora ima, naime, svoju unutrašnju dijalektiku koja se jednako očituje u svim oblastima ljudskog znanja. Prema njenim će zahtjevima istraživanje biti uspješnije što je više raščlanjeno. Raščlanjenost tek omogućava temeljit pristup pojedinom pitanju. Ovaj opći fenomen napredovanja ljudskog znanja označen kao „specijalizacija” važi za sve oblasti ljudskog znanja pa će važiti i za filozofiju, naravno, koliko je smatramo oblašću ljudskog znanja. I ako filozofiju promatramo kao povijest, pokazat će se da su se iz nje kao iz nekog „prapitanja” diferencirale posebne naučne oblasti i da taj proces diferenciranja još traje. Dijalektika tog diferenciranja je opća. To ujedno znači da ona sama po sebi nije filozofska, mada je određujuća za filozofsko istraživanje. Raščlanjivanje zadataka ima kao svoju pretpostavku kolektivni napor u okviru kojeg pojedini istraživač djeluje. Parcijalni zadatak koji obavlja često je u njemu

toliko udaljen od konačne namjere da mu više i nije moguće sagledati konačnu svrhu vlastitog djelovanja.

JOSIP
MARINKOVIĆ

Filozofska je aktivnost oduvijek aspirirala na to da pruži cjelovitu sliku svijeta i da parcijalnost iskustva spoji u jedinstvo unutarnje koherentnog stava. Filozofija bi, dakle, imala za cilj upravo ono što suvremena organizacija istraživanja čovjeku oduzimlje: sintetičan pogled orijentiran na svrhu i smisao. Iz njega bi čovjek morao da formira osobnu relaciju prema cjelini i da tako poda smisao svojem postojanju u sveukupnosti zbivanja. Ali ako se filozofija promatra sa gledišta zakonitosti razvoja ljudskog znanja, i sama bi morala postati specijalizacijom.

Prihvatajući dijalektiku unutrašnjeg razvoja znanosti, filozofsko istraživanje mora prihvatiti i raščlanjivanje parcijalnih zadataka, kao i principe organiziranja kolektivnog napora. Time se u filozofsko istraživanje unose elementi koji sami po sebi nisu filozofski. Za uspjeh kolektivne akcije prestaje biti odlučujući pojedinačni stav, „životno držanje” onoga tko je u ovako organiziranoj akciji angažiran. Funkcioniranje organiziranog kolektivnog rada nameće besprijekorno djelovanje pojedinca unutar organizacije. Ono što o takovom djelovanju odlučuje nije više osobno uvjerenje, osvjedočenost o istini, nego informiranost, sposobnost da se iz parcijalnosti svoje specijalizacije na djelotvoran način usluži zajednički zadatak. Uključen u kolektivni napor, više istraživač i tragalac za istinom ne pruža svoje lično uvjerenje, nego samo ekspertizu kao sasvim osobit oblik servisa. I dok je stoik smatrao da napreduje onoliko koliko svoj životni stav može oživotvoriti, u instituciju uključeni istraživač napreduje količinom informacija i disciplinom usluživanja. On se stoga više i ne osjeća lično odgovoran za stavove za koje se kao profesionalni ekspert zalaze. On svoju savjest u potpunosti utapa u instituciju. U tome i leži razlog toliko zbunjujućem fenomenu da se često kao novo mišljenje istog eksperta predstavlja teza koju je on do jučer bjesomučno negirao, ili da se sa zgražanjem odbija stav koji se je s punom autoritativnom isključivošću do jučer zastupao. Savjest onoga tko uključen u instituciju djeluje u često gotovo spektakularnim obratima ostaje pri tom bezazleno netaknuta. Štaviše, takvi postupci očituju stupanj identifikacije sa institucijom i donose veće izglede osobne afirmacije u njoj. Ostaje još samo pitanje takta kada će „teza od jučer”, kao dio profesionalnog rizika, biti definitivno zaboravljena.

Prihvatanje ovih profesionalnih uslova institucionalnog filozofiranja reflektira se i položajem u hijerarhiji institucije. On, međutim, nije relevantan samo u smislu društvenog ugleda (titula, akademski položaj, primanja itd.), nego se također odražava nečim

mного važnijim: on omogućava bogatiji pristup informacijama. Od položaja u instituciji zavise izgledi profesionalnog usavršavanja.

INSTITUCIONALNOST FILOZOFIJE

Sama je pojava institucije uslovljena određenom društvenom situacijom. Ona nastaje kao jedan od oblika opće društvene organizacije. Institucionalnost filozofije ne proizlazi, dakle, iz filozofije same, kao jedna od njenih odluka, niti se može filozofijom uklopiti. Budući da je uvedena određenom društvenom situacijom, to će se društvena uslovljenost institucije i dalje na određujući način odražavati u njenom djelovanju. „Društvo” se kao abstraktum uvijek konkretizira u nekom određenom vidu organizacije, kao određena državno-politička struktura. Zahtjevi državno-političke strukture pojavljuju se tako kao drugi odreditelj institucionalne filozofije. Nema, međutim, državno-političke cjeline (osim kod Platona) čiji bi cilj bio filozofski. Stoga i namjere kojima se pristupa filozofiji u okvirima državno-političkih cjelina nisu filozofske. Tako institucija može dobiti a često i dobiva zadatak da bude dio određenog „fronta” (tzv. „filozofskog fronta”, mada ishodi „bitaka” ne zavise od onoga što se na tom dijelu „fronta” dešava), ili da bude svjedok kulturnog života, ili, pak, da u filozofske termine prenese principe za koje bi se htjelo pokazati kao da određuju političku strukturu države. Djelovanje institucije ulazi tako u određene okvire tzv. kulturne politike. Njen konkretni vid očituje se u selekcionim okvirima personalne politike, institucije. Personalna politika, određena nefilozofskim principima, uvodi i takve kriterijume koji s osnovnom filozofskom znatiželjom nemaju više nikakve veze: građansku lojalnost, starosnu dob, a ponekad i sasvim apsurdne kao, npr., bračno stanje itd. Takvi principi oblikuju instituciju koja onda može isto tako da bude opravdavatelj makartizma kao i njegov obaratelj, da isto tako sazda dogmatiku Staljinovog tipa kao što je po padu Staljinove moći može učiniti smiješnom.

Ovakav položaj, u koji je misao dovedena organizacijom rada u filozofskom istraživanju, objašnjava nam kako se jedan filozofski skup može iscrpsti u duhu „blokofske” podijeljenosti ili dijaloga Istoka i Zapada. Baš kao da je riječ o cjelinama unutar kojih pojedini filozof mora zauzeti određeni položaj ukoliko želi imati priliku da se filozofski objavi. Kao da je samo unutar tih cjelina moguće filozofski misliti, i kao da je samo unutar tih cjelina i položaja koje one pojedinom misliocu daju moguće naći filozofsku egzistenciju. A upravo tu činjenicu, njenu prisutnu i očitu namjeru treba dovesti u pitanje. U suočavanju i upoređivanju ovakvih filozofskih cjelina nije istina više ono što je važno, nego važnim postaje nešto sasvim drugo.

Filozofsko postojanje omogućeno institucijom nameće i nove vrijednosti koje se brkaju sa filozofskim. Istraživač više ne ide za tim da živi svojom mišlju, nego da je zanatski što korektnije domisli prema zahtjevima institucijske redakcije. Njemu je važnija originalnost rješenja negoli njena istinitost. Težnja k savršenom nije više ono zbog čega se prodire u bit postojećeg. Biti onaj tko potpisuje misao kojom se ulazi u stručne priručnike postaje vrijednosnom orijentacijom ovakvog rada. Šanse u njemu utoliko su veće što je uspon u hijerarhiji sigurniji, što se, dakle, više boravi u profesionalnom filozofije, a manje u onom što je filozofsko. Institucionalni filozof i nema svog filozofski deklariranog stava, nego svoj stav saznaje iz zadane lektire. U tome i jeste razlog što smo obasipani citatima, što se bez citata razgovor više i ne smatra filozofskim. To shvaćanje je tako duboko ušlo u način filozofskog saobraćanja da se ni otpor stereotipiji citatologije nije mogao pružiti drugačije nego nizom citata. Baš kao da je, npr., marksista onaj tko svoje poglede saznaje čitajući Marksa, a ne onaj čiji su pogledi u bitnim stavovima jednaki Marksovima.

Tako se disciplina, građanska poslušnost, uvažavanje organizacionog predstavlja odjednom gotovo kao sama filozofičnost. I stvarno: mnoge se egzistencije koje institucija filozofije upošljava mogu tek iz tog aspekta shvatiti. Bilo bi utješno saznati da institucionalizirani filozof svojim profesionalnim boravljenjem u različitim filozofskim pogledima uspijeva ostvariti makar odnos jednog estete. Ma što govorili o položaju filozofije u suvremenom društvu, nećemo se kretati u filozofiji samoj, nego tek u njenom sociološkom komentaru. Sociološke primjedbe ne dotiču ono što je filozofsko u filozofiji. Sociologija filozofije ne razrješava ništa u samoj filozofiji, ona ostaje u svim svojim komentarima van biti filozofije. Čak i ono filozofsko shvaćanje koje se mijenja zavisno od političkog uvodnika dnevnih novina ne može biti diskvalificirano kritikom koja ne bi bila filozofska, ma koliko da su očiti nefilozofski elementi koji je određuju.

Tvrdnje koje smo iznijeli neće, dakle, filozofiji kao takvoj ništa oduzeti. Od filozofskog nastojanja ne ostaje zabilježena u povijesti etička čvrstina filozofskog uvjerenja, nego nešto drugo: novost i dubina nazora. Đordano Bruno nije postao velika ličnost filozofskog svijeta time što se u dosljednosti svog stava dao spaliti, nego po onome što je tvrdio i po načinu kojim su te tvrdnje bile iznesene. Njegova filozofija ne bi bila ništa manje vrijedna da se ponio kao kukavica i pristao na samopokajanje. Ili: zar bi išta značilo za povijesnu vrijednost Kantove filozofije da se on sam nije pridržavao svojih principa? Nije malen broj imena u povijesti filozofije čije biografije

veoma rado zaboravljamo, a ipak to ništa ne oduzmi-
mlje značaju teza po kojima su ušli u povijest.

Orijentacija filozofiranja na ispunjenje neophodnih za-
htjeva znanstvenog rada bit će, dakle, opravdana,
tj. opravdana u onome u čemu je filozofija znanstve-
na, u čemu je ona povjesničaru relevantna, u čemu
može doživljavati razvoj i biti suočena sa dosegom
tuđeg razvoja. I same vrijednosti po kojima se istra-
živač orijentira, ne više vrijednost osvjedočenosti i
istinitog, nego težnja da bude ubilježen u priručnik,
prihvaćanje dijalektike znanstvenog rada sa čitavim
sklopom koji smo djelimice naveli, postaju tako
neizbježnim fenomenima institucionalizirane filozo-
fije. Primjedbe koje smo institucionalnoj filozofiji
postavili neće, dakle, filozofiji, ukoliko je ona zna-
nost, ništa oduzeti. One nas jedino mogu navesti na
to da se oprostimo od još jedne iluzije: iluzije o ple-
menitosti filozofske egzistencije u suvremenom svi-
jetu. Razbijanje je te iluzije, međutim, veoma zna-
čajno.

INSTITUCIONALNOST FILOZOFIJE

Društvena podjela rada, iz koje proizlazi institucionalnost
filozofije, do te mjere utapa čovjeka u masu svako-
dnevnihih zadataka da njegovo životno orijentiranje
snagom vlastite znatiželje dolazi u pitanje. Stoga je
veoma važno znati da li je filozofija, kako je ona
kao znanost organizirana, u stanju da bude odgovor
na egzistentna pitanja suvremenog čovjeka. Može li
ona izloženosti njegovog postojanja pomoći? Filozo-
fija je bila uvijek smatrana i nazorom na svijet.
Je li to ona još uvijek? I kao znanost?

Ono čime se čovjek izdiže nad sve ostalo u redu postoje-
ćeg je njegovo znanje o sebi, njegova svijest. U to-
me je on izuzetan fenomen svog svijeta. Svijest ga o
samom sebi oslobađa neposredno vezanosti za kon-
kretnost trenutne situacije i uvrštava ga u red zbi-
vanja koje se raspinje nad pojedinačnošću časovitog.
Između onoga što je dato čovjek sam odabire mo-
gućnost kojom se uvrštava u nov red postojećeg.
Svaka odluka za moguće nosi nepodjeljivu odgovor-
nost i rizik. Upravo se njima čovjek oblikuje u svo-
joj ljudskoj biti. Rizik kojim čovjek svoju moguću
ljudskost dovodi u postojanje sadržan je u vrijed-
nosnoj orijentaciji po kojoj to čini. Čovjek je stoga
osuđen na traganje za njenim važenjem. Traženje
istinitog, vrijednosti koja orijentira, njeno nalaže-
nje i življenje postaju tako presudan nemir ljudsko-
sti čovjeka, nemir kojim se gradi neponovljivost u
njegovom biću.

Ovo intimno pitanje čovjekovog postojanja smatralo se
filozofskim. Ali onaj tko bezazlen uvaži principe o-
rijentiranja institucionalne filozofije osuđen je da
već u prvom njenom obrtaju ostane nasamaren i
ismijan s „nazorom od jučer”, kao s lažnom nov-
čanicom. A treba li podsjetiti da se avantura beza-
zlenog nije pokazala samo smiješnom, nego i veoma

opasnom? Očito je da je riječ o izvjesnoj dvojnosti koja stvara nesporazume.

Podijeljenost ekspertize i samog osvjedočenja u traženju istine veoma je stara. Već se u Evanđelju govori o učenim poznavateljima knjiga „farisejima i književnicima” i Kristu koji sobom svjedoči istinu. Ovaj je raspon očit i u odnosu ovlaštenog tumača božje volje, svećenika, prema vjernicima. U izrazu „katedarski filozof” i „školska filozofija” prisutno je nešto od toga rascjepa.

JOSIP
MARINKOVIĆ

No, mada je sam sukob star, u nečem je on ipak bitno nov. I farisej, učeni poznavalac svetih knjiga, tumač istine, bio je ispunjen vjerom, bio je osvjedočen. A i najprostodušniji vjernik ima mogućnosti neposrednog obraćanja bogu. U tome je on, štaviše, i privilegiran. (Kaže se: blago siromašnima duhom jer je njihovo kraljevstvo nebesko.) Institucija, međutim, ne zahtijeva osvjedočenost eksperta. Ona isključuje i neposrednost kontakta. Znanost ne pozna blaženstvo bezazlenih. Opstojanje u suvremenom životu toliko nas uvlači u specijalizirane radnje da nam ekspert postaje nezamjenjivi posrednik. On je dorastao do tumača kojeg nije moguće izbjeći ni onda kada je mišljenje koje izriče uvijek identično mišljenju generala, samo što se, kako to kaže Kolakovski, izriče poslije njih. Ekspert je, dakle, mnogo odlučniji posrednik negoli je to ikad bio svećenik ili mtko drugi. On svoje sudove izriče s apsolutnim autoritetom znanstvenosti, i kao da njima više nema priziva.

Osmišljanje je vlastite osobnosti silom institucionalnog autoriteta dovedeno u pitanje. Društveni mehanizam specijalizacije ne dozvoljava javni opstanak neprofesionalne misli koja bi svojim dometom prelazila trenutne rezultate nogometnih utakmica. Zatvoreni krugovi eksperata predstavljaju uigrane ekipe koje se međusobno podržavaju igrom uzajamnog hvaljenja. I samo onaj tko poštuje profesionalna pravila igre institucionaliziranog mišljenja može doći do riječi. Tako vladajuća „društvena svijest” trenutka mrvi svaku nezavisnu i vlastitu misao. U ovakvom mehanizmu uvijek će više vrijediti profesionalno opremljena laž nego jednostavnost osvjedočene istine. I onaj koji smisao svog postojanja dovodi u pitanje, onaj koji se još uopće pita, prisiljen je da brigu svog opstanka nosi u sebi kao zavjereničku nakanu. Osoban je stav prenesen u sferu privatne brige, gdje se još jedino i može održati, a čovjek se pretvara u amatera vlastite istine ili, tačnije, u njegovog diletanta.

Ali osobna vlastitost je pitanje duhovnog opstanka! Stoga bjegunac od terora monopolizirane, specijalizirane, uigrane, profesionalizirane, citatološki opremljene, institucionalne misli ne vidi druge mogućnosti nego

da svoju vlastitost drži u statusu društvene ilegalnosti. Njemu ne preostaje nego da o ozbiljnim stvarima govori još samo neozbiljno. U tome, možda, i jeste onaj značaj koji naše vrijeme pridaje satiri (da li samo satiri?). Pa kad već govorimo o ozbiljnosti neozbiljnog, neka nam bude dozvoljeno da se prisjetimo Bernara Šoa: svaka je profesija zavjera protiv laika.

Čovjekova egzistencija realizira se odlukom za vrijednost i rizikom koji se tom odlukom preuzimlje. A upravo to institucionalizirani nazor na svijet, čovjeku oduzimlje. Zbog toga je „zavjera protiv laika” u profesionalnom traženju životnog nazora svakako najodvratnija zavjera. Ona čovjekovu egzistenciju u samoj njezinoj ljudskoj jezgri utapa u instituciju. A u čemu se čovjek više otuđuje (u čemu bi se on uopće i mogao više otuđivati) nego u odustajanju od vlastitog duhovnog opstanka?

Pa kako onda uopće postojati?

Da se obrani osobna nezavisnost duha ima samo jedan jedini mogući put, a to je pobuna. Pobuna protiv svega što se nameće kao naša vlastitost a da to nije, pobuna protiv svega što se predstavlja kao autentičnost našeg bića a da se mi u njem ne nalazimo.

Ako nam tek znanstveni put, sa svim onim čemu u dijalektici svog razvoja podliježe, može dati ono po čem se orijentiramo u svijetu, ne preostaje nam drugo nego da se odrekemo znanstvenosti, jer ćemo se u protivnom morati odreći orijentacije. Institucionalizirana filozofija ne može nam pomoći u onome zbog čega se uopće i interesiramo za filozofiju.

Ako smo se i pomirili s društvenom podjelom rada u oblasti znanja, ne možemo se pomiriti s podjelom rada u onome što je i oblast ljudske savjesti. A prihvaćanje rizika vlastitog stava to jeste. Svatko svoj životni stav preuzimlje s odgovornošću koja iz njega slijedi.

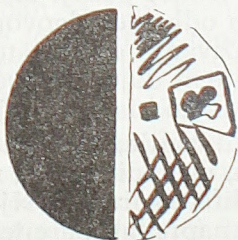
Ako bi se i prihvatila misao da je institucionalizirano traganje za istinom našeg životnog nazora jedini i isključivi put kojim je moguće prići zagonetki vlastitog smisla, morala bi se uvažiti činjenica da u suvremenoj podjeli rada ni savršeni instituti nisu više u stanju da prate masu stručne literature iz svojih specijaliziranih područja, masu koja stalno raste. Mora se dozvoliti, bar kao logička mogućnost, da upravo ono što izmiče pažnji institucije, nosi u sebi za sam problem odlučne odgovore. Stoga institucionalizirano istraživanje onoga što čini bitni interes svake egzistencije ne daje nikakve garancije uspjehu, sve ako ga kao metod istraživanja i prihvatimo.

Institucionalizirana filozofija, podliježući dijalektici znanstvenog razvoja, ne vodi sintezi, nego, naprotiv: raščlanjivanju i diferenciranju. Njen napredak može se shvatiti kao napredak parcijalizacije, ne kao na-

predak integracije. Institucionalna filozofija kao specijalizacija integralnog pogleda na svijet je u biti apsurd.

Kao društvena činjenica, institucionalna filozofija predstavlja oblik društvene svijesti. Ali ono u čovjeku što postavlja pitanje vlastite egzistencije, što je ispunjeno bojazni i strahom, nije društvena svijest u čovjeku, nego ono po čemu postoji kao pojedinac.

Izricanje životnog stava iz okvira institucionalizirane filozofije krije u sebi shvaćanje koje nije sadržano u onom što se proklamira, nego u nečem sasvim drugom u namjeri s kojom se to čini. Institucionalizirani filozof, mijenjajući informacije o nazorima, nije sam bez životnog nazora. Njegovo pravo osvjedočenje je u nihilističkom odnosu prema svim nazorima zajedno i u uvažavanju onih vrijednosti koje takvim nihilizmom može postići. Ako se proklamira jednakost da bi se time postigla izdvojenost, onda pravo osvjedočenje o vrijednosti nije jednakost, nego upravo suprotno, nejednakost! Onaj tko (prema Ničeju) postaje moćan propovijedajući preziranje moći, u biti ne prezire moć, nego nemoć. Institucionalizirani filozof ne može dati odgovor na pitanja zbog kojih nas filozofija uznemirava ili, kad ga daje, on ga ne daje time što govori, nego onim zbog čega to čini. Stoga, mada shvaćanje koje zastupa ima filozofsku dimenziju u smislu svoje stručnosti, i samo u njoj može biti korektno oboreno, to je ipak u cjelini bez vrijednosti za ono što nas uznemirava. Ove dvojnosti filozofije u suvremenom svijetu moramo biti svjesni. Svijest o njoj otvara nam jedinu našu mogućnost: individualnu pobunu. Ako je filozofija moguća samo kao institucija, ostavimo filozofiju jer nam ne pomaže! Ako je autoritet znanstvenog put naše orijentacije, ima dosta razloga da budemo nepovjerljivi prema ovlaštenosti njegovog pritiska. Ne možemo živjeti ljudskim životom bez dovođenja osobne odgovornosti u rizik postojanja. Naš otpor je stoga bunt opstanka, jedina mogućnost da se očuva puna ljudskost. I koliko se više produbljuje, bit će više nade u trajanje vlastite duhovnosti. Stoga je tinjanje ove pobune u nama ujedno i neumoljiv pokazatelj pravog stanja naše duhovne situacije.

dr vojan
rus

SOCIJALISTIČKI SAVEZ I KADROVSKA POLITIKA

Posebno mesto u formiranju socijalističkog morala — politike morao bi imati Socijalistički savez, dok je u užem smislu za takav razvoj značajna kadrovska politika.

Socijalistička moralnost može da preovlađuje u nekoj zajednici jedino ako postane što opštiji, što jedinstveniji, totalan odnos.

Iskustva slovenačke i jugoslovenske revolucije pokazala su da intenzivna opšta moralnost ima stalan, organizovan oblik. Insitucije mogu da učvrste opštu moralnost, a isto tako je moguće da iz njih nestane moralni sadržaj i da im ostane samo moralni izgled, tj. da postane moralna prevara.

Oslobodilački front i Narodni front ubrajaju se među dosad najizrazitije, najviše formirane institucije humanističke moralnosti u istoriji. Bili su izrazito formiran, sveljudski, svestan, napredan i socijalistički odnos.

Sadašnje društveno-političko stanje nameće pitanje da li je u novim prilikama još potreban Socijalistički savez kao opštepitička i opštemoralna institucija.

To pitanje često postavljaju i ljudi koji nisu reacionari. Pri tom polaze od nekih iskustvenih činjenica koje pokazuju da Socijalistički savez danas često politički znači manje nego što je nekada značio Oslobodilački front, odnosno Narodni front u godinama posle oslobođenja.

Istina je da su se od onda u mnogo čemu promenili uslovi, ali na taj način što zahtevaju drukčiju i kvalitetniju moralno-samoupravnu ulogu Socijalističkog saveza, a ne njegovo ukidanje.

Jedan od uzroka zbog kojih se uloga Socijalističkog saveza u moralno-političkom formiranju našeg društva često umanjuje, jeste u tome što često nema gotovo nikakav udeo u formiranju političkih odluka. Socijalistički savez je često samo propagator, transmisija ili sporedni kolosek za pre-

nošenje nadole, „u mase“, onih odluka koje su uglavnom već definitivno formulisane u državnom aparatu, predstavničkim organima ili organima Saveza komunista.

DR. VOJAN
RUS

Time smo naišli na jedno od najvećih moralno-političkih protivrečja koja nam otežavaju napredak. Transmisioni položaj Socijalističkog saveza nije ništa drugo nego pojava stare, zatvorene, administrativne politike u uslovima kada stremiti sveljudskom samoupravnim obliku, čije ostvarenje i razvoj može obezbediti i kvalitetnija delatnost Socijalističkog saveza. Jedan od izlaza iz ovih protivrečnosti nalazi se u tome da se u mnogo čemu promeni položaj Socijalističkog saveza u sistemu političkog odlučivanja.

Problem mesta Socijalističkog saveza u našem političkom sistemu postoji i u teoriji i u praksi.

Naime, nije bilo retko da se u samoupravnim organima, u predstavničkim telima, u sindikatima i u organizacijama Socijalističkog saveza ponavljaju jedne te iste parole, da su one ljudima dosadile i da to ostavlja utisak izlišnosti neke od ovih formi. Sve to ima često dublje, ozbiljnije uzroke. Mnogi samoupravni oblici — pa i Socijalistički savez — često još nisu oblik nove moralnosti, nisu još pravo odlučivanje širokih slojeva, nego su samo oblik novog moralizovanja, praznog parolaškog pridikovanja o moralnosti, koje prikrija odsutnost moralno-političkog odlučivanja (i zbog toga je, naravno, moralno negativno).

Gde bi bilo mesto Socijalističkog saveza ako još nadalje ostanemo kod jedino moguće perspektive socijalizma, pogotovu našeg — da socijalizam treba da bude sve više interes i delo sve šireg kruga ljudi.

Cini nam se da ćemo lakše odrediti mesto Socijalističkog saveza ako prvo utvrdimo da svako političko odlučivanje, pogotovu u demokratskom društvu, ima sledeće tri najosnovnije faze:

1. inicijative, predlozi i diskusije o predlozima odluke;
2. samo neposredno odlučivanje;
3. sprovođenje i kontrola odluke.

Neposredno formiranje javnih odluka ne može da bude centralno područje Socijalističkog saveza, jer ove odluke na svim nivoima pripadaju predstavničkim i samoupravnim organizacijama i organima. Ali sve što je pre i posle ovog neposrednog odlučivanja — pripada pre svega Socijalističkom savezu i društveno-političkim organizacijama. Jedino ukoliko se u tom smislu temeljitije promeni položaj Socijalističkog saveza, naše političke odluke postajace sve više opšteljudske, i time će dobiti čvršću moralnu sadržinu nego dosad.

Socijalističkom savezu, sindikatima i sličnim organizacijama pripada u prvoj i trećoj fazi odlučivanja, pre svega, sledeće: da blagovremeno pokrenu diskusiju o budućoj odluci, da za nju pripreme toliko i takvog materijala (informativnog materijala, predloge, dileme), da može u diskusiji, na što racionalniji i stvaralački način, da učestvuje što više građana, da se njeni rezultati prenose u predstavničke organe i da oni izražavaju i formiraju stvarno raspoloženje; da kontroliše kako predstavnički i izvršni aparati sprovode već donete odluke.

Istina je da bi Socijalistički savez sa takvom funkcijom bio jedan od „komplementarnih” članova celokupnog samoupravnog procesa, da je on deo celovitog samoupravnog sistema i morala.

Ali mesto SSRN potpuno pogrešno definišu oni koji njegov položaj i komplementarnost u jedinstvenom sistemu samoupravljanja definišu samo kao njegovo idealno-harmonično dopunjavanje drugih institucija sistema. Pre bi morali da tvrdimo da je SSRN često bio „suviše” tako uključen u dato stanje da se pretvarao u nemoćnu transmisiju ili u pasivnog saputnika.

SOCIJALISTIČKI
SAVEZ I
KADROVSKA
POLITIKA

Nije reč o tome da bi SSRN trebalo da bude nekakva „opozicija zbog opozicije” samo zato da bi naš politički život bio spektakularniji, interesantniji za one kojima je dosadno ili koji smatraju da bi od toga imali neku naročitu korist. Neotpuna funkcionalnost SSRN je izrazitija u drugom pravcu. Zbog prilično velikih faktičkih ovlašćenja onih institucija sistema koje imaju najneposredniju ulogu u političkom odlučivanju, često se događa da one same proširuju svoja ovlašćenja, tako da neposredno sužavaju ljudsko, to jest samoupravno-moralno učešće u odlučivanju. Trebalo bi da bude potpuno prirodno, da se baš SSRN najodlučnije i najorganizovanije pobuni protiv takvih tendencija, da se pobuni protiv donošenja smernica, odredbi, zakona, koji nisu dobro pripremljeni, prilikom čega nisu konsultovani što širi krugovi najviše zainteresovanih i nastručnijih delova stanovništva. Isto tako, SSRN bi morao aktivnije ostvarivati funkciju kontrole kako izvršni organi i aparat sprovode donete odluke i nastupiti protiv pokušaja da ih iskrive, razvodne ili odugovlače. Trebalo bi da postane potpuno prirodno, da, npr. protiv, takvih tendencija usmeri poslanike u disciplinovanu akciju, da takve tendencije javno kritikuje a po potrebi i organizuje nastup protiv onih koji se bune protiv demokratskih odluka i njihovog sprovođenja.

SSRN kao sveljudski stvaralac moralne, to jest demokratske politike ne može ovu svoju funkciju da vrši ni u obliku apriorne „opozicije”, neskladnosti, ni u obliku apriorne skladnosti sa ostalim institucijama. Ako ostali činioци procesa odlučivanja stvarno ostvaruju svoju ulogu prema samoupravno-demokratskim „pravilima igre”, potpuno je normalna funkcionalna koherentnost SSRN s njima. A kada drugi elementi sistema teže za autokratizmom, mnogo je više nego dosad neophodna „neskladnost” i ad hoc opozicija SSRN.

Takva protivljenja SSRN ne bi stvarala „zbrku”, nego veću ravnotežu na višem samoupravno-demokratsko-moralnom nivou, a, naravno, rušila bi pojave administrativno-transmisijske i zato nestabilne „ravnoteže”.

Druga, dosad često nedovoljno ispunjavana funkcija SSRN i drugih društveno-političkih organizacija je kultivisanje političkog odlučivanja i kritike u pravcu „odozdo na gore”, od osnovnih ćelija samoupravnog društva do njegovog centra. Samoupravno odlučivanje bilo je dosad življe, iako često još nedovoljno, unutar osnovnih radnih organizacija i lokalnih zajednica. Ali tek onda kada će SSRN uključiti širi krug ljudi u odlučivanje o saveznim i republičkim pitanji-

ma, ove odluke biće demokratskije a time i moralno-politički čvrste. Baš nerazvijenost kritike i inicijative „odozdo nagore” jedno je od onih uskih grla koje najviše otežava formiranje sveltjudskog socijalističkog morala. Baš SSRN bi u najvećoj meri trebalo da formira ovu značajnu komponentu moralnosti. SSRN bi po svom optimalnom mestu u našem sistemu morao biti sveltjudski organizator inicijativa, predloga, i njihova sveltjudska kontrola. Zato bi bilo najprirodnije da baš SSRN ubrzava, kultiviše i štiti inicijativu i kritiku „odozdo nagore”. Oni koji kritikuju „odozdo nagore” bili bi mnogo aktivniji i konstruktivniji ako bi bili sigurniji nego dosad, da će, pod uslovom poštene socijalističke kritike i inicijative, dobiti i pomoć odgovornih „viših” organa Socijalističkog saveza i da će zato SSRN moći da smatraju za svoju političku organizaciju. Stalan otpor SSRN i drugih masovnih organizacija oligarhijskim tendencijama, naročito u onim organima u kojima je, već prema logici sistema, koncentrisano „više vlasti”, neće da deluje „destruktivno”, nego je, baš suprotno, takav otpor neophodna pretpostavka progresivne moralne integracije, stabilizacije i ravnoteže našeg društva.

Na prvi pogled teza o potrebi širokog demokratskog, moralnog zasnivanja socijalističkih odnosa već unapred je u suprotnosti sa opstankom uže političke avangarde. Pre nego što pokušamo analizirati ovo pitanje u našim prilikama, možemo da utvrdimo istorijsko iskustvo: polet najdemokratskijih pokreta nikada nije isključivao nego je zahtevao opstanak idejno-moralnih jezgra (koja su u skladu sa istorijskim uslovima imala različiti oblik). I naša današnja socijalno-politička stvarnost je takva da intenzivnija idejno-moralna aktivnost užih jezgra ne bi bila nužna kočnica, nego bi mogla da ubrza razvoj opšteljudske moralnosti na svim nivoima. Nisu isključene situacije u kojima bi takva avangardna aktivnost predstavljala otpor protiv birokratizma, time što bi ponekad morala zaplivati i protiv struje, protiv trenutnog raspoloženja dosta širokog kruga ljudi.

Protivrečnost uloge avangarde u našem sistemu je u tome što ona mora voditi borbu za najnaprednija rešenja samo demokratskim sredstvima u demokratsko-samoupravnim institucijama. Samo ovim putem je moguće, u dugoročnoj perspektivi, proširiti krug onih koji svesno sarađuju u stvaranju socijalističko-moralnih odnosa. Zato odluka za tako dugotrajan i težak put ne proizlazi iz nekakve demokratske naivnosti, nego iz empirijskog ubeđenja da je samo na taj način moguće postaviti čvrste temelje socijalizma i komunizma.

Zato je jedno od odlučujućih poprišta socijalističke samoupravnosti-moralnosti baš kadrovska politika. Reč je, pre svega, o izboru političkih funkcionera u najširem smislu, to jest svih onih koji zauzimaju (bilo u upravi, bilo u privredi, u samoupravnim, predstavničkim organima i političkim organizacijama) takve profesionalne ili neprofesionalne funkcije sa kojih najefikasnije može da se utiče na društvene odnose.

Razumljivo je da će razvoj samoupravnosti-moralnosti zavisi, pre svega, od pripadnika ove grupacije, koji mogu najviše da utiču na razvoj u pozitivnom ili u negativnom smislu.

Određena, ne mala, dostignuća u razvoju demokratije za poslednjih petnaest godina ne bi bila moguća, ako deo političkih kadrova i njihove aktivnosti ne bi stvarno bio usmeren u pravcu dalje demokratizacije.

I sam ovaj proces demokratizacije formirao je pozitivno još jedan deo političkih funkcionera.

Međutim, danas smo došli do određene granice u razvoju socijalističke demokratije, morala i samoupravljanja: iako odlučuje mnogo širi krug ljudi nego ranije, ipak je velika većina potencijalnih samoupravljača i samoupravnih oblika još nedovoljno aktivna.

Pored drugih objektivnih faktora, značajan uzrok ovog zastoja je i sastav jednog dela političkih kadrova u širem smislu.

Ogroman broj funkcionera ponaša se više kao pasivni izvršilac direktiva, odnosno kao glasnik opštepoznatih parola, nego što deluju kao samostalni i odgovorni stvaraoci socijalističkih odnosa. Jedan od osnovnih razloga za to je političkantsko balansiranje između suprotnosti ili strah za karijeru u najužem smislu. Takvi funkcioneri se plaše da bi i opravdana kritika onih funkcionera koji su više od njih ili jednako kao oni „moćni“, da bi bilo kakav samostalan angažman u stvaranju socijalističkih odnosa, da bi bilo kakva pa čak i sasvim opravdana zaštita „nižih“ — zaustavili napredovanje na službeničkoj hijerarhijskoj lestvici, kakvo je postojalo u starom društvu i kakvo postoji ponekad još danas.

Takav nedostatak moralne snage kod nekih koji bi trebalo da je imaju najviše jedan je od osnovnih razloga da se često koči stvaranje socijalističkih odnosa — odnosno da takvi odnosi počinju čak da se raspadaju — baš tamo gde bi morao biti njihov najznačajniji izvor, među ljudima koji imaju najveća društvena ovlašćenja. Ako neki funkcioner nema u sebi snagu da prevaziđe svoje najuže interese, odnosno interese uže grupacije kojoj pripada (društvenog organa, mesta, „prijateljskog“ kruga, porodice, nacije), onda nije sposoban da stvara odnose na višem, plodnijem, opštekorisnom nivou.¹

Ako nema snage da prevaziđe ove najuže interese, ako svojom praktičnom delatnošću, svojom primernom delatnošću nije sposoban dokazivati svoje ubeđenje u socijalističke odnose, onda im takav čovek ne može utirati put. Jedna od glavnih komponenti demokratskog, a pre svega samoupravnog i socijalistički-demokratskog društvenog upravljanja je baš uzorno ponašanje i delovanje vodećih kadrova. Uzor vodećih mobilise druge ljude kao svesne, aktivne saradnike, mobilise ih, dakle, na takav način (jer deluje, pre svega, na njihovu moralnu ambiciju, svest, „volju“, ubeđenje, ne pu-

SOCIJALISTIČKI
SAVEZ I
KADROVSKA
POLITIKA

¹⁾ Pri tom ne mislimo na apsolutnu askezu, na potpuno odricanje od vlastitih interesa ili interesa užih grupacija, nego samo na objektivnu potrebu da političkom funkcioneru uži interesi nisu jedino, sveodređujuće merilo za njegovo delovanje, nego da je sposoban tražiti takvu sintezu vlastitih i drugih užih interesa, koja će omogućiti veću produktivnost šire celine i što brži napredak svih njenih delova.

tem straha kao u administrativnim odnosima), da deluju kao samoupravljači, kao moralno angažovani ljudi.

Kada konstatujemo da delu funkcionera i formalnih aktivista nedostaje neophodna porcija moralne snage, doslednosti, hrabrosti, inicijativnosti, ne proglašavamo za ideal nepromišljeno hazarderstvo, spekulativnost i opozicionarstvo po svaku cenu. Zahtev da se u aktivisti i funkcioneru spoje određena mera smelosti i promišljene analize stvarnosti, doslednosti i elastičnosti, lične inicijativnosti i disciplinovanosti — ne proizlazi iz želje za kompromisom između revolucionarne kritičnosti i konzervativnosti bilo kakve vrste. Označena pozitivna sinteza suprotnih lično-karakternih osobina (koje ni u jednom čoveku nisu potpune) bila bi, po našem mišljenju, potpuno revolucionarno-aktivistička, jer odgovara objektivnim polarnostima društvenog napretka. U razvoju socijalizma postoje dugoročne konstante (izražene kod nas u uvodnom delu Ustava), kao i stalna promenljivost oblika u kojima se ove konstante javljaju zbog stalno promenljivih uslova.

Ako je neko „disciplinovan“ u tom smislu da se u praksi pridržava ovih konstanti, dugoročnih moralnih obaveza, a istovremeno ih menja elastično, u skladu sa menjanjem uslova — onda između njegove „discipliniranosti“ i „elastičnosti“ nema nikakve rascepljenosti, nego samo dijalektičke celovitosti (nešto potpuno drugo je smeša birokratske poslušnosti i politikantske, besprincipijelne elastičnosti).

Nedovoljno obrazovanje i stručnost jednog dela funkcionera već dugo nije posledica objektivnih prilika (npr., siromaštva, revolucionarne aktivnosti), nego, pre svega, pogrešne lične vrednosne usmerenosti. Pošto je većem broju uspelo da zadrži svoje pozicije kao administrativni vršioci ili eklektički menadžeri, uopšte se nisu potrudili da produbljuju svoje obrazovanje. Pošto je ovakav put bio najkomfortniji, proglasili su sebe za samo skromne „praktičare koji nemaju teorijskih pretenzija“.

Na žalost, ova lenjost, sakrivena iza prividne skromnosti, imala je i ozbiljne društveno-političke posledice. Složenost socijalističkog razvoja, koja je sve veća na njegovim višim stepenovima, zahteva na svim područjima društvenog života veliki broj karakternih i visokoobrazovanih funkcionera, koji umeju i hoće neprestano da spajaju teoriju i praksu. Pošto imamo baš na tom kadrovskom području još velike nedostatke, značajna područja prakse našeg društva sve teže se pomeraju napred. A istovremeno se formira suprotnost između onih pojedinaca koji neopravdano drže pozicije i onih koji imaju opravdanu ambiciju, da svoje pošteno stečeno iskustvo, obrazovanje, sposobnost i vrednoću plasiraju tamo gde je društveno najkorisnije.

Dosledniju kadrovsku politiku i kadrovsko vaspitanje ne zahteva nikakva apstrakcionista moralna čistota, nego celokupno naše dosadašnje iskustvo, zahteva ga činjenica da naše društvo na mnogim mestima nije napredovalo onoliko koliko je moglo.

miroslav
radovanović

SOCIJALNO- PSIHOLOŠKE POSLEDICE NEZAPOSLE- NOSTI¹⁾

Na društveni položaj i socijalno-psihološko stanje nezaposlenog čoveka utiče niz činilaca: mogućnost da podmiri osnovne životne potrebe, nivo razvijenosti potreba, stav uže i šire okoline, posebno porodice, dužina trajanja nezaposlenosti, tip ličnosti itd. U sredini u kojoj je jedva jedna osmina nezaposlenih obuhvaćena materijalnim obezbeđenjem, kao što je to slučaj u nas, i gde je iznos pomoći tako nizak da ne omogućuje zadovoljenje ni najosnovnijih potreba, posledice nezaposlenosti se najjače osećaju u sferi materijalnih lišavanja. Međutim, to ne znači da su materijalna lišavanja jedina posledica koja pogađa nezaposlenog čoveka.²⁾

Nezadovoljene ekonomske potrebe dovode do prigušivanja socijalnih i personalnih potreba. U toku istraživanja, u razgovoru sa ispitanicima, naročito kod izvesnog broja slučajeva, moglo se videti da su ljudi prosto opsednuti potrebom za novcem. Na elastično postavljeno pitanje: „Pored materijalne zarade, šta vas još podstiče da tražite zapo-

¹⁾ Izvod iz obimnijeg istraživanja: „Nezaposlenost kao društveni problem u jugoslovenskom društvu“.

²⁾ Nasuprot vulgarno-ekonomističkom shvatanju čoveka kao „homo aeconomicusa“ koga stanje nezaposlenosti uglavnom pogađa zato što ga lišava materijalnih sredstava za egzistenciju, socijalno-psihološka istraživanja pokazuju da nezaposlenost vrši višestruki uticaj na čovekovo doživljavanje sebe i sveta oko sebe, dovodeći do dezorganizacije ne samo radno-profesionalne već i ostalih životnih sfera. Govoreći o uticaju socijalnih faktora na percipiranje prostora i vremena, prof. Rot navodi zanimljiv rezultat do koga je došao Lazarsfeld: „Ilustrovan primer kako socijalni faktori utiču na opažanje vremena kod civilizovanog evropskog čoveka daje Lazarsfeld (P. Lazarsfeld, 1937) prikazujući ponašanje nezaposlenih. Dok su bili zaposleni, pažljivo su kontrolisali proticanje vremena, a kad su postali nezaposleni, postali su indiferentni na vreme. Dešavalo se da su na neke ugovorene sastanke dolazili i po čitav sat kasnije, mada nisu bili ničim sprečavani. Ova njihova zakašnjavanja objašnjavana su time što se u njih davanje važnosti vremenu promenilo. Socijalni momenat-besposlica, ta činjenica da nemaju šta da učine, uticala je i na njihovo davanje važnosti vremenu i na doživljavanje vremena“ (dr Nikola Rot „Socijalna psihologija“, privremena autorizovana skripta za studente Filozofsko-istorijskog fakulteta, Beograd, 1966, str. 153—154).

slenje?" ispitanik bi više puta ponovio „samo materijalna zarada". Nekritičan istraživač mogao bi zaključiti da ovi ljudi izuzev ekonomskih, nemaju nikakvih drugih potreba. Mada se u literaturi mogu naći mišljenja da ima pojedinaca čija skala potreba ne prelazi ekonomske, verovatno je da uzrok prenatrženosti isticanja ekonomskih potreba leži pre svega u njihovoj ugroženosti, što znači da bi se u drugoj situaciji, kada bi ekonomske potrebe bile zadovoljene, kod ovih istih ispitanika javile potrebe višeg reda, socijalne i personalne. U ukupnom uzorku distribucija odgovora je sledeća:

Tabela I

DISTRIBUCIJA ODGOVORA ISPITANIKA NA PITANJE
„PORED MATERIJALNE ZARADE ŠTA VAS JOŠ POD-
STIČE DA TRAŽITE ZAPOSLENJE?"

Odgovori	Broj ispita- nika	%
1 Samo materijalna zarada	30	23,5
2 Želja za usavršavanjem	27	21,4
3 Radni staž	18	14,1
4 Psihološka potreba za radom	11	8,8
5 Potreba da privređujem sebi i društvu	11	8,8
6 Staž, ekonomski položaj, socijalno osiguranje	9	7,0
7 Prava iz socijalnog osiguranja	6	4,7
8 Pritisak uže i šire sredine	5	3,9
9 Da bi studirao-la	3	2,5
10. Bez odgovora	7	5,3

Više od polovine ispitanika (53,2%) odgovorilo je da ih na traženje zaposlenja podstiče prvo materijalna zarada ili prava vezana uz materijalnu zaradu, dok jedna trećina (29%) ističe potrebu za radom i privređivanjem sebi i društvu, želju za usavršavanjem. Ovi rezultati nas upućuju na zaključak da je nezaposlenost takvo stanje u kome čovek doživljava regresiju i svođenje vrlo složene skale ljudskih potreba na nivo ekonomskih potreba.

Neke posledice nezaposlenosti čovek doživljava uvek, bez obzira na dužinu trajanja, mada su najteže posledice dugotrajne nezaposlenosti. „Prvi izraziti efekat nezaposlenosti, nakon neuspjeha početnih nastojanja da se nađe posao, jest gubljenje osjećaja sigurnosti. Većina radnika počinje okrivljavati sebe, i tako se stvara osjećaj inferiornosti i krivnje.³⁾ Ovi osjećaji pojačavaju se reagiranjem na rodbinu,

³⁾ Kod naših ispitanika nismo mogli uočiti značajnije izraženo osećanje krivice. Na pitanje „Da li i koga krivite što ste nezaposleni?" samo 4,5% okrivljuje sebe, dok 42,7% okrivljuje druge. Ipak treba istaći da ovo neslaganje rezultata može biti uslovljeno i razlikama između američke individualističke i naše patrijarhalne društvene kulture, a s druge strane načinom ispitivanja. Američki rezultati su izgleda, dobijeni „dubinskim" psihoanalitički usmerenim istraživanjem, dok su naši, izuzev nekoliko slučajeva, uglavnom dobijeni anketom, a poznato je da je za ispitivanje dubljih slojeva ličnosti i složenijih osećanja anketa sasvim nepogodan metodološki postupak.

prijatelje i susjede. Djeca i žena u početku pokazuju simpatiju i ohrabrenje, ali što nezaposlenost dulje traje, kritikovanje hranitelja što ne pribavlja finansijska sredstva postaje sve češće. Normalan život kućanstva je poremećen i radnik se počinje osećati zbunjen. Djeca osjete da su zbog oskudice novca blokirane mnoge njihove potrebe. Konflikti sa ženom i djecom obično još više pojačavaju te osjećaje nesigurnosti. Nezaposlen muž i otac izjavljuje službeniku Ureda za potporu: „Ovo ne doprinosi mojoj sreći i ugledu. Nikad nisam ni slutio da bi moj kućni mir i vlast nad djecom mogli ovisiti o mom poslu. Posao upravlja našim životom“⁴⁾).

SOCIJALNO-PSIHOLOŠKE
POSLEDICE
NEZAPOSLENOSTI

Ispitujući stavove prema izabranom pozivu nezaposlenih ispitanika, pošli smo od pretpostavke da stanje nezaposlenosti utiče na stav prema izabranom pozivu na taj način što stvara ili aktivira latentno prisutno osećanje nezadovoljstva. Prema dobijenim odgovorima na pitanje: „Šta je presudno uticalo na vašu odluku da izaberete poziv koji ste izabrali?“ gotovo polovina ispitanika iz uzorka (53 ili 46,6%) izjavljuje da je to bila ljubav i interes prema struci, 9,6% navode da su to bili materijalni razlozi, 8,8% da su svoj poziv izabrali pod uticajem roditelja i prijatelja. Zanimljivo je da na pitanje: „Da li ste zadovoljni svojim izborom poziva?“ 66% ispitanika odgovara da su zadovoljni, 25,1% da su nezadovoljni, a 8,8% da su nezadovoljni izabranim pozivom otkako su zapali u stanje nezaposlenosti. Međutim, relativno visok procenat zadovoljnih sa izabranim pozivom može biti uslovljen i samim načinom postavljanja pitanja. Naime, pitanje je postavljeno direktno, na plitkom nivou zdravog razuma. Iz odgovora na pitanje „Kada biste bili u situaciji da ponovo birate svoj poziv koji biste izabrali?“ može se zaključiti da je procenat zadovoljnih znatno manji, jer 60,8% ispitanika bi izabrali drugi, a samo 39,2% isti poziv.

Zadovoljstvo ili nezadovoljstvo izabranim pozivom rezultira iz niza činilaca od kojih je mogućnost da se izabrano zanimanje obavlja sigurno jedan od osnovnih. Nezaposlenost je stanje društvene regresije ličnosti koje prati osećanje osujećenja ili frustracije u svim važnijim oblastima čovekovog života od kojih je profesionalna sfera najvažnija.

Opređeljujući se i pripremajući se za određeni poziv, čovek uz njega vezuje određeni nivo raznih aspiracija ili očekivanja koja u stanju nezaposlenosti ne mogu biti realizovana. U tabeli II prikazana su očekivanja nezaposlenih ispitanika pri opređeljenju za svoj poziv.

Socijalno-psihološko istraživanje posledica nezaposlenosti na stav čoveka prema izabranom pozivu moralo bi obuhvatiti i pitanje: da li stanje nezaposlenosti uslovljava neke trajnije promene u stavu čoveka prema izabranom zanimanju, sebi i društvu, i kasnije, kada je nezaposlenost prošla. U društvenoj situaciji u kojoj profesionalna karijera počinje sa

⁴⁾ D. C. Miller — V. H. Form, „Industrijska sociologija“, „Panorama“, Zagreb, 1966, str. 841.

DISTRIBUCIJA ODGOVORA ISPITANIKA NA PITANJE
„KAKVA STE OČEKIVANJA IMALI KADA STE SE OPRE-
DELILI I PRIPREMALI ZA SVOJ POZIV?“

MIROSLAV
RADOVANOVIC

Odgovori	Broj ispita- nika	%
1 Lepa i opmistička, sa oduševljenjem i velikim elanom	44	39,3
2 Da ću odmah moći raditi	24	21,5
3 Da ću biti koristan sebi i zajednici	21	18,7
4 Nikakva	8	7,1
5 Da ću obezbediti sredstva za život	6	5,5
6 Ostalo	5	4,4
7 Ne zna	1	0,9
8 Bez odgovora	3	2,6

nezaposlenošću izbor poziva zasnovan na naučnim osno-
vama gubi racionalni smisao postojanja, pa bi istraživa-
njem vredelo obuhvatiti i smisao i vrednost službe profe-
sionalne orijentacije u uslovima nezaposlenosti.

U želji da obuhvatimo što veći broj problema i različitih aspe-
kata stanja nezaposlenosti, što, bez obzira na smanjenu
vrednost tako dobijenih rezultata, može biti značajno za
kasnija istraživanja nezaposlenosti u našem društvu, mi
smo ipak postavili jedno pitanje koje se odnosi na psiho-
loško doživljavanje nezaposlenosti.

Tabela III

DISTRIBUCIJA ODGOVORA ISPITANIKA NA PITANJE
„RECITE NAM NA OSNOVU VAŠEG ISKUSTVA KAKVA
SVE OSEĆANJA DOŽIVLJAVA ČOVEK KADA JE BEZ
POSŁA?“

Odgovori	ispita- Broj nika	%
1 Obespravljenost, suvišnost, odbačenost, bespomoćnost, degradiranost, kompleks manje vrednosti	49	36,5
2 Oseća se očajan, bedan, tužan, nervozan	29	21,6
3 Nezadovoljan, razočaran, zabrinut, uvređen, osećanje ogorčenja	2	14,9
4 Gubitak poverenja u ljude	2	1,5
5 Neodređena osećanja	13	9,7
6 Uzaludnost školovanja i nepotreban napor	2	1,5
7 Dosada i suvišnost	7	5,3
8 Glad	1	0,7
9 Ne oseća se loše	2	1,5
10 Ne zna	3	2,2
11 Bez odgovora	6	4,6

Iako je pitanje postavljeno na plitkom zdravorazumskom nivou, dobijeni odgovori upotpunjavaju sliku stanja nezaposlenosti. Ono što se ne vidi dobro iz prikazanih odgovora, a što se moglo uočiti u produženom razgovoru sa nekolicinom ispitanika jeste individualizirano reagovanje i jedno osećanje zbunjenosti usled specifične društvene izolovanosti. Društveno-psihološki položaj nezaposlenog čoveka, čini nam se, može se slikovito uporediti sa položajem miša u staklenom zvonu. Čovek živi u svojoj društvenoj sredini, ali na jedan specifičan način: ne kao aktivni učesnik, već kao prinudni posmatrač. Pri pokušaju da se uključi u aktivni društveni život nailazi na neprobojni zid.

SOCIJALNO-PSIHOLOŠKE
POSLEDICE
NEZAPOSLENOSTI

„Kimball Young navodi sedam načina na koje ljudi reagiraju na gubitak ekonomske sigurnosti i morala. Kaže da osoba može:

- 1) očitovati krajnje agresivne stavove prema svojoj situaciji,
- 2) povući se iz situacije, izgubivši hrabrost, ambiciju i moral,
- 3) pobjeći u svijet fantazije i mislima i djelom,
- 4) odati se prekomjernom piću ili uživanju droga,
- 5) pobjeći u bolest metalnu, tjelesnu ili u obje,
- 6) naći oduške u kriminalnom ili gotovo kriminalnom ponašanju,
- 7) počiniti samoubojstvo kao krajnji gest očaja i samosažaljenja.

Pojedinci i obitelji služe se različitim načinima prilagođavanja. Produžena nezaposlenost opasna je za mentalno zdravlje.”

Smatra se da samac može naići na teže lične probleme nego oženjen čovek⁵⁾. Kimball Young navodi slučaj dobro odgojena i obrazovana samca. Njegova socijalna situacija je ovako opisana: „Sam, ne pripada nigdje, frustriran na svakom koraku, prisiljen da živi od milostinje unatoč principima kojima je odgojen, seksualno prikraćen, uvjeren u svoju beskorisnost, pa nije čudo što je zaplašen i apatičan”⁶⁾

Nezaposlenost prouzrokuje dezorganizaciju u svim važnijim sferama čovekovog života. Jedna od tih sfera jeste učešće pojedinca u različitim društvenim grupama. Mada nezaposlene ljude u našoj društvenoj situaciji najteže pritiskaju problemi materijalne prirode, rezultati istraživanja pokazuju da su oni u društvenoj sredini suočeni i sa nizom teškoća društveno-psihološke prirode. U naredne dve tabele biće izneti rezultati koji se odnose na stavove uže sredine i posebno porodice prema nezaposlenima.

⁵⁾ Robert S. Weiss i David Riesman navode drugačije mišljenje: „Mlad neoženjen čovek najmanje pati zbog nezaposlenosti. On obično ima prijatelje koji su isto bez posla i on još nije formirao osećanje samostalnosti kao radnik i glava porodice. Glava porodice mnogo pati naročito ako od njegove uloge u porodici zavisi izvor prihoda. Glava porodice uvek doživljava nezaposlenost kao napad na svoju ulogu; nezgoda napada zavisi od elastičnosti njegove ličnosti i od savitljivosti njegovih veza sa drugima, a (u najgorem slučaju) nezaposlenost može da spada u najtragičnije događaje koji mogu snaci jednu porodicu.” Izvor: Merton—Nisbet: Contemporary Social Problems, New York, 1961, p. 508.

⁶⁾ D. C. Miller — V. H. Form, „Industrijska sociologija”, „Panorama”, Zagreb, 1966, str. 842.

DISTRIBUCIJA ODGOVORA ISPITANIKA NA PITANJE
„KAKO VAŠA NAJBЛИŽA OKOLINA GLEDA NA VAS
I VAŠ POLOŽAJ?“

MIROSLAV
RADOVANOVIC

Odgovori	Broj ispita- nika	%
1 Sažaljevaju me, pomažu i teše	47	40,1
2 Ravnodušni su	31	26,1
3 Osuđuju me i ne razumeju	20	17,0
4 Ogovaraju me, izivljavaju se	3	2,5
5 Nemaju nikakav stav	3	2,5
6 Smatraju me lutalicom i neradnikom	2	1,8
7 Pretvaraju se	1	0,9
8 Sažaljevaju me, ali ne razumeju	1	0,9
9 Ignorišu me	1	0,9
10 Kada sam bila bolesna, niko mi nije prišao	1	0,9
11 Ne zna	1	0,9
12 Bez odgovora	6	5,1

Više od polovine ispitanika (53,9%) dalo je odgovore da je odnos njihove bivše sredine prema njima ravnodušan, osuđujući i nerazumevajući. Visok procenat ispitanika prema kojima se okolina odnosi sa razumevanjem (40,13) ukazuje da u nas još nisu sasvim pokidane porodične veze solidarnosti, međusobne pomoći i razumevanja među ljudima. Međutim, treba napomenuti da je u uzorku bio jedan broj učenika koji su tek završili školovanje, a njihov položaj u početku nezaposlenosti je povoljniji od položaja odraslih, naročito ako su glavni donosioci prihoda u porodici.

Tabela V

DISTRIBUCIJA ODGOVORA ISPITANIKA NA PITANJE
„KAKVE SVE TEŠKOĆE IMATE U PORODICI ZATO ŠTO
STE NEZAPOSLENI?“

Odgovori	Broj ispita- nika	%
1 Materijalne teškoće	49	40,1
2 Osećam da sam teret porodici	20	16,2
3 Osuda i svađa	14	11,0
4 Nerazumevanje i prebacivanje	13	10,8
5 Ostalo	24	19,5
6 Bez odgovora	3	2,4

Materijalne teškoće su na prvom mestu, iako nisu jedine. U toku razgovora sa ispitanicima primetili smo da je pojedine

teškoće i probleme koji se javljaju u odnosima ispitanika u porodici teško razlučiti jer su međusobno povezani u jedan složen splet. Uz materijalne teškoće idu i prebacivanja, svađe i drugi sukobi, a, s druge strane, određene trzavice u međusobnim odnosima kojih bi, verovatno, bilo i bez materijalnih teškoća, vezuju se za teškoće materijalne prirode. I momenat upoređivanja sa susedima, prijateljima i poznanicima sa elementima socijalnog prestiža nije beznačajan izvor teškoća u međuodnosima nezaposlenih sa članovima svoje porodice.

Kao jedan od indikatora uklopljenosti ispitanika u društvenu sredinu uzeli smo članstvo ispitanika u društveno-političkim organizacijama. Od 112 ispitanika 90 ili 80,4% nisu članovi Saveza komunista⁷⁾, 46,9% nisu članovi ni jedne druge društveno-političke organizacije, dok su 26,4% članovi Socijalističkog saveza, 11,8% Saveza omladine, 5% sindikata i 4,3% Saveza boraca.

Društveni položaj i moralno-psihološko stanje nezaposlenog čoveka u svojoj užoj sredini zavisi od razgranatosti i karaktera društvenih veza ljudi u zajednici, od tipa porodičnog sistema, dužine trajanja nezaposlenosti, kao i individualnog reagovanja na to stanje. No, bez obzira na sve razlike zajednička karakteristika ovog stanja jeste osiromašenje čovekove ličnosti i njegovih veza sa svojom sredinom. I mada mi nismo išli u „dubinsko“ istraživanje ovog aspekta nezaposlenosti, naše ograničeno iskustvo upućuje nas na ispravnost Fridmanovog zaključka da je „rad neka vrsta neophodnog cementa, bez kojeg i pojedinac i grupa gube ravnotežu i raspadaju se“⁸⁾.

SOCIJALNO-PSIHOLOSKE
POSLEDICE
NEZAPOSLENOSTI

⁷⁾ Svih 18 ili 16,1% ispitanika članova SKJ su službenici, dok među radnicima nije bilo nijednog.

⁸⁾ Zorž Fridman, „Razmravljeni rad“, „Naprijed“, Zagreb, 1959, str. 184.

**marija
todorović**

OTPUŠTANJE SA OTPREMNINOM

Početak sprovođenja privredne reforme i novi uslovi privređivanja otkrili su u mnogim granama industrije da je proizvodnja skupa zbog velikog broja nestručne ili nedovoljno stručne radne snage. Mnogi radni kolektivi su tada prebrzo reagovali otpuštanjem jednog broja radnika. To su, po pravilu, bili manji radni kolektivi, sa proizvodnjom izrazito ekstenzivnog karaktera. Sve veće radne organizacije su, po pravilu, prve teškoće u sprovođenju privredne reforme prebrodile ne otpuštajući radnu snagu. Ali za dve i po godine trajanja privredne reforme postalo je očigledno da, i pored najbolje volje, nedovoljno kvalifikovani radnici ne mogu biti dalje nosioci savremene industrijske proizvodnje.

U mnogim radnim organizacijama pojavila se dilema: da li se pomiriti sa neminovnim zaostajanjem na tržištu ili se osloboditi nestručne radne snage i primati stručne, kvalifikovane mlade kadrove koji bi mogli dobiti bitku na tržištu. Paralelno sa ovim postavilo se pitanje koje kriterijume primeniti prilikom raskidanja radnog odnosa a da se ne ugrozi egzistencija porodica kojima su jedini prihodi rad u preduzeću, kako ispuniti obavezu da se uposle invalidi rada, kako izvršiti selekciju ljudi koji svojim stručnim sposobnostima ne mogu da prate tehnički progres, a imaju druge mogućnosti za stvaranje dohotka i obezbeđenje svoje egzistencije.

U naporima da se nađu rešenja za mnoge od ovih dilema rodila se ideja da se radni odnos raskida uz pristanak radnika, ali tako da svaki radnik pri tom dobije određenu sumu novca s kojom može početi novu delatnost ili proširiti onu kojom se u slobodnim časovima bavio. Mnogi kolektivi su se odlučili za ovaj oblik raskidanja radnog odnosa uz tzv. otpremninu.

Ternin „otpremna“ ne odgovara potpuno sadržaju pojma, cilju, svrsi i nameni davanja sredstava radniku koji pod tim uslovima napušta kolektiv. Taj „radni naziv“ je, iako neadekvatan, ostao jedini koji se u novinskim člancima pojavljivao u vezi s ovom pojavom. A fenomen napuštanja radnog kolektiva, odnosno raskidanje radnog odnosa uz otpremninu nije do danas (koliko je meni poznato) analiziran, niti su efekti ove, već raširene pojave u našoj industriji ocenjeni sa ekonomskog, pravnog, psihološkog, sociološkog i političkog aspekta.

Ovaj tekst predstavlja skroman pokušaj da se prezentiraju neke posledice raskidanja radnog odnosa uz otpremninu sa sociopsihološkog stanovišta.

OTPUSTANJE
SA
OTPREMNINOM

RASKIDANJE RADNOG ODNOSA I SOCIJALNO-PSIHOLOŠKI KONFLIKTI

Raskidanje radnog odnosa je do sada u zakonu o radnim odnosima tretirano sa dva stanovišta: kao raskidanje radnog odnosa koje pokreće radnik i kao raskidanje radnog odnosa koje pokreće radna zajednica. Iskustva radnih organizacija pokazuju da je raskidanje radnog odnosa koje pokreće radnik, po pravilu, prolazilo bez konflikata između radne organizacije i radnika, a raskidanje radnog odnosa koje pokreće radna organizacija pratio je konflikt između radnika i radne organizacije — bez obzira na to da li je povod za raskid radnog odnosa bio disciplinski prekršaj, nedovoljna stručnost radnika ili „višak radne snage“ u preduzeću. Taj konflikt često počinje u radnoj jedinici, produžava se preko organa upravljanja i njihovih komisija i završava se na sudu ako se drugačije ne reši.

U slučaju kada raskidanje radnog odnosa pokreće radna organizacija, do konflikta dolazi ili zbog toga što, u ciklusu događaja oko raskidanja radnog odnosa, radnik i radna organizacija ne mogu da se slože oko razloga za prestanak njegovog rada u privrednoj organizaciji ili se radnik oseća oštećen, prevaren, uvređen i sl.

Raskidanje radnog odnosa uz pristanak radnika, ali uz davanje, odnosno primanje novčanih sredstava u vidu otpremnine ne izaziva konflikte između radne organizacije i radnika. Radnik se sam odlučuje, sam prihvata svoj novi položaj, i dok se na to odlučio, po pravilu je već detaljno razradio način svog novog života, obezbeđenja dohotka za svoju porodicu.

Iscrпно vođeni intervjui sa 200 radnika koji su podneli zahtev za ovakav način raskidanja radnog odnosa otkrivaju, međutim, da ni taj način ne prolazi sasvim bez konflikta, ali sad je konflikt druge vrste, konflikt sa samim sobom, eventualno sa porodicom, a retko i sa najužom sredinom u kojoj radnik živi. Uzroci ove vrste konflikata su najčešće u činjenici da sva odgovornost za posledice ove odluke pada ugovornom na radnika koji je donosi. Čak ako radnik ima sigurne izvore prihoda, prelazak na novi posao i nov način života, gde nema sigurnosti koju pružaju ime i fondovi velike radne organizacije, izaziva u radniku, najblaže rečeno, bojažljivost („kad bih znao kako bi bilo bolje“, „kad bi neko

mogao da mi kaže kako će biti-bolje”), koja se često graniči sa unutrašnjim konfliktom. Kod emocionalno stabilnih, socijalno prilagođenih radnika razmišljanje o ovoj odluci se završava odlukom kojoj prethodi unutrašnji konflikt, sukob motiva vezanih za prednosti i nedostatke novog društveno-ekonomskog položaja i jednog ili drugog načina života.

Konflikti sa porodicom javljaju se, po pravilu, kod onih radnika koji nemaju sigurne i jasne perspektive za sticanje dohotka van radnog odnosa. Mali zemljišni posed ili zanati koji nemaju „sigurnu prođu” najčešće stvaraju sumnju kod članova porodice da će njihov standard ostati na istom nivou kao kada je radnik bio u radnom odnosu sa organizacijom koju napušta. Na ovu odluku i pri takvim uslovima odlučuju se, po pravilu, radnici koji su i u radnom odnosu, za vreme procesa rada dolazili u sukob sa radnom grupom, kojima se tempo i način života u industriji svidao manje nego samostalno organizovanje aktivnosti kojom bi sticao dohodak.

Konflikti sa najužom životnom sredinom su veoma retki, a javljaju se kod neurotičnih ličnosti. Kako se ovakvi konflikti mogu završiti i tragično (ubistvom ili samoubistvom) neophodna bi bila organizovana stručna i društvena akcija razrešavanja ovakvog konflikta da se ne bi stvarale nepoželjne posledice za pojedinca i lokalnu društvenu zajednicu. (Podaci na osnovu kojih je ovaj tekst pisan obuhvataju i slučaj kada je jedan NKV radnik — alkoholičar — posle raskidanja radnog odnosa i trodnevne pijanke pokušao da ubije svoju ženu, a ubio njenog brata, te tako ostavio nezbrinute dve porodice sa dvoje dece).

Značajno je naglasiti da ponašanje radnika koji su uz otpremninu napustili preduzeće pokazuje da se manifestacije unutrašnjeg konflikta, do koga je dolazilo kod najvećeg broja radnika, ispoljava u granicama zdravog, društveno prihvatljivog ponašanja. Izuzeci su samo radnici kod kojih su se i u radnom ponašanju mogle primetiti karakteristike neprilagođenosti. Ovim su samo inicirani problemi za izučavanje konflikata koji nastaju u vezi sa raskidanjem radnog odnosa.

DRUSTVENO-EKONOMSKI EFEKTI OTPREMNINE SA STANOVIŠTA RADNE ORGANIZACIJE

Raskidanje radnog odnosa uz novčanu naknadu je svojevrsna pojava, nov fenomen, koji se razlikuje od sličnih pojava poznatih u nas, a i od onih koji su opisali neki autori (Mayer, Miler i Form, i drugi).

Već je rečeno da termin „otpremnina” ne odražava pravi cilj i namenu davanja izvesne sume novca pri raskidanju radnog odnosa. Prve asocijacije koje se javljaju pri površnom posmatranju ove pojave svode se na to da je to stimuliranje najmanje obrazovanih i najmanje uticajnih radnika u lestvici odlučivanja da se što pre skinu sa „tereta” radne organizacije, koja ne gleda interese svih uposlenih radnika. Ne-pripremljena akcija ove vrste možda bi se mogla i izroditi u opisanu pojavu. Ali ako se cela akcija dobro pripremi,

ako se organizovano pristupi njenoj realizaciji, raskidanje radnog odnosa uz otpremninu može doneti dosta pozitivnih efekata koji bi se mogli formulisati kao:

a) smanjenje broja nedovoljno kvalifikovanih radnika koji zbog svog nivoa obrazovanja ne mogu da prate tehnički progres;

b) orijentacija radnika da se svim svojim sposobnostima bavi poslovima gde će dati veće društveno korisne rezultate, a za sebe stvoriti veći dohodak;

c) manifestacija i ostvarenje specifičnog oblika solidarnosti radnika sa radnicima koji napuštaju preduzeće;

d) podsticanje penzionera koji rade, i svih drugih koji imaju na neki način obezbeđenu egzistenciju, da oslobode radna mesta za početnike, mlađe stručnjake itd.

Ovi efekti imaju za krajnji cilj povećanje produktivnosti i stvaranje mogućnosti za upošljavanje mlađih, stručnih kadrova.

Na postavljene ciljeve ne znače da je ostvarena i socijalna funkcija ovog novog načina raskidanja radnog odnosa. Da li će socijalna funkcija otpremnine biti ostvarena zavisi mnogo od pripreme i sprovođenja ove akcije, i od procene u svakom konkretnom slučaju da li je odlazak tog radnika u interesu i radnika i organizacije odnosno da li će njegov odlazak značiti ostvarenje mogućnosti za podizanje nivoa kvalifikacione strukture radne organizacije i neće li radnik posle raskidanja radnog odnosa pasti na teret društvene zajednice. Mislim da je polazna osnova za realizaciju ovih ciljeva dobra, samo ako je stvarni razlog i povod za pokretanje ove akcije: trajnije poboljšanje kvaliteta i nivoa stručnosti i zaposlenih, a ne trenutno rešavanje „viška radne snage“, odnosno ako je socijalna namena otpremnine u poboljšanju uslova za sticanje dohotka i pojedinca i kolektiva kao celine.

Efekti koji se postižu odlaskom nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika, koji se nalaze u grupi tzv. radnika-seljaka (koji imaju veći zemljišni posed i koji se u slobodnom vremenu bave poljoprivredom) i radnika koji kao osnovno zanimanje imaju zanat ili struku koja nije delatnost radne organizacije, mogu značiti veliki doprinos promeni strukture radne snage koja ostaje u radnoj organizaciji. Ova promena strukture radne snage odražava se najneposrednije na promenu strukture stavova i shvatanja radnika koji ostaju u radnom odnosu. Radnik-seljak ili radnik-zanatlija uvek je bio čvrsto vezan za zemlju i prihod od nje odnosno za svoj zanat, a dohodak koji je sticao u radnoj organizaciji služio mu je kao dopunski prihod. Takav radnik je malo i neangažovano pratio samoupravnu aktivnost u radnom kolektivu i malo, ili nimalo, bio spreman da se angažuje u rešavanju teških situacija u kojima se kolektiv nađe. Takav radnik je brzo nalazio računicu da mu se više isplati da uzme neplaćeno odsustvo, kada je na čekanju, ili da uzme bolovanje kada su lični dohoci smanjeni. Dopunska sredstva u vidu otpremnine samo su mu pomogla da se konačno opredeli da nedovoljno i nesavremeno angažovan posed u poljoprivredi intenzivnije aktivira ili da se vrati svom zanatu za koji je uvek bio vezan. Odlazeći, on ustupa mesto

OTPUŠTANJE
SA
OTPREMNINOM

radnicima koji imaju punu osmogodišnju školu i stručno obrazovanje za posao koji će raditi, radnicima koji su počeli svoju proizvodnu aktivnost u industriji i imaju nameru da u njoj trajno ostanu. Ovi radnici imaju mnogo aktivniji odnos u procesu radne aktivnosti, struktura njihovih stavova se značajno razlikuje od radnika kojima je rad u preduzeću dopunska aktivnost.

Tako odlazak sa otpremninom kao prvi efekat ima značajnu promenu u strukturi zaposlenih, onih koji su ostali u radnom odnosu. Odlaskom većeg broja nekvalifikovanih i polukvalifikovanih radnika ostali su dovedeni u nov položaj u vezi sa poslom koji obavljaju i sa odnosom prema zbivanjima u radnoj organizaciji. Jasno se postavilo pitanje za svakog pojedinca šta je njegova osnovna delatnost. Odluka o tome povlači aktivniji stav pojedinca u procesu radne delatnosti bilo da se opredelio za rad u fabrici, ili rad u selu, ili na zanatu.

Drugi problem koji je ovakvim oblikom raskidanja radnog odnosa bio rešen jeste intenzivnije „pomeranje pravog čoveka na pravi posao”.

Uz rad stručnih službi kojim se radnik koristi pri rasporedu na druge poslove, najbitniji faktor produktivnosti radnika na novom poslu je njegova motivacija da uspešno ispunjava radne zadatke. A ta motivacija je najjača ako se sam opredelio za poslove na kojima treba da radi, i ako je orijentisan da na njima uspe. Postojanje jake motivacije za uspešan rad na novom poslu može samo da uveća rezultate psihološke orijentacije i selekcije. „Pomeranje” jednog broja nedovoljno kvalifikovanih radnika na odgovarajuće poslove oslobađa radna mesta za početnike stažere; oslobađanje radnih mesta ubrzano je i penzionisanjem ostarelih osoba koje se mogu penzionisati uz umanjenu penziju.

Dobijena sredstva u vidu otpremnine, planski udružena i upotrebljena od više zanatlija, mogu značiti ozbiljan doprinos razvoju zanatstva i uslužnih delatnosti u komuni.

Pored toga, značajan efekat se postiže i time što se vrši neka vrsta prirodne selekcije pri raskidanju radnog odnosa. Oni koji se osećaju nestabilni u industriji, za koje je karakterističan „predindustrijski intenzitet” (P. Novosel), kojima tempo i način života u industriji ne odgovara, prvi su se javili za raskidanje radnog odnosa. Oni koji su se bavili nekom delatnošću, koji imaju obezbeđenu egzistenciju takođe su bili među prvima koji su se prijavili. Tako dobru selekciju ne bi mogle izvršiti stručne službe.

No pokazalo se da su se pozitivni efekti ovakvog raskidanja radnog odnosa ispoljavali samo u jednom periodu, odnosno mesec dana po stupanju na snagu ove odluke. Duži rok za odlučivanje navodi radnika na sumnju da ovakva odluka ima sigurno „neki zadnji cilj”, da je „dug rok ostavljen zato što će posle biti otkaza” i sl., a u takvim situacijama glasine se brzo šire i nesigurnost radnika postaje sve veća. To navodi mnoge da se prijave za ovakav način raskidanja radnog odnosa i pored toga što nemaju uslova za stvaranje dohotka na drugoj strani. Znači primena ovakve odluke duže od mesec dana deluje na zaposlene tako što ih nepotreb-

no dovodi u situaciju da sumnjaju u stabilnost sopstvenog položaja, što se, svakako, negativno odražava na radni moral i učinak zaposlenih.

Drugi momenat, koji se negativno odražava proizlazi iz prethodnog. Dug rok primene odluke podstiče veći broj ljudi da prihvati raskidanje radnog odnosa na ovaj način. A kad god se kadrovske promene odnose na više od 10% ljudi, to ima značajne posledice po socijalnu klimu u kolektivu. Napuštanje kolektiva odjedanput u procentu većem od 10% deluje kao stres na zaposlene, bez obzira na to što je napuštanje kolektiva pripremljeno, što je to urađeno bez konflikata, bez radnih sporova, i što se kolektiv rastao od svojih članova pomažući im i finansijski da prelazni period privikavanja na nove poslove što lakše prebrode.

OTPUSTANJE
SA
OTPREMNINOM

Pomenuti negativni efekti, u prvom redu negativni po radni moral i psihičku stabilnost zaposlenih, mogu negativno da se odraze i na produktivnost, ekonomičnost, pa i na kvalitet samoupravljačkog odlučivanja o pitanjima iz radnog odnosa, o pitanjima iz oblasti rada i raspodele.

Znači, negativni efekti otpremnine uglavnom se ispoljavaju posredno preko negativnog dejstva na tzv. subjektivni činilac proizvodnje, odnosno preko negativnog dejstva na zaposlene. Mislim da se tu primećuju trajnije posledice negativnog dejstva, ukoliko raskidanje radnog odnosa uz novčanu naknadu nije dovoljno dobro pripremljeno, ukoliko se prema strukturi kolektiva nije našao vremenski optimum primene ovakvog načina raskidanja radnog odnosa i optimalni broj radnika kojima će na ovaj način prestati radni odnos. Za naše uslove mislim da taj optimalni broj raskinutih radnih odnosa u kraćem periodu treba da iznosi 5—7% od broja zaposlenik, jer preko 10% odlivanja iz radnog kolektiva za industriju sa stabilnom radnom snagom predstavlja ozbiljan psihološki stres za zaposlene, što može imati daleko-sežne posledice po radni moral, a posredno i po društveno-ekonomske rezultate rada.

Stepen i način organizovanja industrije kao što je naša ne može, po mom mišljenju, da podnese veće odlivanje radne snage odjedanput, a da to ne ostavi negativne posledice na efikasnost organizacije.

SOCIOPSIHOLOŠKI EFEKTI OTPREMINE SA STANOVIŠTA RADNIKA

Zasnivanje radnog odnosa je sigurno jedan od najznačajnijih momenata u životu čoveka. Zasnivanje radnog odnosa se kod čoveka uvek prelama kroz prizmu nadanja i očekivanja boljeg.

Raskidanje radnog odnosa, kada znači prestanak rada u tzv. društvenom sektoru, po pravilu, kod čoveka se prelama kroz prizmu neizvesnosti, pomalo bojažljivosti, a nekad depresivnog raspoloženja, razočaranja, i pored toga što ti ljudi imaju obezbeđenu egzistenciju i druge mogućnosti za sticanje dohotka. Podaci dobijeni intervjuima pokazali su da je doza neizvesnosti bila prisutna kod svih koji su prihvatili ovakav način raskidanja radnog odnosa.

No, i pored toga, mogla se kod većeg broja ljudi konstatovati, veoma jaka motivacija da se snažno uključe u drugu vrstu radne aktivnosti, primetila se sigurna, „domaćinska“, privrednička rešenost da se sredstva dobijena u vidu novčane naknade iskoriste što racionalnije. Ovakav stav naročito je karakterističan za mlađe ljude koji poseduju zemlju a i za ljude srednjih godina koji se bave nekim zanimanjem.

Najmanja sigurnost i odlučnost ispoljava se kod onih koji su se odlučili za odlazak u inostranstvo.

Pozitivni efekti raskidanja radnog odnosa uz novčanu naknadu najviše se ogledaju u pojačanoj inicijativi, pojačanoj odlučnosti i rešenosti radnika da samostalno probaju svoje radne i stvaralačke sposobnosti. Svi oni smatraju da sa svojim predlozima nisu mogli dovoljno da dođu do izražaja u povezanoj i „komplikovanoj“ organizaciji industrije i da će svoje organizatorske i radne sposobnosti mnogo produktivnije i ekonomičnije realizovati u „sopstvenoj režiji“, kako oni kažu. U razgovoru sa članovima njihovih radnih grupa, poslovođom, upravnikom konstatovano je, međutim, da oni nikad na skupovima nisu iznosili predloge niti su aktivno učestvovali u radu samoupravljačkih skupova.

Interesantno je da se pojavio jedan broj ljudi, po pravilu u starosnoj grupi od 30 do 35 godina, samaca (neoženjenih, razvedenih), koji su veoma bogato i detaljno razradili akciju u tzv. „privatnoj inicijativi“, ili, prema sadržini bliže rečeno „metode Ostapa Bendera“ za poslovno napredovanje. Tu su uglavnom pominjane ideje sa trgovinom koja donosi „dobru“ zaradu, raznom preprodajom i sl. Sigurno je da ovakve ideje spadaju u grupu neželjenih efekata, poniklih kao posledica raskida radnog odnosa uz novčanu naknadu.

Drugi negativni efekti, koji su se pojavili pri raskidanju radnih odnosa na ovaj način, slični su kao i pri svakom drugom raskidanju radnog odnosa. To je izvesna nostalgija zbog napuštanja najuže radne sredine u kojoj se radnik nalazio godinama i privikavanje na nov društveno-ekonomski, radni položaj i sociopsihološki status. Ove posledice su jače izražene kod radnika koji su duže radili u industriji, naročito kod onih koji su radili na mašini. Kod tzv. fizičkih radnika, koji su radili kao transportni radnici, čistači, raznosači, ovakve pojave su manje izražene.

Značajno je pomenuti da su sa najviše emocionalnih reakcija ovoj odluci prilazile žene. To su, po pravilu, žene koje imaju nižu školsku spremu i koje su počele da rade pre udaje. Iako su se samostalno odlučivale (uz dogovor sa bračnim drugom), gotovo svaka je pri potpisivanju rešenja o raskidanju radnog odnosa plakala, žaleći „za svojim parčedom hleba“. I pored sigurne egzistencije, sredećenog porodičnog života, veoma teško im je pala odluka da treba da budu „samo domaćice“ da će „jedini svet biti samo metla i varjača“. Mnoge su uporno ponavljale da će svaki slobodan trenutak iskoristiti za sticanje neke kvalifikacije kako bi ravnopravno mogle stati u red proizvođača. Gotovo svaka

žena je odlazak kući i bavljenje samo domaćićkim poslovima smatrala kao neku vrstu degradacije, kao korak nazad u njenom aktivnom životu. Neke žene su svoj rad u industriji smatrale ne samo kao izvor prihoda, već i kao vezu sa svetom aktivnih ljudi, proizvođača, kao osnovni element svoje ravnopravnosti, iako će kao domaćice biti mnogo manje fizički i psihički opterećene.

ZAKLJUČCI

OTPUŠTANJE
SA
OTPREMNINOM

Raskidanje radnog odnosa uz pristanak radnika, a uz novčanu naknadu pojavilo se u poslednje vreme u Srbiji kao oblik relativno jednostavnog rešenja smanjenja broja nekvalifikovanog i nedovoljno stručnog kadra. Sa sociopsihološkog stanovišta ova pojava predstavlja veoma složen i komplikovan potez u oblasti radnih odnosa i, nedovoljno pripremljena, takva akcija može imati znatne negativne posledice po radni moral, osećaj sigurnosti i stabilnosti zaposlenih što uvek ugrožava radnu produktivnost, a time i ekonomičnost, i rentabilnost u proizvodnji.

Dobro pripremljena akcija raskidanja radnog odnosa podrazumeva:

- a) studiozno prilaženje proceni vremena u kome treba pristupiti ovakvom načinu raskidanja radnog odnosa;
- b) argumentovano određivanje broja ljudi s kojima će se na ovaj način raskinuti radni odnos; pri tome voditi računa ne samo o odnosu broja onih koji odlaze prema ukupnom broju zaposlenih već i o odnosu broja otišlih u pojedinim grupacijama, službama, radnim grupama, kako ne bi preveliki broj otišlih negativno uticao po sociopsihološku klimu u grupi i radnom kolektivu, a ujedno da se ne bi osujetila efikasnost organizacije posla;
- c) stručan rad tima (koji radi na raskidanju radnog odnosa — psihologa, pravnika, kadrovika) morao bi obezbediti utvrđivanje objektivnih i subjektivnih uzroka za napuštanje radnog kolektiva, kao i procenu da li svaki pojedinačan odlazak smanjuje ili povećava kvalitet radne snage koja ostaje zaposlena;
- d) efekti stručnog rada tima u odnosu na radnika moraju biti takvi da spreče pojavu neprilagođenog ponašanja, osećanja odbačenosti, „nepotrebnog” i sl. koji se, po pravilu, javljaju kod emocionalno labilnijih, neurotičara, ostarelih i bolesnih ljudi;
- e) stalno praćenje toka raskidanja radnog odnosa i podsticanje pozitivnih efekata ove pojave, a nastojanje i stručno angažovanje na umanjenju ili uklanjanju negativnih posledica na radnu organizaciju i čoveka.

Ukoliko se ozbiljno, stručno priđe pripremi i razradi ove pojave koja se u poslednje vreme javlja u mnogim radnim kolektivima, raskidanje radnog odnosa uz novčanu naknadu može značiti nov kvalitet i nov instrument u kadrovskoj politici u radnoj organizaciji. U protivnom to se može pretvoriti u nehumanu akciju u kojoj bi nekvalifikovani i nedovoljno stručno obrazovani radnici bili žrtvovani na odar poslovnog neuspeha kako bi se „umilostivilo tržište” i prikrilo neprivredničko ponašanje radnog kolektiva u celini.

pero
zubac

IDEJE I FIKS-IDEJE

ŠTA JE TO „NOVA LEVICA“

Termin „nova levica“ slučajno je zalutao u novinski tisak u intervjuu koji je Ivan Rogić, urednik „Studentskog lista“ iz Zagreba, vodio sa Rudijem Rizmanom, urednikom ljubljanske „Tribune“, pre nekoliko meseci. Rogić je, u stvari, u pitanju samo naznačio moguće postojanje određenih društvenih nastojanja koja bismo mogli nazvati „novom levicom“, a Rizman, istaknuti mladi slovenački publicista, uslovno je prihvatio ta nastojanja, nazvavši ih samo levim i deklarirajući se za stvaranje novih ljudi koji bi našu levicu osvežili i izmenili. Tek začetu diskusiju o mogućoj novoj i mladoj našoj intelektualnoj levisi programski je osmislio, ali i nedosmislio mladi zagrebački esejista Zlatko Markus u nekoliko svojih tekstova, objavljenih u „Encyclopaedii moderni“, „Poletu“ i „Studentskom listu“. On je svojim interesantnim, ali neprevrelim razmišljanjima ukazao na izvesna strujanja među mladim hrvatskim, osobito zagrebačkim intelektualcima, mada se njegovi stavovi podosta, čak dijametralno, razlikuju od stavova drugih koji u poslednje vreme takođe objavljuju tekstove o našoj kulturnoj i političkoj situaciji.

Misaona okosnica Markusovih ideja sadržana je najpotpunije u eseju „Postoji li naša nova levica“, s kojim je „Polet“ otvorio diskusiju na svojim stranicama u težnji da „argumentiranom i nadasve objektivnom raspravom odredi što realnije polje pravih pitanja i pravih situacija ovog našeg društvenog trenutka“.

Markus je termin „nova levica“ nakalemio na neka razmišljanja Ernesta Fišera iz eseja „Prilagođavanje ili promena“ („Gledišta“, 11/1967), sačinivši dosta zbrkan konglomerat ideja

iz kojih proističu precizni, ali najčešće neargumentisani sudovi. Objašnjenje redakcije „Gledišta” uz Fišerov tekst on etiketira kao „pitijsko i maksimalno neprovokativno”, zaključivši da napomena Redakcije da tekst „pruža podsticaje za razmišljanje o širem krugu problema”, implicira poređivanje zbivanja među omladinom Zapada i našom omladinom.

Početni nesporazum između Fišera i Markusa nastaje u Markusovom tumačenju najvažnijeg pasusa u Fišerovom eseju. Fišer, naime, kaže: „Kod mlade generacije visokoindustrializovanog kapitalističkog sveta ukrštaju se dve tendencije: sklonost ka prilagođavanju postojećem — bez otpora, i potreba da se pobegne od diktature stvari, kroz eksplozivni, kroz bučni revolt. Oprezni mladi ljudi činili su i čine veliku većinu. Ali mala manjina 'gnevnih mladih ljudi' predstavlja jezgro oko koga se okuplja budućnost. Prilagođavanje je prosečno ponašanje. U revoltu — izrasta možda presudni tip sutrašnjice.” A Markus sve to kao neuk voćar kalemi na jedno drugo i mnogo drugojačije tlo, zaboravivši na prve reči u ovom pasusu, koje je i izostavio u citiranju Fišera ispred svoga eseja. Dakle, i kod nas postoje (što je u suštini tačno mada u Markusovom tekstu biva predimenzionirano i nedozvoljivo uopšteno) oprezni mladi ljudi, koji čine većinu, i gnevni, koji čine manjinu. Oprezne, prema Markusu, „treba i prepustiti prosjeku, konformizmu i njihovom pristanku na gubljenje samostalnosti i ponosa, jer je očito da ne možemo i ne smijemo biti zadovoljni; a svi stariji, svi od vlasti koji misle na budućnost, pozdravit će onu malu manjinu gnjevnih mladih ljudi oko kojih se okuplja budućnost”. U borbi za blagodati gnevni otmeno prepuštaju primat prilagođenima, mada bi, kako Markus kaže, ta grupa gnevnih mogla, „s obzirom na svoj talenat, mnogo vještije uskočiti u postojeću utakmicu i dobiti je u smislu blagodati gotovo sigurno, jer protivnici u toj trci bili bi im predstavnici prilagođavanja, tj. prosječnosti. Pa ipak, naši mladi gnevni ljudi to ne čine, i upravo ti koji to ne čine vjesnici su najdubljeg nastavljanja onih najljepših i najboljih stamljenja kako u nas tako i u svijetu. Oni su, bez sumnje, naša nova ljevica”.

Konačno smo na početku: nova levica tobože postoji, ona je sastavljena od mladih gnevnika, pravih nonkonformista, onih koji se ne „prilagođavaju”. A šta je, u stvari, novo u toj novoj levisi? Novo je samo to što je Markus ni jednog jedinog trena ne situira u ili uz Savez komunista. Ona je vratak budućeg društva, a to što je nova ne znači podmlađena, već izmenjena. Dakle, po svoj prilici druga levica, a ne nastavak i sledbenik prve. Cilj „nove levice” ostaje istovetan ciljevima svake levice: boriti se za humano i srećno društvo slobodnih ličnosti.

Markus zapaža da je jedan povelik deo naših intelektualaca faktički van najaktuelnijih društvenih previranja, videvši u njihovom nesvrstavanju njihovu punu slobodu. Proističe da bi se u „novu levicu” verovatno mogli regrutovati mladi intelektualci iz redova „slobodne” inteligencije, dakle nesvrstane u bilo kakve sadašnje naše političke strukture. Jer

Markus kaže u intervjuu „Encyclopaedii moderni”: „Vrijednosti koje ovo društvo ne propagira prepuštene su Vašoj individualnoj potrazi, Vašoj intimnoj gladi, Vašoj individualnoj žeđi za vrijednostima, i to je, kao što rekoh, za mene pitanje slobode: kada su društveni i individualni ciljevi određeni i deklarirani pa je potrebno samo živjeti u skladu s njima. Vidite, to je za mene najveća uvreda nanesena dostojanstvu i slobodi čoveka, i to zato jer mu se ne dopušta da se on sam odluči, nego se primorava da bude svrstan bez vlastite odluke.”

Markus svakako zna da društvene ciljeve imenuje društvo ili njegova avangarda i da pristajući na njih čovek ne gubi pravo na slobodu, već naprotiv, slobodan je da se odluči i tim svojim pravom se koristi. Ne biti svrstan ne znači biti apolitičan. Ko bi trebalo da proklamuje principe i ciljeve „nove levice” pa da čovek, prihativši je, ne dođe u situaciju da bude svrstan? Da li intelektualci, na primer, bivaju svrstani u Savez komunista bez vlastite odluke? Prihativši njegove principe da li su izgubili svoju slobodu? Da li tzv. „nova levica” prihvata programska načela SKJ i da li se, sem toga što je gnevna, nesvrstljiva, nekonformistička, intelektualna itd. — razlikuje od mladog kadra SKJ? O tome Markus ne govori. To su već praktične, dohvatne i opipljive stvari.

Ni u kom slučaju ne bi se smelo proklamovanje „nove levice” shvatiti kao političku opoziciju ili neku vandruštvenu snagu. Markus je to i napomenuo. Dobronamerni čitač, čak, može izvesti zaključak da se Markus zalaže za intelektualnu levicu u principu, ne podrazumevajući stvaranje novog sloja u već postojećoj levisi. U tom slučaju autor je u pravu jer levi intelektualci nikada nisu naodmet. Naprotiv, oni su blagodatni društva. Ali da imenovanje „nove levice” znači lepljenje prazne etikete na nešto nepostojeće i nedefinisano, najbolje će ilustrovati neki Markusovi stavovi kojima se objašnjava potreba i stvarnost tog fenomena. Na primer:

„Intelektualac, ako to želi ostati u punom značenju riječi, mora djelovati, mora biti protivnik interesnih skupina i ortodoksnih duhova. Od današnjih mladih ljudi često se traži da budu samo nastavljači započetog, od kojih se traži napor u koji se ne smije sumnjati. Od mladih se ljudi traži vjernost i odanost svagdje u svijetu, pa i u nas, a ne misli se da vjernost i odanost traže uvjerenje, traže duboku i čvrstu uvjerenost u smisao onoga što treba raditi.”

Zalaganje za „novu levicu” iskazano je jasnije u Markusovom eseju „Ljevičari od Lenjina” („Studentski list”, 30/67), gde autor daje potpuniju sliku stanja inteligencije u našem društvu. S mnogo neverice on kaže: „Naš intelektualac, osobito ako želi biti dosljedan i pošten nema mogućnosti vrednovanja vlastite misli jer on nailazi na prazan prostor bez odjeka.” Očito da je, prema Markusu, situacija jugoslovenskog intelektualca izuzetno zabrinjavajuća. A kakvo je to društvo u kome on živi? „I uzalud mi to društvo zovemo časnim imenima, ono je takvo kakvo jeste, ono je takvo kak-

vog ga zaslužujemo, i ostat će takvo sve dok se ne nađu oni koji će upravo u ime tog društva pronalaziti u postojećem sve negativnosti, a što je najvažnije koji će pronaći, osmisliti etičnost i razložitost njegova postojanja... No, iako se mnogima čini da su svi zdravi instinkti zakržljali i da su zaprljani u generaciji koja nadolazi, sva je zgoda da je ova zemlja još uvijek u mogućnosti da rađa ljude koji će, ako to za nju treba, misliti i ljeviše od Lenjina." Evo posla za novu levicu! Sada Markus nije pesimista. Nova levica bi, dakle, izborila drugojačiji tretman i položaj intelektualaca. Ona bi, ako treba, bila i leviša od Lenjina, a ko je bio levo od Lenjina, to Markus zacelo zna. „Nova levica” proističe iz neopstojeće situacije intelektualaca u savremenom našem društvu. Ako su ti intelektualci po opredeljenju, idejnom i opšteljudskom, levičari, zar da se libe borbe sa našom celom levicom za jedno bolje i drugačije sutra. Savez komunista i mladi u njemu, kojih je na žalost premalo, to nastoje i podosta im uspeva. Snage treba integrisati u borbi protiv svega lošega što Markus s pravom imenuje. Umišljati jednu nepostojeću i neodrživu strukturu znači istodobno izbegavati borbu tamo gde je moramo sprovoditi. Sve što je mlado i napredno mlada inteligencija po svojoj savesti morala bi da utka u akcije SKJ.

IDEJE I
FIKS-IDEJE

Jesmo za levu inteligenciju i njen doprinos borbi za dostojanstvo našeg čoveka, jesmo i za potpunu levičarsku aktivnost. Ne bismo se smeli zavaravati papirnatim idealima i verifikovati i ono čega nema. Ako postoji neka levica, onda je to nešto sasvim drugo.

Markus govori otvoreno i pošteno. On misli javno i ne misli zlo. Samo mnoga njegova sročena istupanja podsećaju na pokazivanje slobode po svaku cenu. To što Markus misli da „vrijednosti bez pokrića jesu one o kojima se toliko govori; to su one stvari o kojima se toliko govori baš zato što ih nema, a nazvat ih možemo i moramo onako kako se obično zovu. Dakle, to su: drugarstvo, tolerancija idejnog traženja, trpeljivost, bratstvo, jedinstvo itd.” — jeste prevashodno njegovo lično opredeljenje, samo uz takve deklarativne izjave moraju stajati argumenti, kao čelik. Kada on kaže, na primer: „Možda je sve ovo malo anarhično, ali ja u tome vidim svoju slobodu: da sumnjam, da se ne svrstavam i da ne verujem, jer je preočito da mnogo čemu oko nas ne treba vjerovati” — to liči na poigravanje jednog mladića koji, u stvari, zna za šta nije, a ne zna dobro, ili to ne ume da kaže, za šta u stvari jeste. Uistinu je teško iz svih njegovih eseja izvući nešto esencijalno. On je samo nezadovoljan i to govori. A „nova levica” ostaće zacelo samo avantura njegovog „brzog” duha.

vera
ikonomova

CENA ZLATA U ZABAVI

Tema o zlatnom teletu ponovo je predmet uzbuđenja našeg televizijskog gledaoca, i mi imamo dosta razloga da se pozabavimo tom temom, pa čak i da se zbog nje uznemirimo. Jer ako postoje stvari koje mogu da zainteresuju i zabrinu, pa i da zbune našeg čoveka, onda jedna od tih stvari je upravo ono silno „zlatno“ koje se u okviru raznih zabavnih manifestacija, a pod plaštom masovne kulture, u poslednje vreme pretače i uvlači u naš život, u naše snove, u naša merila i naše vrednosti.

Lepeza zlata je prilično velika: „Zlatna ploča“, „Zlatni mikrofon“, „Zlatna pračka“, „Zlatna lopta“, i najnovije, „Zlatni pogodak“. Kome je ta zlatna zabava namenjena, kome je ona potrebna? Da li onom našem radniku koji radi osam časova za skromnu zaradu, ili onom učitelju koji vaspitava našu omladinu daleko od glavnoga grada, ili omladini koja još nije stabilizovala svoj pravi odnos prema vrednostima? Odakle, u kakve svrhe, i ko baca tu zlatnu prašinu u oči našeg gledaoca? Nema sumnje da, zahvaljujući masovnim sredstvima komunikacije, ona dopire i do najudaljenijeg kraja i postaje sve vidljivija, sve više glasna, spektakularna i atraktivna, pa je kao pojavu ne možemo više smatrati ni perifernom, ni pojedinačnom, ni nevažnom. Ona sve više postaje izraz jedne kulturne politike, koja svojom bukom zamagljuje i potiskuje neka druga kretanja, manje atraktivna, manje uočljiva, ali svakako dublja kretanja ljudskog htenja i kulture.

Štaviše, stiče se utisak da smo pojam kulture i pojam zabave odvojili jedan od drugog; kao da nam pojam kulture za vreme subotnih i nedeljnih večernjih časova — to su dani kada veliki deo televizijskih gledalaca sedi kraj svojih aparata — da nam u tim večerima kultura kao intelektualna

i duhovna aktivnost ne odgovara, kao da nas sputava, pa smo zabavu, kao jedan njen deo, sveli na niže grane gde se povlađuje instinktima, čak i neukusu. Kao da smo zabavu institucionalizirali na tom nivou i odredili joj propozicije od kojih se ona hrani i kao korov živi i pokazuje veoma veliku vitalnost i sposobnost održanja.

Ali, ako pođemo od toga da zabava, hteli mi to ili ne hteli, ulazi u sklop kulture, a da suštinu kulture predstavlja „...jedan sklop ljudskih odnosa, jedan sistem vrednosti kroz koje se društvo i ljudski odnosi uopšte uspostavljaju, i koji kao takvi teže da prožmu sve oblasti društvenog života” (Supek) — onda se moramo zapitati koje vrednosti, koje odnose, i kakav je stil života izražen kroz zabavni program koji nam pružaju uglavnom subotne i nedeljne večeri naše televizije.

CENA: ZLATA
U ZABAVI

Nema sumnje da živimo u doba u kome se cene materijalne vrednosti, fizička zadovoljstva, u vremenu kada se u svakoj pojavi traži njena funkcionalna i materijalna vrednost. Akcenat je stavljen na sticanje i posedovanje stvari, na potrošačku moć ljudi. Tako se i u okviru područja zabave odnos organizatora prema publici sve više svodi na odnos prema potrošaču, odnos koji se zasniva na nuđenju robe, privlačenju, šokiranju, reklami, odnos u kome i sam gledalac može da postane sredstvo, a ne cilj.

Kada se govori o zabavi kao indikatoru ljudskog ponašanja i kao merilu kulture, onda moramo govoriti o trima postavkama: o potrebi, mogućnosti i brizi za zabavom.

Niko neće osporiti da potreba za zabavom u našem društvu postoji. Nema nikakve sumnje da uporedo sa težnjom za smanjenjem radnog vremena pitanje dokolice i zabave postaje veoma važan momenat, sastavni deo svakodnevnog života. Međutim, ne treba zaboraviti da za većinu ljudi potreba za zabavom znači i potrebu za estetskim zadovoljenjem. Zabava, ma kakva bila, mora da zadovolji i neki minimum kriterija u smislu potrebe za estetskim doživljajem, potrebu za sopstvenim stvaralačkim učešćem. I u najprimitivnijeg čoveka nailazimo na potrebu za estetskim zadovoljavanjem. Na žalost, svakodnevno dejstvo nekih oblika zabave, pruža publici jedan standardni obrazac ponašanja i kriterija koji u njegovim predstavama o lepom i vrednom mogu, u stvari, da odigraju istu onu ulogu koju imaju predrasude za čistu i jasnu misao, pa su daleko od toga da ispune svoj pravi zadatak — da pomognu uspostavljanju kriterija pri određivanju kategorije lepog i da zadovolje onu potrebu za estetskim doživljajem koja u svakom čoveku, otvoreno ili zapretano, postoji. Čini se kao da među nekim organizatorima i sastavljačima programa našeg masovnog zabavnog života vlada uverenje da naš radni čovek, naša omladina, nemaju potrebe za estetskim doživljajima.

Ako je reč o drugoj postavci, tj. da li takva zabava ima materijalne mogućnosti da se realizuje, videli smo, bili smo svedoci da problem nije u tome.

Ostaje nam jedino da razmotrimo treću postavku: briga oko sastavljanja zabavnog programa, u koju, nakon mnogih „zlatnih” pokušaja imamo pravo da posumnjamo.

Otkuda uverenje da ono što treba da privuče publiku mora biti — zlatno? Otkuda ta potreba da se svaki potencijalni učesnik u takvoj zabavi još izdaleka (preko oglasa, reklama i sl.) namami sjajnim bleskom zlata? Nije li to projiciranje sopstvenih preokupacija organizatora i sastavljača ovakvih programa, preokupacija koje ih lišavaju svojstva kulturnih radnika?

VERA
KONOMOVA

Odgovor na sva ova pitanja dužni smo da tražimo jer se povodom mnogih „zlatnih“ zabavnih emisija postavljaju i sledeća pitanja: Kakav efekat postižu u društvu? Da li odgovaraju našoj društvenoj situaciji i našim društvenim htenjima? Kakav je njihov društveni domet i cilj? Kakvu ulogu imaju u produblivanju i ostvarivanju međuljudskih odnosa? Kakvu senzibilnost razvijaju? Ne postaju li ovakve vrste zabave deo „masovne kulture“ u onom njenom negativnom značenju — primitivne i dehumanizovane? Ne usmeravaju li emocije i ambicije gledalaca na zadovoljavanje potreba i vrednosti koje ne možemo nazvati socijalno poželjnim?

Pre svega, ne smemo zaboraviti da ove emisije imaju veliko dejstvo na omladinu. U dilemi: biti po strani od svoje grupe ili se ponašati onako kako se ponaša grupa, omladina će verovatno konflikt rešiti tako što će prihvatiti ponašanje grupe. Mlad čovek ima potrebu da se oseća pripadnikom grupe, da se identifikuje s njom, i ta potreba za identifikacijom je veliki motivacioni izvor koijim se određuje njegovo ponašanje. Zavisno od stepena identifikacije, on počinje da govori ono što drugi govore, da veruje ono u šta drugi veruju, da radi ono što drugi rade. Ova je identifikacija utoliko veća ukoliko ličnost manje uspeva da zadovolji svoje motive za postignućem kroz sopstvene akcije pa traži nadoknadu za sopstveni uspeh u uspesima drugih, što znači da u tuđem uspehu vidi svoj.

Biti bogat i biti popularan — oba domena su jedan od najsimptomičnijih izraza savremenog društva. Ipak, takav cilj nije lako dostižan; osim toga, taj se cilj stalno asimptotički pomera napred. Raskorak između aspiracije i uspeha u ostvarivanju želja je, prema tome, manje-više stalan, i teško da će se ičije aspiracije poklopiti sa postojećim mogućnostima za postizanje uspeha. Taj raskorak rađa osećanje inferiornosti, a ukoliko je raskorak veći, tj. aspiracije veće a mogućnosti za zadovoljenje manje, utoliko će i osećanje inferiornosti biti veće. U takvoj situaciji svi oni „zlatni“ agensi postaju za omladinu vrlo atraktivan objekt za identifikaciju, budući da poseduju sve karakteristike koje mladima nedostaju i koje su socijalno poželjne: popularnost, novac, slobodu akcije. Omladinac preuzima ulogu „zlatnog“ autoriteta i identifikuje se s njim. Obožavanje junaka sa ekrana predstavlja donekle zamenu za vlastiti željeni uspeh, a pri tome se prihvataju etičke norme i principi takvih uzora.

Prema tome, sve te „zlatne emisije“, „zlatne“ utakmice, koje se najavljuju bučnom reklamom i impresioniraju velikim svo-

tama novca i nagradama kojima manipulišu, imaju moćno oružje u rukama. Oružje za manipulisanje svešću, željama, emocijama, vrednostima ljudi. One masi ljudi nude uspeh, popularnost, bez znoja i rada. Treba imati samo malo sreće — i poznanstva ljudi koji će ih uzeti pod svoju zaštitu. Ovakve zaključke naročito rado izvlače i sve one neurotične ličnosti, kojih nije tako malo u svakom društvu, a koje nisu spremne, ili nisu u stanju, da rade, koje svoje ciljeve ne mogu da postignu normalnim kanalima prilagođavanja društvu. Sa idealom „zaraditi što brže, što lakše i što više” — idealom čije mu se ostvarenje čini ponuđeno na legalan i vrlo sugestivan način preko sredstava masovne komunikacije — ovakav čovek može vrlo mnogo da utiče i na svoju okolinu, naročito na one mlađeg uzrasta; a od ovakvog stava nije daleko pomisao da je moguće naći i neka druga sredstva i neke druge mogućnosti u ovom društvu za laku zaradu i udoban život uz malo truda.

CENA ZLATA
U ZABAVI

Razumljivo je što je na ovakve pojave najviše osetljiva omladina. Adolescencija je odlučujući period za sudbinu moralnosti ličnosti, jer je to period traženja i učenja kako se treba ponašati. Cilj svakog vaspitanja je da pomogne mladom čoveku da nauči da nađe ravnotežu između želja i ograničenja koja ga prate u životu; da konstruiše individualnu moralnu filozofiju, sistem vrednosti koji će mu biti vodič u ponašanju jer on niti može bukvalno da ponavlja ono što drugi rade i veruju, niti može da ima neko svoje iskustvo koje bi bilo potpuno različito od okoline. Međutim, filozofija „zlatnog pogotka”, „zlatnog mikrofona” i celokupna ta zlatna produkcija veoma je atraktivan autoritet u tom učenju vrednosti i odnosa. Preko njih, na privlačan i atraktivan način adolescent stiče predstavu o vrednostima, a zahvaljujući tome što su od šire javnosti sankcionisane i sredstvima masovne komunikacije popularisane, on shvata život kao jedno veliko takmičenje, ali ne takmičenje u radu i po sposobnostima, već takmičenje po trenutnim, spoljašnjim i privremenim atrakcijama. Ovo ga može ometati u razvijanju „principa realnosti”, koji je neophodan za razvoj emocionalno zdrave i stabilne ličnosti, u sopstvenoj kontroli „principa zadovoljstva” i adaptaciji na moralne i stabilne društvene norme. U krajnjoj liniji, reč je o ometanju sazrevanja ličnosti u našem društvu, kome su, bez sumnje, zdrave ličnosti potrebne isto tako kao i uspešnija sredstva za usmeravanje njihovog ponašanja.

Kad je reč o omladini i o svemu tom zlatu koje neštedimice prosipamo, — zlatu u direktnom i prenosnom smislu — čini se kao da se ponašamo stihijski, kao da se još nismo sporazumeli i dogovorili oko toga kakve vrednosti treba da stimulišemo. Razvijamo sve oblike konformizma u odnosu na sve inostrane zabavljачke egzibicije koje imaju za cilj da privuku publiku, ali koje u osnovi uvek imaju u vidu zaradu finansijera i organizatora. Na našem tlu, međutim, one ne samo da nemaju svrhu već imaju štetno dejstvo. Ovakva „zlatna” takmičenja, koja su čak daleko ispod zabavljачkog nivoa i kvaliteta inostranih, vredaju

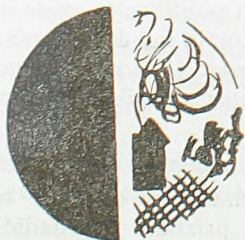
ukus i sluh, a pri tom dehumanizuju svaki napor za vaspitanje omladine — shvatajući vaspitanje u najširem smislu: od pokušaja kultivisanja bilo kog talenta, interesovanja, hobija, sposobnosti, do svakodnevnog ponašanja omladine na ulici, u bioskopu, u kući.

ST. VERA
IKONOMOVA

Ako je takav način zabave čak i našao svoje pristalice među gledaocima, ne samo da to nije nikakav argument za dalju „zlatnu” praksu već je i dokaz da je potrebno što pre preduzeti mere za određivanje nivoa zabava ove vrste. Jer princip po kome je normalno ono što je opšte i rasprostranjeno, kao ni pojam prosečne vrednosti — ovde, u ovakvim emisijama, ne sme da nađe svoju primenu. Alkoholizam je vrlo česta pojava, ali, u stvari, označava ponašanje nezrele, neurotične ličnosti. Isto tako ispoljavanje neukusa, ma koliko bilo rašireno, povlađivanje niskim prohtevima, korišćenje lažnih efekata i simbola, ne može se uzeti za normalno i zrelo ponašanje.

Niko nema ništa protiv takmičarskih emisija i zabavnih emisija na televiziji. Međutim, i te kako smo protiv kada preko tih emisija postajemo svedoci činjenice da je novac postao cilj za sebe i jedini motiv za takmičenje. Pravi i jedini motiv ovakvih kviz-emisija mora da bude utrkivanje u znanju, veštini i sposobnostima, kao što su bile igre na Olimpu, odakle i vode poreklo ovako organizovana takmičenja. Novac je samo nagrada, i ima funkciju opredmećenog znaka da je određeni takmičar svoj zadatak obavio uspešno — i ništa više. Ekonomski cilj u takvim takmičenjima ima važnosti samo zato što služi kao dokaz postignuća u jednoj oblasti znanja, merilo uspeha, a nikako nije cilj po sebi niti atrakcija. Ako u jednom trenutku izgubimo kriterij, kao što se to dogodilo u nedavnoj emisiji „Zlatni pogodak”, gde je šampion znanja postao šampion neznanja jer je nagrađen zbog jednog jedinog tačnog pogotka ili, ako je reč o pogotku iz puške, kao rezultat tuđeg vođstva i jednog stabilnog mehanizma preko kojeg se ne mogu proveravati lične sposobnosti izvršioca — ako se na ovaj način krše sve propozicije koje treba da sadrži jedna emisija ovakvog tipa, više ne možemo biti sigurni ni u kakav kriterij, i ko zna onda gde je granica do koje se mogu izneveriti osnovni psihološki zakoni o utakmici i nagrađivanju! Kada nagrada postaje cilj, a ne sredstvo, ko može reći da li je nagrada od milion dinara, u vrećici koja je tako primamljivo zalepršala pred očima milion gledalaca Jugoslovenske televizije — da li je taj milion malo ili, možda, mnogo novaca? Jer, kada se nagrađuje rad, onda je sam rad merilo vrednosti. Kada je nagrada, tj. atrakcija oko dodeljivanja nagrade sama sebi cilj — ko može znati kada treba reći „dosta”, gde se treba zaustaviti? U takvom pomeranju kriterija došli smo do toga da se pogodak kojim je prisvojena šarena vrećica sa milionom izjednači sa dugim životom jednog akademika, jednog doktora nauka koji za svoje životno delo primi isti takav milion u vidu sedmojulske nagrade.

Kao što su ideali „anđela garavog lica” morali biti žrtvovani (ideali personificirani u snažnom vođi gangstera koji je majstorski umeo da barata pesnicom, revolverom i velikom svotom novca), radi njihove sopstvene budućnosti, čini se da se i u našem društvu javlja neodložna potreba da presuše svi ti „zlatni” izvori pogrešno usmerenih ideala, a u ime drugih, važnijih socijalnih zadataka. Jer cena ovih „zlatnih” manifestacija plaća se više nego zlatnom polugom: plaća se nemirom, dezorijentacijom, propalim idealima mnogih mladih, valjanih ljudi.

emilija
bogdanović

**KVIZ
POSUT
ZLATNIM
PUDEROM...**

Televizijski gledaoci jedne nedeljne, u najgledanijem bloku, emitovane televizijske emisije bili su pre više sedmica svedoci jednog izuzetnog uzbuđenja: zagrebački učenik Ognjen Singer posle osvojenih pola miliona dinara zaigrao je mladalački hrabro „na sve ili ništa” i tom prilikom ostao bez „ford taunusa”, i — izgubio dotle stečenu sumu...!

Nacija je zaista bila zaintrigirana!

Kakva mladalačka hrabrost, kakav rizik i lako odricanje od zarađe!

Kakvo nekorisno rizikovanje!

Kakvo uzaludno poverenje!...

...Jer televizija je pogrešila! Televizija ili Leksikografski zavod iz Zagreba, svejedno, krivi su što je jedan mladić ostao bez pošteno zarađene pare. Podatak zbog koga je sedamnaestogodišnji mladić izgubio „ford taunus kupe” i u takmičarskim ceduljama televizije i na stranicama autoritativne enciklopedije — bio je pogrešan.

...Podatak je delimično netačan. Šta o tome kaže sam, kasnije naimenovani potpredsednik, šta njegov drug sa iste liste, šta punomoćnik Leksikografskog zavoda koji je ovaj podatak autorizovao, šta naučni saradnik koji ga je formulisao, šta urednik televizije, član žirija emisije, šta pisci merodavnih naučnih publikacija misle o tom događaju, šta misli nastavnica istorije mladog učenika i šta, najzad, on sam — „šampion znanja” (kako ga je štampa velikodušno označila) Ognjen Singer učenik III razreda jedne zagrebačke gimnazije?....

Da li će se žaliti? — pitala je zaintrigirana javnost.

— Neću, moram priznati da odgovor na ovo pitanje nisam uopšte znao — priznao je mladić...

...Mladić — šampion, koji je to postao u svesti javnosti posle svega jednog tačnog odgovora od pet mogućih (dok njegov direktni suparnik nije odgovorio ni na jedno!).

KVIZ
POSUT ZLATNIM
PUDEROM...

Pitam se šta bi od kviza „Zlatni pogodak” ostalo u svesti nacije da nije bilo ovog dobrodošlog kiksa? Da li bi mladi šampion blistao sa svedočanstvom dobrog uspeha u školi i četvorkom iz istorije i svečano zaseo u velelepni automobil „kupe”? Ne upuštam se, naravno, u spekulacije na liniji impozantnosti ocena u njegovoj đlačkoj knjižici ili vitalnosti njegovog znanja iz istorije (taman da je i znao sve tačne podatke zabeležene u enciklopediji Leksikografskog zavoda) — rezultat bi bio isti: rodio bi se jedan isfabrikovani šampion jednog isfabrikovanog kviza, bivše „olimpijade znanja” u kojoj su pre dve godine mnogo simpatičnije i pravednije cvetali jedan dečak koji je „sve znao” o bitkama na Pacifiku iz prošlog svetskog rata i jedan sredovečni kolekcionar podataka iz istorije starog Beograda...

Mehanizam tog fabrikovanja, dakle, već poznajemo!

Kako je on ovog puta izgledao?

Mnogo mehaničkiji, naravno!

Taj suviše isticani kontakt sa gledaocima, koji je osnovna neophodnost svakog kviza pa i televizijskog, trebalo je postići zajedničkim učestvovanjem takmičara i gledalaca u odgonetanju postavljenih pitanja. Ali, avaj, to gledaocima nije uopšte omogućeno! Kamere u studiju bile su postavljene tako da niko od mnogomilionskog auditorijuma nije bio u stanju da razlikuje Mariju Stjuart od Nefretete, a Rio de Žaneiro od Praga (jadnih li znanstvenih alternacija!).

Ne treba ovu malenkost, naravno, shvatiti kao grešku televizije, već kao simptom koji govori o ambiciji tvoraca kviza. Jer ona očigledno nije stizala dotle da na ovim tačkama animira gledaoce. O tome tačna obaveštenja (čak ni auditivno) nisu davali ni voditelji. Taj, mnogo citirani kontakt s gledaocima trebalo je uhvatiti na sasvim drugom planu. Mehaničkom, naravno.

Nove naprave i tonske veze omogućile su impozantno funkcionisanje tehnike. U tu svrhu je čak nabavljena jedna monstrum puška — vrhunski mehanički „perpetuum mobile” sjajnog Viljema Tela koja funkcioniše na sasvim poznatim zakonima mehanike, ali deluje tajanstveno vizuelno, dirigovana daljinskim komandama... Sve je dakle stvoreno kao bogomdano da animira pažnju.

U tu svrhu su angažovani i pravi strelci, državni prvaci, da tu pred očima nacije stanu pored strašne naprave, poslednje „reči tehnike”, i stave u pokret sasvim banalna ljudska čula — vida i pipanja!...

Dinamika takmičenja je tako postignuta!

Žena-strelac pogodiće vrpću za koju je vezan čitav milion starih dinara! Kakva sreća! Kakva umešnost! Kakva zarada!...

Tako je ponovo mehanika pobedila um. Tako je, kao simbolično, elektronska puška stekla prednost od čitavih milion dinara nad samo jednim znanstvenim podatkom od pet stotina hiljada koji je, eto, postao izgubljen za učenika Ognjena Singera.

Tako je „kviz znanja” demonstrirao suštinu svog duhovnog opredeljenja.

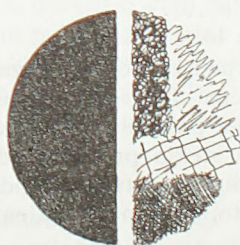
Posle mnogobrojnih prošlogodišnjih kritika, stvaraoci televizij-skog kviza obećali su da novi neće patiti od već kritikovane spektakularnosti (zabavnih i drugih „numera”) već od stvarnog stimuliranja znanja. Pod tim, očigledno, nije podrazumevana spektakularnost tehničkih komunikacija, kablova, komandnih uređaja, snajperskih tablica i drugih tehničkih zagonetki pred kojima ostaje obezbeđeno oko prostog i jasnog televizijskog gledaoca.

Junak nacije preko noći postaje, koliko učenik Singer, koji, smatra se, nezasluženo gubi „ford taunus-kupe”, toliko i druga-rica Matović, koja to ne postaje zbog svoje visokosportski nadahnute streljačke veštine, već zato što umesto u jabuku Viljema Tela pogađa vrpce za koju je vezana vrećica od milion dinara!

Obe umešnosti, posute tipično televizijskim zlatnim puderom, intonirane prigodnom varijetsko-cirkuskom muzikom, inaugurisane su, te televizijske noći, kao — vrhunske!

Mnoge „lige znanja” koje upravo ovih dana započinju širom zemlje u okviru školskih i gradskih takmičenja matematičara, istoričara, tehničara, metalostrugara i drvoseča... ostaće van našeg oka. Televizija nam tu neće, sasvim sigurno, posredovati. Zašto?

Iz jednostavnog razloga što ima ambiciju da sama inauguriše vrednosti i lansira umešnosti. Po svom osećanju — po pravilu malograđanskom, duhovno jadnom i opasno nedruštvenom...

danica
mojsin

**SOCIOLOZI
O
OMLADINI**

U Splitu, od 14 — 16. februara o.g., održan je treći stručni sastanak sociologa Jugoslavije. Tema ovogodišnjeg sastanka bila je: Društveni položaj i problemi omladine.¹⁾ Pored plenarne sednice na kojoj su podneta uvodna saopštenja, na savetovanju je posvećena veća pažnja: problemima socijalizacije obrazovanja i društvene pokretljivosti (prva sekcija); učešću omladine u društvenom i političkom životu i problemima maloletničke delikvencije (druga sekcija).

Savetovanju su, pored delegata republičkih udruženja, i istaknutih profesora univerziteta, prisustvovali i aktivisti organizacije Saveza omladine i društveno-politički radnici, publicisti i novinari.

Već po tradiciji u radu stručnog sastanka jugoslovenskih sociologa učestvovali su i gosti iz inostranstva: Velike Britanije, Savezne Republike Nemačke, Austrije, Poljske, Čehoslovačke i SAD.

Za savetovanje je pripremljeno i ranije objavljeno dvadeset radova. U diskusiji u Splitu taj broj samostalnih saopštenja popeo se na trideset i šest. Svako saopštenje, to se bez preterivanja može reći, nosilo je, više nego do sada na stručnim sastancima, pečat originalnosti i napora da se prodre do bitnih odredbi teme o kojoj je bilo reći.

Osnovno pitanje diskusije na savetovanju bilo je: je li moguće zasnivanje posebne sociološke discipline o omladini, i ako jest, koje su to polazne kategorije u određivanju predmeta i objašnjavanju čitavog sklopa društvenih pojava u kojima omladina dominira. Direktan odgovor na pitanje daju uvodna saopštenja. Zato ćemo njima posvetiti malo više pažnje.

¹⁾ Svi materijali objavljeni su u „Sociologiji“, br. 1, 1968.

Pavle Novosel u saopštenju: „Omladina u savremenom svetu”, polazi od pretpostavke da svaku sociologiju omladine mora interesovati objašnjenje ponašanja mladih. Osnovna pristupna kategorija koja će nas dovesti do tog cilja je analiza položaja omladine. Tek analiza njihovog položaja dovešće nas do prave sociološke analize.

Moguća je, međutim, i vrlo često vidljiva danas, različita polazna pozicija ili, kako to sam Novosel kaže, različita „temeljna inspiracija”. Ili je to pozicija starih ili pozicija samih mladih. Da bi se izbeglo samooptuživanje, za sociologiju omladine najbitnija je analiza društvenog položaja. Osnovne teškoće na tom putu analize proizlaze iz ambivalencije položaja omladine. Prva karakteristika je evidentna: niži status na društvenoj lestvici nego što imaju stariji. Danas se u društvu vrlo često vrše racionalizacije tog položaja, pa se uopštava i govori da je omladina impulsivna, da je uglavnom manje sposobna nego odrasli, da je neiskusna iako čak i te karakteristike ne moraju biti sasvim tačne. Niži status je karakteristika društvene strukture uglavnom u relativno mirnom periodu razvoja. Svaka nagla društvena promena sve sposobnosti omladine izbacuje u prvi plan. Tada se i niži položaj na društvenoj lestvici obično pretvara u visoki društveni status. To je bio primer i naše revolucije.

Stalno niži status nam i objašnjava otkuda „večiti bunt” omladine. Mladi su skloni često da izbegavaju prisustvo starijih upravo zato što ih oni podsećaju na svoj niži status. Vrlo česte su pojave jedne vrste kompenzacije. To je stvaranje sopstvenih sredina bez prisustva starijih (hipy kolonije).

Druga karakteristika je privremen i prelazni karakter položaja omladine. Ona se sprema da zauzme položaj u društvu odraslih. Ta se uloga naziva uloga novicijata. Mlada osoba za ulazak u svet ekonomskog i političkog života mora da stekne neke karakteristike koje nije mogla da stekne u detinjstvu. Tu obično dolazi do sukoba sa starijim na tzv. „sekundarnim horizontima”. Mladi čovek mora, ako preuzima ulogu starijih, da uspe u njihovom svetu. Tu se odrasli članovi društva pojavljuju u dvostrukoј ulozi, rekli bismo „saobraćajca na putu”. Oni su savetodavci i pomažu mladima da uđu u svet ekonomije i politike samo dok taj mlad čovek ima vrednosti identične njihovim. Čim malo skrene s puta, „saobraćajac” se javlja u liku vrednosnog sudije. U „sticanju identiteta”, pored ovih, javljaju se i druge situacije. Mladi, na primer, sve više žele da se zadrže u privremenom statusu.

Osim analize položaja, Pavle Novosel posvećuje u svom saopštenju dosta pažnje vrednosnoj socijalizaciji omladine i problemima položaja omladine u Americi, Sovjetskom Savezu, Kini i nerazvijenim zemljama.

Osnovni problemi sa kojima se omladina svakodnevno suočava kod nas su: problemi restrikcije procesa socijalizacije (tu najviše dolazi do izražaja totalna neadekvatnost celokupnog procesa socijalizacije u školama sa stvarnim životom); smanjenje suprotnosti među generacijama (omladina kod nas vrlo često nema prilike da uđe u ekonomske sfere života, jer ne može da dođe do stalnog zaposlenja, to dovodi do ve-

likih društvenih i psihičkih poremećaja); problem mogućnosti mladih da sudeluju u ozbiljnim društvenim zadacima (mogućnost da omladina bude zaista društveni subjekt) i problemi egalizacije razvojnih mogućnosti mladih koji potiču iz različitih društvenih slojeva.

Osnovna kategorija u saopštenju Radomira Lukića: „Osnovni problemi omladine; podruštvljavanje, usvajanje kulture i vaspitanje”, je da postoji stalna kriza omladine.²⁾ Ona leži u samoj prirodi društva i omladine.

Radomir Lukić posebno interesuje zašto je današnja kriza omladine jača, tj. koji su osnovni uzroci te povećane krize omladine u savremenom društvu.

Stalna kriza omladine proističe iz prirode samog društva da se stalno menja, da je stalno u sukobu sa društvima koji ga opkoljavaju i sa samim sobom, i prirode omladine da je uvek nosilac društvenih promena, jer nije opterećena tradicijom i navikama.

Jedan vid krize omladine je „nihilistička kriza”, koja se javlja u razvijenim društvima sa svim karakteristikama naziva koje ima.

Osnovna karakteristika današnje pojačane krize je odbacivanje svake vrednosti. Radomir Lukić interesuje zašto se javlja potreba da čovek odbaci sve vrednosti jedne kulture (mada i to samo po sebi predstavlja vrednost). Odgovor treba tražiti u samoj kulturi, tj. u procesima stvaranja te kulture i podruštvljavanju, usvajanju kulture i vaspitanju omladine.

U skladu sa svojim shvatanjem društva, Radomir Lukić smatra da je kultura izraz procesa rada. Da se u biti kulture kriju osnovni odnosi koji karakterišu ljude u procesu rada. Tako on u dosadašnjem istorijskom razvoju kulture uočava postvarene kulture. Jedna je robovlasnička kultura, u kojoj ljudi stupaju u proces rada kao životinje, i druga je savremena tehnička kultura, u kojoj ljudi stupaju u radni odnos kao stvari.

Razaranje organskih ljudskih zajednica je jedan od vidnih procesa postvarene kulture. Ljudi postaju šrafovi mehanizma.

Podruštvljenje omladine³⁾ u ovakvom društvu veoma je otežano. Današnja omladina kasno ulazi u radni proces. Ona, u stvari, zato što je to karakteristika kulture, i ne ulazi u stvarni ljudski proces rada. Zato i ima mogućnosti da se oseća prevarena.

Sistem usvajanja kulture i vaspitanja je uvek funkcionalno određen u odnosu na društvo. Otuda se opravdano postavlja pitanje otkuda onda pojave nihilizma kod omladine. Korene nihilističke krize treba tražiti u kulturi koja zvanično ne priznaje da je postvarena kultura. Ona tu ima dva lica.

Kod nas je moguće uočiti slične situacije. Prof. Lukić smatra da

²⁾ „Otprilike, može se reći da se pod krizom omladine razume asocijalnost ili antisocijalnost omladine, tj. činjenica da je omladina izdvojena iz društva, da se ne oseća njegovim sastavnim delom, da se ponaša protivno društvenim normama, da se bunji protiv društva, da ne prihvata zadatke u njemu, da se ne trudi da ga održi a još manje da ga unapredi.” („Sociologija”, br. 1, 1968. str. 27).

³⁾ „Asocijalnost kulture savremene omladine ima dva izvora. Prvi izvor je u tome što omladina učestvuje u radu, odnosno učestvuje samo u formalnom a ne i stvarnom radu. Drugi izvor je usvajanje asocijalnih elemenata postojeće kulture koja je već stvorena u savremenom društvu u kome je čovek postvaren. .” (Ibid., str. 38.)

se problemu omladine nije do sada posvetila dovoljna pažnja. Bili smo žrtva sopstvenog neznanja. Misao da razvijanje privrede i materijalnih dobara može automatski sve da reši, dominirala je. Međutim, kako kod nas problemi podružljavanja, usvajanja kulture imaju stvarnu varijantu samoupravljanja, ipak se javljaju procesi koji te bitne stvari, da bi se izbegla kriza omladine, usporavaju. To je, pre svega, nemogućnost omladine da uđe u proces rada. Zaključak i čitavo saopštenje Radomira Lukića je dosta pesimistično. Rešenja za naše društvo ima. Jedno je — što ranije, još u školi, uključenje u proces stvaranja društvenih dobara.⁴⁾

U „Teorijskom pristupu za shvatanje suvremene omladine“ Ivan Kuvačić predlaže nekoliko mogućih modela koji bi bili okvir za teorijsko objašnjenje i istraživanje problema omladine. Dosadašnji teorijski model o smeni generacija nije uvek prikladan za proučavanje suvremenih društava. On je u osnovi evolucionistički. Najčešće „on istupa u formi dualiteta, dviju suprotnih ljudskih tendencija: jedna označava težnju da se uguši svaki stav koji nije u harmoniji s postojećom socijalnom organizacijom, a druga je usmerena na destrukciju postojećeg i stvaranje novog“. Ovaj model je dosta doprineo objašnjenju dezorganizacije i omladinske delikvencije. Bio je predmet proučavanja ranijih socioloških škola. Ne može u potpunosti da zadovolji napore za objašnjenje suštine i društva i omladine. Na primeru atipičnog koje može biti novo i revolucionarno, a to je po ovom modelu patološko, ovaj model pada u vodu.

Da li prometejski model može biti prikladan za shvaćanje omladinskog pokreta? Kuvačić misli da on naročito za napredne omladinske pokrete u zaostalim zemljama može predstavljati okvir proučavanja. U biti stoji Marksova teorija „da sve ono što nazivamo historijom nije ništa drugo nego samo stvaranje čoveka kroz proces njegovog rada u proizvodnji“.

Omladina u socijalističkim zemljama nalazi se u sasvim drugačijim uslovima. Ona živi u sistemu koji usavršava organizaciju i kome „nije toliko potrebna slobodna nesputana ličnost.“ Bitno pitanje je pitanje prilagođavanja sistemu. To je čist funkcionalistički model. Ličnost postaje funkcija sistema. Ovo je prpratna pojava trenda jačanja materijalne proizvodnje.

Omladinski pokret u ovim zemljama ima karakterističnu boju: „čim izrasta nova socijalna hijerarhija i porodična struktura koja se identifikira s novim društvenim poretom, omladinski pokret gubi revolucionarnost i pretvara se u sredstvo socijalizacije i uključivanja mladih u sistem“.

No i ovde se javljaju razni oblici nekonformističkog ponašanja. U razvijenim zemljama Zapada trend „potčinjavanja čovjeka potrebama organizacije, koji je funkcija industrijskog razvoja“, u stvari ukazuje na vladajući teorijski model. Sam

⁴⁾ „Razumljivo je da škola i omladinska organizacija moraju u ovome da nose jedan od glavnih tereta. One moraju biti pretvorene što hitnije i što potpunije, u prave ljudske zajednice. Samim tim otpada svaki strah od glajhsaltovanja i „pranja mozгова“ putem strogog organizovanja. Omladina mora u okviru svih oblika i organizovanih zajednica da bude što slobodnija da bi što potpunije bila čovek i izgradila sopstvenu socijalnu kulturu i odgovornost i vaspitala samu sebe“ (Ibid., str. 42).

čovjek ovde postaje isključivo funkcija svojih materijalnih potreba.

Takvo određenje društva i ličnosti u njemu ne može da mimoide ni omladinu u tim društvima. Ipak, suprotnost ovom modelu čine intelektualne zajednice koje se naročito javljaju u Americi.

Socijalni uslovi koji proizlaze iz ovog u osnovi funkcionalističkog modela mogu da budu najbolje objašnjenje masovnih pokreta omladine u Americi.

Za konstituisanje sociologije omladine Ivan Kuvačić predlaže model koji ne sme ipak biti odvojen od uslova mesta i vremena. To je model u „čijem razmatranju leži dijalektika suodnošenja proizvodnih snaga i ljudskih potreba”.

Raspon suprotnosti u ovom modelu je funkcija ljudske budućnosti ili funkcija svojih materijalnih potreba. Omladina takođe živi u ovom rasponu suprotnosti, ali njena je bit takva da se ona češće opredeljuje za funkciju ljudske budućnosti.

Ovaj okvir predstavlja zaista mogući okvir proučavanja omladine. Ipak, model koji Ivan Kuvačić preporučuje samo je donekle adekvatan za naše uslove. Uz dopunske hipoteze u konkretnim uslovima, o pasivizaciji, o političkoj angažovanosti i radničkom samoupravljanju, to može postati prihvaćeni teorijski okvir.

Uvodna razmatranja i samostalna saopštenja, mora se reći, učinila su velik korak u kvalifikovanoj i racionalnoj diskusiji o omladini, što do sada nije bio slučaj.

Cini nam se ipak da, i pored želje da se osnovni pojam omladine sasvim objasni, sada nije bilo moguće konstituisanje jedinstvenog teorijskog okvira sociologije omladine.

Uvodnim saopštenjima autori, kao što smo videli, u svom određenju predmeta sociologije omladine polaze od sopstvenog shvatanja društva i predmeta sociologije kao nauke. Prizma sopstvenog shvatanja predmeta sociologije određivala je ugaop posmatranja fundamentalnih problema omladine. To delom može da bude objašnjenje zbog čega je dijalog o teorijskim okvirima sociologije omladine zamenjen razgovorima o empirijskim pokazateljima pojedinih slojeva omladine.

Ne možemo se oteti utisku da je u nekim samostalnim saopštenjima dominirala želja da se omladinski problem posmatra funkcionalno, da se o omladini govori kao o delu društva od kojeg zavisi ravnoteža društvenog sistema.

Dosta veliku pažnju sociologa Jugoslavije privuklo je raslojavanje omladine i njeno školovanje. Istaknuto je da socijalne razlike porodice ne mogu biti danas jedini uslov za mogućnosti sticanja znanja. Sistemom obrazovanja u sistemu obrazovanja zbog odsustva adekvatne socijalne politike se polako uskraćuju mogućnosti školovanja dece iz siromašnijih društvenih slojeva. Sam, pak, sistem obrazovanja, koji se ponekad postavlja čisto funkcionalno, kao obrazovanje za radno mesto, predstavlja mogućnost za razvoj svega onoga što često nazivamo masovnom kulturom i dajemo pri tom negativne karakteristike koje utiču na razvoj ličnosti.

Dejstvo socijalnog porekla kao prepreke koja za neke znači nemogućnost sticanja znanja predstavlja jedan od osnova sve veće pauperizacije omladine danas. Iako je izražena sumnja u tačnost statističkih podataka o socijalnom poreklu učenika i studenata, ipak je tražena povećana društvena intervencija za račun siromašnijih slojeva omladine, kako bi sticanje znanja u našem društvu bilo svima dostupno.

Odnos omladine i politike je dominirao u radu druge sekcije. Iako je bilo dosta statističkih podataka o tome da je omladina potisnuta sloj u političkom životu,⁵⁾ na bitno pitanje — koje su to socijalne inovacije koje omladina unosi u društvo, i kako omogućiti omladini da bude subjekt politike, nije dat odgovor.

Iako je dominirala teza o ugroženom položaju omladine u našem društvu, vrlo je malo bilo empirijskih istraživanja o toj temi. Samo u nekoliko navrata je više opisno, a manje dokumentovano, bilo reči o sve većem omladinskom pauperizmu kod nas.

Sve nas to navodi na zaključak da su naša stvarna saznanja o omladini i dalje vrlo skromna.

Dosta živu polemiku izazvalo je saopštenje o stvarnom uticaju religije na omladinu. Saopštenje se zasnivalo na istraživanju u Dalmaciji, koje je iznelo na svetlost dana neke nove, moglo bi se reći, čak alarmantne podatke. Crkva i njen uticaj danas, rečeno je, mogu se posmatrati šire kao vraćanje tradiciji i nekim vrednostima iz prošlosti. Takva ocena odmah postavlja pitanje zbog čega je to tako. Možda bi odgovor trebalo tražiti u rečima prof. Supeka, da smo uvek svedoci da se mlada generacija nalazi na sredini vage: na jednom je tasu tradicija i prošlost sa svojim vrednostima, a na drugom budućnost. Od težine i „primamljivosti“ vrednosti umnogome može da zavisi ponašanje omladine. Zato svako vraćanje religiji i tradiciji može da se posmatra i obrnuto, kao kriza ideala budućnosti.

Dosta je bilo reči o dilemi da li omladina predstavlja homogenu društvenu grupu ili ne predstavlja. Ovaj, u stvari, teorijski problem, ostaje osnovna teškoća u svim istraživanjima o omladini. Diskusije o ovoj polaznoj kategoriji nisu završene. Novo shvatanje „da omladina predstavlja specifičan deo društvene strukture, koji u određenim trenucima, pod određenim uslovima, može da predstavlja grupu“, što može da bude prihvatljivo, izneo je M. Popović u svojoj reči.

Iako nam se čini ispravno tvrđenje gosta iz Engleske da omladinu moramo posmatrati u okviru datog totaliteta, iz određene globalne situacije društva, ono u konkretnim diskusijama učesnika nije imalo svoju potvrdu. Može se reći da je upravo takvih razmatranja među našim sociolozima bilo malo.

Razmatranje o omladinskom političkom pokretu u svetu delom je zadovoljilo težnju jednog broja prisutnih da se o pitanjima političke angažovanosti omladine razgovara. Istaknuto je da omladinski pokret u svetu dobija pravi revolucionarni

⁵⁾ A. Zečević i V. Milić, M. Radovanović, S. Milošević, D. Milanić koristili su u svojim radovima iste statističke podatke o učešću omladine u društvenom životu i sistemu vlasti.

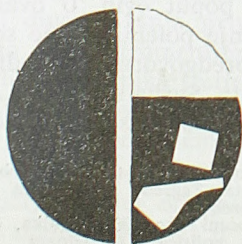
karakter onda kad u središte tog interesovanja stavi stvarne društvene dileme. Pri tom smo stalno bili na tlu Evrope i Amerike. O omladini trećeg sveta koja je stvarno u mogućnosti da bude subjekt kretanja društva, nije bilo reči.

Iako je treći stručni sastanak bio sastanak sociologa, pa se očekivao razgovor na određenom nivou stručnosti, ipak se obistinila bojazan Pavla Novosela „da se u razgovoru polazi od različitih temeljnih inspiracija“. Ponekad je u pojedinih sociologa dolazio do izražaja pokroviteljski, paternalistički stav.

Razgovori o stvaralaštvu omladine na svim područjima društvenog života su izostali. Možda je to greška već u pripremi savetovanja, i tada bi se još i moglo oprostiti.

Ipak nam se čini da zahtev za stvarnim organizovanim praćenjem problema omladine ne bi bio preteran. Mi smo još uvek zemlja koja ima dosta časopisa i listova namenjenih omladini, a malo i omladinskih, i zemlja u kojoj nema sistematskih istraživanja o omladini i u kojoj ne postoji institut za sociologiju omladine.

SOCIOLOGIJA
O
OMLADINI

**milorad
savičević**

PREDUZEĆE U REFORMI

U Opatiji, u festivalskom i seminarskom ambijentu hotela „Kvarner” održan je 11, 12. i 13. marta o.g. simpozijum: Poduzeće u reformi.¹⁾

Za neposrednu podlogu za raspravljanje na simpozijumu poslužile su dve studije: Prva, „Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije” — kolektivan rad saradnika naučnih institucija naznačenih kao organizatora simpozijuma, i, druga, „Poduzeće u reformi” — koja je, u stvari, zbornik četiri zasebna rada: prof. Drago Gorupić, „Samoupravno poduzeće i privredna reforma”, prof. dr Mijo Novak, „Privredna organizacija u novim uvjetima privređivanja”, Isak Drutter, „Sistem cijena i tržišnih odnosa” i rad grupe autora dr I. Fabinc, dr D. Dragosavac, inž. S. Neseck, dr A. Čičin-Šain, dr S. Srdar i S. Todorović, „Problemi ekonomskih odnosa sa inostranstvom”.²⁾

Ideja o simpozijumu je verovatno i nastala tako što su organizatori, raspoložuci određenim studijskim materijalima, zaželeli da na specifičan način obezbede široku javnu raspravu o zaključcima do kojih su došli.

Nije hroničarovo da prikazuje iscrpnije one radove koji su osnova za razmatranje na skupu, čiji rad hroničar prati. Naravno, čito ne onda kada su ti radovi studijskog karaktera i dostupni javnosti, poput ovih. U ovakvom slučaju, zaseban prikaz ili otvaranje polemike čine se znatno pogodniji.

Autori su objasnili u predgovoru i u uvodnim napomenama kako shvataju svoj rad: „Svrha studije — Aktuelni problemi privrednih kretanja i ekonomske politike Jugoslavije — sastoji

¹⁾ Organizatori: Ekonomski institut, Zagreb, Naučnoistraživački centar Ekonomskog fakulteta, Zagreb, Institut za spoljnu trgovinu, Beograd i „Informator”, Zagreb.

Auditorijum: Po proceni oko 500 učesnika, oko 200 iz preduzeća i oko 300 naučnih radnika, političara i novinara.

²⁾ Ove studije su objavljene u izdanju „Informatora”, Zagreb.

se u pokušaju da se na osnovi analize privrednih kretanja od početka ove decenije pa do danas (s time da težište bude na periodu poslije reforme) dade dinamička ocjena momenta razvoja u vezi sa sprovođenjem intencija privredne reforme. U tom okviru izvršena je analiza uvjeta privređivanja i djelovanja institucionalnih faktora, odnosno mjera ekonomske politike i sistemskih rješenja na osnovna kretanja proizvodnje. Na osnovi analize i ocjene momenta razvoja pokušalo se zauzeti konkretne stavove u vezi s nekim aktuelnim problemima naše daljne razvojne politike." Isto tako, autori kažu: „U okviru ovog naučnoistraživačkog projekta, kao ključno područje istraživanja dominiralo je poduzeće i njegov izmijenjen položaj pod djelovanjem mjera privredne reforme. Novi uvjeti privređivanja uvjetovali su potrebu za kvalitetnim promjenama u ponašanju poduzeća na domaćem i inostranom tržištu. Taj izmijenjeni položaj poduzeća u reformi bio je sa raznih aspekata predmet nekoliko monografskih ispitivanja. S obzirom na svoju aktuelnost, ovi materijali mogu da posluže kao polazna osnova za širu diskusiju o položaju samoupravnih poduzeća u reformskim uvjetima privređivanja."

Dakle, cilj materijala je jasan. Organizatori su želeli da se u osnovi razmatra aktuelna i složena problematika preduzeća u tzv. reformskim uslovima privređivanja, i simpozijum je i počeo sa takvom orijentacijom. Međutim, kako je ipak veliki deo materijala posvećen opštim pitanjima privrednog sistema i ekonomske politike (izuzev dva navedena individualna rada), kako je i auditorijum bio pretežno sastavljen od stručnjaka i, inače elokventnih, drugih, učesnika u mnogim javnim raspravama o ovim temama, simpozijum je transformisan u diskusiju o ekonomskoj situaciji i ekonomskoj politici. Zanimljiva je inače primedba jednog govornika, koji je smatrao da ni postavljena orijentacija simpozijuma nije adekvatna pravim potrebama i da je bilo potrebno čitavu stvar postaviti kao „reforma u poduzeću". Tok raspravljanja naveo je, verovatno, autore na odluku da u toku rada i formalno odustanu od proklamovane osnove orijentacije simpozijuma, da skinu naslov, tako da je skup nastavio i završio rad bez određenog deklarisanog naziva. Razume se to nije nikome smetalo da raspravlja o svojim idejama.

Inače, u diskusiji su pretežno učestvovali naučni i stručni radnici iz instituta, visokih škola, fakulteta, funkcioneri republičkih i saveznih organa itd. Kao što smo rekli, dominirala su pitanja u vezi sa ocenama tekuće privredne situacije, ocene dejstva pojedinih mera ekonomske politike, zatim naročito problemi dinamiziranja privrede, izmene u uslovima privređivanja i u instrumentima privrednog sistema itd. Samo je nekoliko govornika tretiralo problematiku preduzeća, i to onu svoju, sasvim konkretnu (realizacija tekstila, mleka itd.), kao što se to čini na sastancima u privrednoj komori.

Najoštrija kritička pozicija prema oficijelnoj ekonomskoj politici izrečena je u materijalima (i u usmenim istupanjima autora tekstova), što će, nadamo se, biti predmet poseb-

nih razmatranja u javnosti. Stoga nećemo ni prikazati ta gledišta. Ostali učesnici u diskusiji izrazili su široku skalu različitih ocena, kritičkih zapažanja, predloga itd. Naročito je bila apostrofirana kreditna politika i njene mere. Zatim su tretirani problemi fluktuirajućeg deviznog kursa-deviznog tržišta, tj. krupnih promena u deviznom i spoljnotrgovinskom režimu, date su modifikovane ocene o potrebi konvertibilnosti dinara. Politika raspodele je takođe bila predmet kritičkih zapažanja, pitanje konstituisanja ili nekonstituisanja aktivne politike dohotka, politike ličnih dohodaka i politike akumulacije, razumljivo poduprte određenim instrumentarijem. Nekoliko učesnika kritikovalo je autore da su potpuno izostavili analizu razvoja nerazvijenih područja i odgovarajuće politike. Problemi modernizacije privrede, tehnološkog razvoja izazvali su pažnju mnogih govornika. U tome je posebno mesto posvećeno mogućoj i potrebnoj ulozi nauke u vođenju ekonomske politike zemlje.

Mora se istaći da je skup završen bez ikakvog zaključka ili rezimea. Ostalo je da svako za sebe izvuče pouke. Naš je utisak da je bilo dosta toga rečeno kritički i protiv određenih mera i rešenja tekuće ekonomske politike, ali da je vrlo malo razrađenih, konkretnih predloga dato, predloga koji su to zaista po svojoj kompleksnosti, realnosti, smeštenih u jednu celinu uslova i mera.

Takođe, prema sopstvenom utisku, velika je šteta, mada za to ne snose odgovornost ni jedino ni pretežno organizatori, što to zaista nije bio skup posvećen problemima preduzeća. Čini se da se zaista najkrupniji privredni problemi danas rešavaju u preduzećima, a da su mnoge, naučne i političke snage i na ekonomskom sektoru okrenute ka drugim globalnim pitanjima, što je, opet, sa svoje strane, i indikator za posebna istraživanja.

Neophodno je naglasiti da i sama činjenica naučnoistraživačkog pristupa ekonomskoj problematici, i to tako da vrlo veliki broj saradnika skoro jednu celu godinu radi na njoj, predstavlja krupan poduhvat dostojan pažnje. Stoga i jedna organizovana javna rasprava predstavlja logičan nastavak čitave akcije, makar rezultati bili i skromni.

Još jedna činjenica izaziva interesovanje. Naime, u ovom radu učestvovali su i kao istraživači i kao redaktori pojedini politički radnici. Bio je to očito pokušaj da se i ekonomska nauka i ekonomska politika nađu zajedno, što je nesumnjivo veoma i potrebno i korisno. Taj zaključak ne umanjuje ni činjenica da se u nekim radovima mogao osetiti stav politike koji se sa naporom naučno podupire.

Mislimo da bi na kraju vredelo istaći uverenje da je i ovim skupom dokazano da postoji preka potreba redovnih naučnih skupova posvećenih ekonomskoj politici. U pogledu termina bilo bi najpovoljnije da se održavaju u maju kada se za sve analize raspolaze podacima iz završnih računa za proteklu godinu, ili u septembru kada je već dobrim delom poznato kako se privreda razvija u tekućoj godini te se pristupa pripremi mera ekonomske politike za narednu godinu.

dr hrvoje
šošić

**TEORIJA
DOHOTKA I
HIPOTEZE
DRA ČERNEA**

Ulazeći u polemiku koja se razvija na osnovi članka dra Franca Černea „Pokušaj ekonomsko-logičkog testiranja sedam hipoteza iz teorije dohotka”, „Gledišta”, oktobar 1967, smatram racionalnim prethodno iznijeti svoje stanovište o stavovima drugog učesnika u polemici dra Miloša Samardžije („Metodološke i društvene osnove teorije raspodjele dohotka”, „Gledišta”, januar, 1968).

Sa drom Samardžijom slažem se u tome da je nemoguće samo logičkim testiranjem provjeriti da li postavljene hipoteze iz teorije dohotka odgovaraju tipičnim i reprezentativnim odnosima jednog društva u kojem teče protivrječan proces razvoja („Gledišta”, br. 1/68, str. 126), da sadržinu proizvodnih odnosa predstavlja položaj, mjesto i uloga radnih ljudi u procesu rada, procesu stvaranja materijalnih dobara (str. 144), da nemoć pravne nauke da preko građansko-pravnog pojma svojine objasni oblike prisvajanja u suvremenim društvima nije karakteristična samo za našu zajednicu (str. 145), da se samo u okviru asocijacija proizvođača može ostvariti kreativna i društvena afirmacija proizvođača i da radnik stiče pravo da odlučuje o upotrebi sredstava za proizvodnju ne zato što je vlasnik radne snage, već na osnovu svoje društvene funkcije u proizvodnom procesu (str. 146).

U završetku svoga rada dr Černe smatra da je sadašnji zadatak ekonomista da pomognu da naš privredni sistem bude „visoko ekonomski racionalan”.

U uvodu polazi od toga da neke ekonomske hipoteze, kao nedovoljno provjerene i dokazane ideje, treba pod-

robnije i sa svih strana ekonomsko-logički testirati, s tim što u članku koji je predmet ove rasprave ima namjeru raspravljati o sedam takvih ideja — hipoteza.

Dr Černe smatra da je ekonomsko-logičko testiranje nekih ideja iz teorije dohotka potrebno „za potpunije razumevanje odnosa raspodele, kao i za usavršavanje celog našeg privrednog sistema” (str. 1305).

U fusnoti članka dra Černea „Pokušaj ekonomsko-logičkog testiranja sedam hipoteza iz teorije dohotka” navodi se da „naslov treba shvatiti tako da je ekonomsko-logičko testiranje hipoteza neka vrsta njihovog proveravanja i isticanja protivteza, s tim da se i jedne i druge kasnije i empirijski testiraju”.

Članak dra Černea ne daje osnove za zaključak da je „ekonomsko-logičko” testiranje uspjelo niti da njegove iznesene ideje predstavljaju verifikiranje tipičnih, reprezentativnih stvarnih odnosa u našoj privredi. Nije sasvim jasno da li dr Černe smatra da je iznio i rezultate empirijskog testiranja iznesenih hipoteza ili to misli učiniti kasnije. Bilo bi interesantno znati na koji će se to način izvršiti.

Černe nije dao cjelinu svoje koncepcije o tome kako pomoći da naš privredni sistem postane „visoko ekonomski racionalan”.

Zbog toga je vrlo teško racionalizirati polemiku na njenom sadašnjem stupnju pa se mora debatirati o pojedinim riječima i rečenicama i na taj način se nepotrebno ponavljati a možda raspravljati i o nebitnom, što bi se svakako izbjeglo da je Černe jasno formulirao svoje ideje i svoje stavove kojima pobija hipoteze koje su predmet njegove rasprave.

U pobijanju prve hipoteze da je dohodak „osnovna kategorija našeg privrednog sistema i osnovna pokretačka snaga našeg privrednog razvoja”, dr Černe diskutira o maksimalizaciji dohotka da bi na kraju konstatirao:

„U krajnjoj liniji proglašavanje dohotka za osnovnu kategoriju razvoja u privrednoj politici može lako značiti veliku iluziju i otvaranje vrata inflaciji. Na duži rok ne može se više ni brže deliti nego što se proizvodi. Ne proizvodi se dohodkom, već dohodak treba da kod radnika podstiče težnju za većom produktivnosti, pre svega, preko većeg znanja. Stoga je jasno da mikro i kratkoročne stimuluse ne možemo zamenjivati s makročinocem privrednog razvoja, što je rad, pre svega, kao stvaralačka snaga”.

U vezi s ovim stavom dr Černe bi morao da dosta toga objasni. Jasno je, međutim, samo po sebi da se ne može više ni brže dijeliti ne samo na duži rok, nego niti na kraći rok. Ako to netko ipak čini, onda je to isto kao da falsificiranje uzimamo kao tipičnu privrednu pojavu zbog koje treba mijenjati nešto u privrednom sistemu.

„Ne proizvodi se dohotkom”, tvrdi dr Černe. Vjerojatno je jasno da je tako. Nasuprot tome, ipak je stvoreni dohodak osnovica za ekonomski uspješnije poslovanje i razvoj određenog poduzeća, što samo povećanje produktivnosti rada nije ako se ekonomski racionalno ne posluje.

(Nikakve koristi nemamo od povećanja produktivnosti rada u proizvodnji roba koje tržište više ne traži ili ih ne traži u onom asortimanu u kojem smo ih proizveli. Bez svrhe proizvodimo cipele broj 42 ako potrošač treba broj 43 ili mu mi nudimo žute, a on traži crne cipele.)

TEORIJA DOHOTKA
I HIPOTEZE
DRA CERNEA

U zaključku testiranja druge hipoteze dra Černe „da bismo što bolje institucionalno razrešili taj konflikt između interesa privredne organizacije kao stalne ćelije društvene privrede i radne zajednice, s jedne strane, i između radne zajednice kao vlasnika radne snage i radne zajednice u funkciji kolektivnog upravljača — preduzimača, morali bismo:

a) „... vezati jedan deo sredstava koja se isplaćuju radnicima, u obliku obveznica ili na drugi način, za poslovni ili za rezervni fond” (str. 1312).

U ovoj tački a) nije jasno dosta toga:

1. Šta nose obveznice radnicima?
2. Koji je to „drugi način” vezanja sredstava?
3. Do kada se vežu sredstva za rezervni fond?
4. Koliki treba da bude „jedan deo sredstava”?
5. Tko treba da određuje koliki deo sredstava treba vezati za poslovni ili rezervni fond?
6. Da li za poslovni i rezervni fond vezati onaj dio sredstava ostvarenog dohotka koji predstavlja učešće radnika u dohotku ili onaj drugi dio dohotka za fondove?

U citiranom zaključku pod b) dr Černe navodi:

„bar uslovno (kalkulativno) razdvajati dohodak privredne organizacije i dohodak radne zajednice, što bi se izražavalo u tome:

— da se radu (valorizovanom u novcu) prizna svojstvo kalkulativnog troška (što činimo u kalkulaciji cene jedinice proizvoda),

— da se svakako uvede kalkulativna kategorija čisti finansijski rezultat ili dobit privredne organizacije, kao racionalna kalkulativna stavka,

— da se, samim tim, lični dohodak, bar formalno, formira iz dva izvora: pre svega, na ime rada kao individualnog konkretnog rada koji stvara upotrebnu vrednost i delom na ime rada valorizovanog u tržišnoj vrednosti učinka, to jest iz kompleksnog poslovnog rezultata (o tome više kasnije)”.

Neka prof. Černe oprostí ali kada je reč o idejama kao što je prethodna, mogao bi biti mnogo precizniji, jer ovim prijedlogom za sistematske izmjene treba

racionalizirati sistem privređivanja, a ne samo raspodjelu!

Prema tome moramo znati:

1. da li u s l o v n o razdvajanje dohotka znači isto što i k a l k u l a t i v n o ;
2. t k o da radu prizna svojstvo kalkulativnog troška;
3. š t a je osnov za valorizaciju rada u novcu;
4. da li ono u zagradi „što činimo u kalkulaciji cene jedinice proizvoda” znači da se kalkulacija o d v o j e n o tretira od vrednovanja imovine u bilanci i ako je tako, kako vrednovati nedovršenu proizvodnju i gotove proizvode;
5. da li priznavanje radu svojstva kalkulativnog troška znači i priznavanje radnika za taj kalkulativni trošak kao njegovo učešće u dohotku; ako to znači t k o treba da snosi gubitke ako se radu „prizna svojstvo kalkulativnog troška” i ako je ukalkulirani iznos tih troškova veći od ostvarenog dohotka na tržištu; zašto je „kalkulativna kategorija čisti finansijski rezultat ili dobit privredne organizacije” „racionalna kalkulativna stavka”, a dohodak to nije.

(Upravo je dohodak racionalna kalkulativna stavka u sistemu samoupravljanja, a dobit to nije jer od visine ukalkuliranih osobnih dohodaka u zalihama nedovršene proizvodnje i gotovih proizvoda i od nenaplaćene realizacije zavisi mogućnost ne samo realizacije principa dohotka već i sistema samoupravljanja. Na žalost, ni dr Černe nije sagledao da se upravo na tu „racionalnu kalkulativnu stavku” svodi suštinsko pitanje privrednog sistema:

T k o t r e b a d a s n o s i r i z i k z a p o s l o v n u p o l i t i k u i p r o i z v o d n i p r o g r a m p o d u z e ć a i t k o t r e b a d a p o k r i v a g u b i t a k ?

U svom radu dr Černe nije spomenuo rizik, a ni odgovornost za pokriće gubitka. Zbog toga propusta on mora dolaziti do pogrešnih zaključaka i davati prijedloge koji neće dovesti do ekonomski visoko racionalnog sistema privređivanja).

7. Šta to znači da se lični dohodak „bar formalno” formira iz dva izvora?

Lični dohodak je suviše realna kategorija da bi mogli govoriti o tome da se „formalno” može formirati iz dva izvora.

Vidimo da dr Černe predlaže da se dohodak formira (ukoliko ne smatra da je to samo formalno) iz dva izvora:

1. na ime individualnog konkretnog rada koji stvara upotrebnu vrijednost.

2. d e l o m (podvukao H. Š.) iz kompleksnog poslovnog rezultata.

Suštinsko je pitanje kako valorizirati u novcu individualni konkretni rad koji stvara upotrebnu vrijednost. Recepta ima dosta. Jedan od njih je „prosečna za-

rada radnika date struke, kojoj radnik pripada, formirane u prethodnom periodu" (dr Černe, str. 1320). Ovaj ili sličan recept znači sasvim konkretno: žuta ili crna cipela, broj 42 ili broj 43 nose istu prosječnu zaradu u prošlom razdoblju. Prema tome radnik na temelju „individualnog konkretnog rada koji stvara upotrebnu vrijednost" dobiva 1.000 dinara za proizvedene žute cipele broj 42. Tragedija je u tome što tržište traži crne cipele broj 43 pa samim tim proizvedene robe NEMAJU UPOTREBNE VRIJEDNOSTI, a uloženi rad nije rezultirao stvorenom vrijednošću, već ŠTETOM zbog upropaštenog materijala.

TEORIJA DOHOTKA
I HIPOTEZE
DRA CERNEA

Treću hipotezu iz teorije dohotka dr Černe iskonstruirao je ovako:

Dohodak privredne organizacije (jedna verzija) ili lični dohodak (druga verzija) je „nagrada" za uloženi rad.

Ekonomsko-logičko provjeravanje ove hipoteze dra Černe nema smisla jer ona nije tako postavljena ni od koga tko se ozbiljnije bavio teorijom dohotka, kao što takvoj hipotezi nema ni traga ni u Ustavu ni u zakonima o poduzećima, radnim odnosima, sredstvima poduzeća ili u propisima o formiranju i raspodjeli dohotka, kao ni u bilo kojem drugom dokumentu kojim se bilo zakonski bilo politički utvrđuju osnovni principi sistema dohotka i raspodjele dohotka.

U sistemu dohotka proizvođači ne primaju „nagradu" za uloženi rad, već učestvuju u raspodjeli stvorenog dohotka na osnovi rezultata svog udruženog rada, i to prema mjerilima koje sami određuju ili na koje mogu bitno utjecati.

Suština sistema dohotka i jeste upravo u tome da „uloženi" rad nije osnov za raspodjelu, nego rezultat uloženog rada.

U Ustavu i svim zakonodavnim aktima koji reguliraju poslovanje po principima dohotka u uvjetima samoupravljanja jasno se polazi ne od „uloženog rada", nego od rada i rezultata rada, a budući da je jedini izvor za isplatu osobnih dohodaka stvoreni dohodak radne organizacije, onda nikako ne može biti osnov za raspodjelu „uloženi rad", nego samo rezultat rada.

Da ne citiramo općepoznate odredbe i principe iz većeg broja zakonskih propisa, smatramo dovoljnim da navedemo tri načela iz Ustava SFRJ:

„Jedino rad i rezultati rada određuju materijalni i društveni položaj čovjeka" (čl. 7).

„Svatom radnom čovjeku u radnoj organizaciji pripada, saglasno načelu raspodjele prema radu, lični dohodak prema rezultatima njegovog rada i rada radne jedinice i radne organizacije kao cjeline" (čl. 12).

„Za zadovoljenje ličnih i zajedničkih potreba radnih ljudi radnoj organizaciji pripada dio ostvarene vrijednosti proizvoda srazmjerno proizvodnosti rada

radnih ljudi i zavisno od poslovnog uspjeha radne organizacije, a u neprivrednim djelatnostima — srazmjerno rezultatima rada u zadovoljavanju društvenih potreba" (čl. 11).

U okviru ove hipoteze dr Černe daje nam kao novu, nama već dobro poznatu formulu

$$c+v+m$$

DR HRVOJE
BOŠIĆ

time što pokušava da „v“-u dade novu firmu, defini-
rajući ga kao „tržišno ili društveno korigovanu, kal-
kulativno valorizovanu radnu snagu" (str. 1314).

U sistemu dohotka formula stvorene vrijednosti glasi:

$$S+D$$

(utrošena sredstva + dohodak). I opet dolazimo
do suštinskog pitanja jer dr Černe mora odgovoriti
da li je „v" oznaka za:

1. tržišno korigiranu kalkulatивно va-
loriziranu radnu snagu ili
2. društveno korigiranu kalkula-
tivno valoriziranu radnu snagu.

Iz ovoga proizlaze slijedeća pitanja:

1. Ako se kalkulatивно valorizirani „v" treba korigi-
rati tržišno, čemu onda uopće služi taj „v" i koja
mu je funkcija, kada to više nije kalkulatívni tro-
šak?
2. Ako „v" treba biti društveno korigiran, t k o
ga treba korigirati i, dalje, da li „kalkulatívno va-
lorizovana radna snaga" treba biti društveno ko-
rigirana prije ili poslije valorizacije, odnosno, dru-
gim riječima, da li tada uopće dolazi do kalkulatív-
ne valorizacije radne snage ili ona treba da bude
od nekog određena?

Zalažući se za „v" kao „tržišno ili društveno korigiranu,
kalkulatívno valoriziranu radnu snagu", dr Černe
nije imao u vidu praktične posljedice niti stvarne
mogućnosti realizacije ove njegove ideje. Ova se ide-
ja može provesti samo u praksi a u sistemu dohotka
i samoupravljanja ona je neprovediva.

To proizlazi iz samog sistema i metoda bilanciranja.

Dobit nije, kao što to jednostrano smatra prof. Černe,
samo razlika vrijednosti ostvarene na tržištu i visine
„c" i „v". Dobit, kao i dohodak, proizlazi i iz raz-
like između visine aktive i visine pasive na početku
jednog reprodukciónog ciklusa ili na početku obra-
čunskog razdoblja i visine aktive i pasive na kraju
obračunskog razdoblja. Ako bi se ostvareni poslovni
rezultat utvrđivao bez izrade bilance uspjeha, i to
samo na osnovi bilance stanja, tada bi ostvareni
dohodak proizlazio iz formule

$$A - P = \text{DOH} (\text{aktiva} - \text{pasiva} = \text{dohodak})$$

odnosno

$A - P = (\text{aktiva} - \text{pasiva} = \text{dobit})$

Visina ostvarene dobiti, prema tome, upravo i ovisi od metode vrednovanja aktive poduzeća, i to posebno zaliha nedovršene proizvodnje, gotovih proizvoda i nenaplaćene realizacije. Ako se rezultati rada previsoko valoriziraju u sistemu dobiti, i isplate kao najamnina, a u sistemu dohotka kao akontacija, rezultat nije isti. Odgovornost za uloženi kapital u „v” snosi kapitalist i konačna cijena koju plaća za lošu valorizaciju je ekonomska propast njega i njegove porodice. (U uvjetima privređivanja sa centralističkim i direktivnim planiranjem na državnim, odnosno planskim organima je da distribuiraju žute cipele broj 42 koje tržište ne traži (traže se cipele broj 43, i to crne) ili da gubitak naknade iz budžeta. Budući da se vrijednost uloženog rada utvrđuje prema broju proizvedenih cipela i da je državni organ odredio kolika je ta vrijednost u datim uvjetima, radnika se, u krajnjem slučaju, ni ne tiče šta će biti konačno sa proizvedenim cipelama i da li će one zadovoljiti nečiju potrebu ili neće. Odluku o proizvodnji on nije donio niti posredno niti neposredno.)

Utvrđivanje „v”-a nespojivo je sa sistemom dohotka. Akontacija osobnog dohotka je ekonomski sasvim nešto drugo nego „v” u sistemu dobiti. „v” u kapitalizmu za kapitalista predstavlja trošak a za radnika njegovo jedino i konačno učešće u stvorenoj vrijednosti. (Učešće radnika u dobiti upravo vodi na put prema sistemu dohotka. Jedna od karakteristika sistema dohotka je zainteresiranost proizvođača za cjelokupnu novostvorenu vrijednost, jer učestvuje u njoj, a ne samo za povećanje produktivnosti rada makar i na štetu racionalnosti.)

Akontacija osobnog dohotka samo je dio dohotka u kojem radnik učestvuje tek nakon konačnog obračuna. Ako je obračun pogrešno izvršen i visina učešća previsoko utvrđena (što nije sistemsko, već tehničko, pitanje), primljena akontacija mora se vratiti bilo direktno, bilo putem smanjenih primanja u idućem razdoblju, kao što se mora vratiti i putna akontacija ako je bila veća od stvarnih putnih troškova.

Dr Černe tvrdi da „za privređeni dohodak rad u tržišnoj privredi moramo razvrstati u dve kategorije: a) u fizički, mehanički rutinski rad i b) u stvaralački, inovacijski rad, u koji spada pronalazačko-konstruktorski rad, konceptijsko-organizacioni rad i preduzetnički rad”.

Ako se u kapitalističkim zemljama održavaju „sjednice ideja”, na kojima radnici iznose sasvim slobodno sve svoje ideje, pa izgledale one i potpuno nebulozne, da bi ih kasnije stručnjaci analizirali i pokušali

TEORIJA DOHOTKA
I HIPOTEZE
DRA ČERNEA

utvrditi nije li neka možda takva nebulozna ideja osnov za neko važno rješenje, i kada se u tvornicama na sve moguće načine radnici podstiču na davanje i najbeznačajnijih prijedloga za unapređenje poslovanja i organizacije (a svaki uspješan prijedlog vrlo efektno nagrađuje i popularizira), kako se onda možemo složiti da je besmislica u samoupravnom društvu mjeriti inovacijski rad. Besmislica je svakako „računati koliko je izuma napravio pronalazač u jednom mjesecu ili u toku jedne godine” (dr Černe, str. 1316), jer se vrijednost pronalaska ne mjeri brojem komada kao što se mjere proizvedeni lonci. Dr Černe vjerovatno nije mislio na posljedice koje proizlaze iz ovakve njegove teze. Koliko je vrijednih pronalazaka propalo i koliko ih je otišlo u inozemstvo zbog toga što se vrijednost pronalaska valorizirala prema broju komada pronalazaka u toku jednog mjeseca ili jedne godine? A koliko bi vrijednih pronalazaka i koliko nacionalnog dohotka dobili kada bi se svaki pronalazak valorizirao prema njegovoj stvarnoj vrijednosti i korisnosti i time stimulirale hiljade radnika da stvaralački djeluju?

Dr Černe se vjerovatno zaletio kada je napisao slijedeće: „... ne možemo izračunati koliko ima rada u novom konceptu organizacije rada, što privrednoj organizaciji može doneti desetine miliona dodatnog dohotka; ne možemo tvrditi da je komercijalist koji je za pola sata realizovao deset miliona prodavši robu koja je bila pred raspadanjem sam „stvorio” toliki dohodak itd. Ukratko, bilo bi besmisleno a) pripisivati stvaralačkom, inovacijskom radu dohodak na isti način kao fizičkom ili rutinskom mehaničkom radu, ili pak b) tvrditi i smatrati da je cela radna zajednica zaslužna za tako ostvareni dohodak i zato dati svima mogućnost učešća u njegovoj raspodjeli” (str. 1316). Za analizu ovakvog stava i njegovo empirijsko testiranje potreban je poseban prostor i vrijeme.

Ovo prvo „empirijsko” testiranje prof. Černea o „komercijalisti koji je za pola sata realizirao 10 miliona” liči pomalo na metod argumentiranja Strumilina, koji za svoj stav protiv uvođenja profita kao cilja centralizirane planske ekonomije u SSSR, za koji se zalaže Liberman, navodi da bi u tom slučaju trebalo prekinuti sa proizvodnjom ugljena i metala, jer se radi o kategorijama proizvodnje koje ostvaruju najniži stupanj profita, a maksimalno proširiti proizvodnju alkoholnih pića jer se njome ostvaruju najveće profitne stope.

U četvrtoj hipotezi dr Černe pobija sam sebe. U kratkom rezimeu tvrdi: „Tvrdnja da radnik u nas prima zaradu samo prema fizičkoj aktivnosti, to jest prema uloženoj konkretnom radu i stvarnoj upotrebnoj vrijednosti nije tačna” (str. 1319).

To smo mi isto tvrdili u prethodnim izlaganjima a ni u jednom ozbiljnijem radu iz teorije dohotka ovakva

tvrdnja se ne može naći. Očito da je reč o tvrdnji dra Černe koju on sam pobija.

Bilo bi jako interesantno kada bi nas, umjesto svoje sasvim simplificirane konstrukcije na str. 1317, dr Černe pokušao uvjeriti na primjerima iz naše prakse o efikasnosti primjene marginalne teorije u našim uvjetima i kako zasnovati raspodjelu dohotka na marginalnoj analizi. Ako je ona primjenljiva, postoji za nju dosta podataka, utoliko više što dr Černe tvrdi da je „marginalna teorija naročito, iz razumljivih razloga, u mnogo većoj meri objasnila kratko-ročne promene površinskih privrednih procesa” (str. 1316).

TEORIJA DOHOTKA
I HIPOTEZE
DRA ČERNEA

Kao poseban problem ostaje otvoreno pitanje preliivanja finansijskog rezultata u supstancu poduzeća i obratno, supstance poduzeća u finansijski rezultat i potrošnju.

Teorija o bilanci u sistemu dohotka postavlja principe za utvrđivanje materijalnog sadržaja bilance u sistemu dohotka, na osnovu kojih se osiguravaju ekonomski realne bilance, stvara osnova za raspodjelu prema rezultatima rada i onemogućava preliivanje supstance u potrošnju, te anticipiranje dohotka.

Ukupni prihod poduzeća možemo prikazati formulom:

$$UP = S + D + SU + AD$$

odnosno ukupni prihod = utrošena sredstva + dohodak + supstanca + anticipirani dohodak, pa se, prema tome, obračunom dobiveni „D” dijeli na tri dijela, tj. dohodak = ekonomski stvarni dohodak + + supstanca + anticipirani dohodak.¹⁾

Ekonomski realna raspodjela ne može se ostvariti ako bilance poduzeća nisu izrađene u skladu s principima teorije o bilanci.²⁾

Nemogućnost vođenja daljnje diskusije bez potrebnog objašnjenja dra Černe kako zamišlja privredni sistem u cjelini, u okviru kojeg kritički ocjenjuje teoriju dohotka, najbolje se vidi po njegovom stavu da bi „polazna tačka u kalkulaciji troškova i cene” bila unapred data valorizacija u društvu za jedinicu utrošene radne snage ove ili one kvalifikacije i da bi ta valorizacija bila objektivna. Dr Černe tvrdi „moje mišljenje je da takva valorizacija postoji i da je to, bar približno, prosečna zarada radnika date struke, kojoj radnik pripada, formirane u prethodnom periodu, iako je ona u nas dosta deformisana” (str. 1320).

Dr Černe tvrdi da privredne organizacije izvode mikrokalkulaciju (interesantna bi bila Černeova definicija ovog pojma koji je neuobičajen) i da za pravilnu kalkulaciju moraju imati unapred cene svih proizvodnih faktora pa tako i „cenu radne snage, kao

¹⁾ Dr Hrvoje Šošić, Društveno-ekonomski značaj teorije o bilanci u sistemu dohotka, časopis „Revija”, br. 3/1967, Osijek.

²⁾ Dr Hrvoje Šošić, Teorija o bilanci u sistemu dohotka, časopis „Knjigovodstvo”, br. 3/67, Beograd.

kalkulativne lične dohotke" (str. 1320. i 1321). Ako dr Černe tvrdi (str. 1312) da treba svakako uvesti kalkulativnu kategoriju čistih finansijskih rezultata ili dobiti kao racionalnu kalkulativnu stavku zbog čega u kalkulaciji i dobit i kalkulativni lični dohoci ne mogu biti sadržani u racionalnoj kalkulativnoj stavci dohodak.

Dr Černe tvrdi da takozvana obračunska cena radne snage, kao kalkulativni lični dohodak, treba biti, prije svega, polazna tačka za kalkulaciju proizvodnje, investicija i drugih odluka u privrednim organizacijama.

DR HRVOJE
SOŠIĆ

„Stvarna radnikova zarada biće zavisna kako od obračunske cene radne snage tako i od (njene) proizvodnog doprinosa i celog predviđenog dohotka privredne organizacije (kompleksnog učinka poslovanja). Na taj način smo dokazali da u našem samoupravnom kolektivnom sistemu i dalje deluje zakon cena za sve proizvodne faktore kao uslov njihove racionalne alokacije i kao osnova racionalne kalkulacije proizvodnje, a da zakon raspodele rezultata privređivanja deluje drukčije nego u tržišnoj privredi s privatnom svojinom nad sredstvima za proizvodnju, mada zakon cena ne možemo isključiti iz raspodele" (str. 1321).

Nije jasno na koji način misli dr Černe da je dokazano da u našem samoupravnom kolektivnom sistemu i dalje djeluje zakon cijena za sve proizvodne faktore kao uslov njihove racionalne alokacije i kao osnova racionalne kalkulacije proizvodnje.

Vraćamo se na trivijalno pitanje rizika i gubitka.

Tko treba da pokrije i tko će pokriti gubitke kada kalkulacija ne podnosi „objektivnu, unapred datu valorizaciju u društvu" utrošene radne snage ove ili one kvalifikacije, koja se prema dru Černeu utvrđuje prema „prosečnoj zaradi radnika date struke kojoj radnik pripada, formirane u prethodnom periodu".

Kako prosječna zarada uopće može biti objektivna unaprijed data valorizacija u društvu utrošene radne snage, kada se poduzeća nalaze u različitim fazama ciklusa reprodukcije, u različitim fazama organizacije i izgradnje i kada je proizvodnost rada i ekonomska efikasnost sasvim različita u raznim poduzećima?

Dohodak kao motiv privređivanja treba da stimulira sposobne, inventivne i kreativne i on sam po sebi znači konačan obračun sa zakonom prosjeka koji je stimulirao nesposobne. Valoriziranje utrošene radne snage prema prosjeku zarada u prethodnom periodu znači destimuliranje svakog većeg napora, bilo fizičkog bilo kreativnog, za ostvarenje boljih rezultata, budući da se i onako konačan efekt svodi na prosjek. Upravo zbog toga se najveći dio ideja prof. Černea u vezi s ekstradohotkom ne može prihvatiti.

Ekonomski je neodrživa sama njegova definicija ekstradohotka, koja glasi:

„Ekstradohodak privredne organizacije je njen višak dohotka, bilo nad normalnim dohotkom koji je ona dostizala u toku poslednjih godina, bilo nad normalnim dohotkom po zaposlenom ili po jedinici poslovnih sredstava, koji normalno postižu druge privredne organizacije iste grupacije, grane ili većina ostalih privrednih organizacija (mada je upoređivanje s drugim granama mnogo teže i manje tačno)” (str. 1321).

Odakle je „normalni” dohodak onaj dohodak koji je dostizan u toku poslednjih godina ili dohodak koji „normalno” postižu druge privredne organizacije iste grupacije?

Izmjenama u tehnologiji, investicijama, proizvodnom programu, organizaciji, modernizaciji itd., poduzeća u pojedinim godinama ostvaruju veći ili manji dohodak. Koji je dohodak „normalan”?

Teze o nadnormalnoj rentabilnosti koja ima razne posebne „podizvore”, kao i teze o ekstradohotku iz natprosječne preduzetničke dobiti, dr Černe bi trebalo da pokuša verifikirati u praksi.

Sasvim je neprihvatljiva ovakva koncepcija o ekstradohotku koji može poticati iz natprosječne preduzetničke dobiti: „Po pravilu, za taj rad ‚zaslužno’ je samo nekoliko radnika, više svojom inventivnom sposobnošću, ‚poslovnom žilicom’ nego utrošenim radnim vremenom. Pitanje je kome pripisati (dati) takvu preduzetničku dobit. Manji deo te dobiti može se dati radnicima u stručnim službama u obliku posebnih premija i nagrada. Možda nije pogrešno ni malo učešće celog kolektiva” (str. 1323).

Za diskusiju o tezi ekstradohotka ne raspoložemo dovoljnim prostorom. Očito je da Černe pronalazaštvo, rad na stvaranju bolje organizacije i rad na stvaranju osnova za donošenje ekonomski efikasne investicione odluke, kao i uopće sav umni kreativni rad, ne tretira kao rezultat dugogodišnjeg rada, nego kao efekt nekog lucidnog trenutka koji nema nikakve veze sa prethodno hiljadama utrošenih radnih sati. (Može li se rad nekog pisca, nobelovca ili drugačije afirmisanog, vrednovati na temelju broja efektivno utrošenih radnih sati samo za pisacim stolom za jedno djelo?)

Na kraju se opet postavlja staro pitanje: tko treba „dati” radnicima? Možda ne bi bilo pogrešno, kako tvrdi dr Černe, „ni malo učešće celog kolektiva”, kada taj isti kolektiv u sistemu dohotka, zajedno sa stručnim službama „koje treba da dobiju manji deo te dobiti”, ne bi morao da snosi materijalno sav rizik ako „poslovna žilica” nije zakucala na vrijeme ili je zakucala u pogrešnom času.

TEORIJA DOHOTKA
I HIPOTEZE
DRA ČERNEA

krsto
kilibarda

NAUČNA ODGOVORNOST U KRITICI — ŠTA JE TO?

Poznato je da ne samo onaj koji piše knjigu već i onaj koji piše o njoj samim tim preuzima odgovarajuću intelektualnu i moralnu odgovornost. Stepenn odgovornosti je i jedan od kriterijuma ozbiljnosti ma koga rada, pogotovo suđenja koje pretenduje da bude u ime nauke.

Stepenn odgovornosti zavisi i od objektivnih mogućnosti saznanja onoga o čemu se iskazuje javna riječ. Ali kada se govori o već napisanom radu, onda se niz ograničenosti objektivnim uslovima ne postavlja, ali se odgovornost povećava.

U minimum intelektualne i moralne odgovornosti polemičara spada tačna, korektna interpretacija objavljénog rada koji se uzima kao predmet kritike.

Pogledajmo kolika je naučna odgovornost dr Zage Pešić-Golubović u njenoj polemici „Sociološko istraživanje — šta je to?“ („Gledišta“ 1/1968) u kojem kritikuje moju knjigu „Samoupravljanje i Savez komunista“ (Sociološki institut, Beograd, 1966).

Kritika moje knjige uzima se kao povod da bi se odredilo šta sociološko istraživanje mora da ima za razliku od ispitivanja sa ciljem „da se prikupi evidencija o nekom problemu i da zainteresovane institucije suoče sa postojanjem i rasprostranjenošću date pojave“, „koje takođe mora biti stručno vođeno“. Ona navodi šest kriterijuma (kratko ih komentarišući, a ovdje se skraćeno iznose). To su: 1) polazjenje od određenih teorijskih pretpostavki, 2) definisanje osnovnih pojmova (navodeći da to treba da ispuni svako naučno istraživanje), 3) rukovođenje jasnim ciljem i sl., 4) „uzimati u obzir sve

raspoložive podatke, da bi jedne činjenice proverio pomoću drugih" itd., 5) služenje „složenim sredstvima-metodima istraživanja“, 6) da se sociološko istraživanje „ne može svoditi na deskripciju stanja koje se činjenički argumentuje, niti na utvrđivanje procentualne zastupljenosti elemenata koji se u nekoj pojavi ispituju; ono se mora pitati o uzrocima, o faktorima koji stoje iza uočljivog stanja i opisivanih situacija" itd. U sledećem pasusu zaključuje: „O svemu tome Krsto Kilibarda se ne pita ni eksplicitno ni implicitno" izjavljujući „da neće biti teško ovo dokazati“.

NAUČNA ODGOVORNOST
U KRITICI —
ŠTA JE TO?

Već iznošenjem navedenih kriterijuma Zaga Pešić-Golubović pokazuje svoj teorijsko-metodološki nivo u sociologiji. Neko istraživanje može ispuniti svaki od ovih kriterijuma a da uopšte ne bude sociološko istraživanje. Prema tome, to nijesu specifični kriterijumi sociološkog istraživanja, a ona samo za zahtjev definisanja pojmova kaže da ga treba da ispuni sociološko, „kao i svako naučno" istraživanje. Neshvatljivo je da nastavnik koji predaje studentima sociologiju (makar i antropologiju), da bi pokazao da jedno istraživanje nije sociološko, da bi odredio šta je sociološko istraživanje (u odnosu na pomenuta stručna ispitivanja za institucije) pod naslovom „Sociološko istraživanje — šta je to?" navodi kriterijume od kojih nijedan nije specifično sociološki. Većina navedenih kriterijuma treba da ispuni svako stručno vođeno istraživanje društvenih pojava. Ali se ne može tražiti od istraživača da istim načinom kojim je istraživao iznosi rezultate svoga istraživanja.

Osim toga, Z. Pešić-Golubović navodi i kriterijum koji mora da ispuni sociološko istraživanje s kojim se ne može složiti onaj koji poznaje savremenu sociologiju. Ona piše da se sociološko istraživanje „mora pitati o uzrocima, o faktorima koji stoje iza uočljivog stanja i opisivanih situacija". Zar ona ne zna da u savremenoj sociologiji postoji više vrsta istraživačkih projekata, ne samo kauzalnih već i tipoloških, eksplorativnih itd.

Tvrđnju da se ja nijesam ni eksplicitno ni implicitno pitao „o uzrocima, o faktorima koji stoje iza uočljivog stanja i opisivanih situacija" Zaga Pešić je sama pobila tvrdnjom da sam ispitanike stavio pred teške zadatke da „otkrivaju uzroke". Dakle, ona me na str. 114. optužuje da se ni implicitno ni eksplicitno ne pitam o uzrocima „uočljivog stanja i opisivanih situacija", a na str. 120. istoga napisa, govoreći o istom istraživanju, optužuje me čak da sam ispitanike stavio pred težak zadatak da otkrivaju uzroke.

U daljem tekstu ona pokušava da dokaže neke od svojih tvrdnji. Pustimo neka govore argumenti i protiv-

argumenti, koji će pokazati da li je to istina i da li je Zaga Pešić-Golubović odgovorna prema istini, a na taj način prema čitaocima, društvu, pa i prema samoj sebi ne samo kao naučnom radniku već i kao čovjeku.

POLAZIŠTE I DEFINISANJE

KRSTO
KILIBARDA

Evo šta Zaga Pešić piše o teorijskom polazištu u mojoj knjizi: „Teorijski okvir’ ove knjige sastoji se od jednog skupa nedovoljno sređenih i sistematizovanih ideja, do kojih je autor došao razmišljanjem, koje su ilustrovane citatima iz dela Karla Marksa. Za autora ne važi da svako naučno istraživanje mora da pođe od nekog teorijskog iskustva, od onog što je već saznato, da mora da konfrontira svoje shvatanje sa drugim (ili autor misli da je u oblasti koju on istražuje teorijski već sve rešeno i definitivno obrazloženo, pa on skromno dozvoljava sebi da sada samo ‚razmišlja na tu temu?’).” (Str. 117.)

Ali ostavimo tu „određenost” ovakvih tvrđenja kritičara (koji takve nedostatke traži u mojoj knjizi) da su moje ideje iz teorijskog okvira ilustrovane citatima iz Marksovih djela.

Po tvrđenju Z. Pešić-Golubović ja u svom istraživanju ne polazim od teorijskog iskustva ili, kako ona kaže, da za mene „ne važi da svako naučno istraživanje mora da pođe od nekog teorijskog iskustva”. Zar Zaga Pešić teoriju Karla Marksa ne smatra za teorijsko iskustvo koje se može koristiti kao polazište u ovom sociološkom istraživanju. Ona navodi da su citati Karla Marksa bili ilustracija mojih ideja (ako je i kompliment ne mogu ga primiti), a sada tvrdi da nijesam pošao ni od kakvog teorijskog iskustva. Zašto Karla Marksa ne ubraja u takvo teorijsko iskustvo, to ona može objasniti.

Da je teorija Karla Marksa bila polazište u ovom istraživanju, vidi se iz moga rada. Već na prvoj stranici uvodnog razmišljanja (str. 5. moga rada) pišem: „U rješavanju ovoga pitanja treba poći od Marksovog humanističkog shvatanja oslobođenja ličnosti i društva, područjavanja politike, puteva prevazilaženja ‚političke emancipacije’ građanskoga društva opštedruštvenom emancipacijom.” Dalje iznosim ljudsku emancipaciju u Marksovom smislu (naravno, ne samo citatima iz Marksovog djela), izvodeći odnos partije i samoupravljanja iz toga. Ali sve to ne smeta kritičaru bez potrebne naučne odgovornosti da kaže da za mene ne važi princip polazjenja od nekog teorijskog iskustva.

Autor pomenute polemike pokazuje sličan metod i argumentaciju u pokušaju kritike definisanja pojmova. Ona smatra da ja nijesam definisao pojam samoupravljanja, osim ako nijesam smatrao da su defi-

nicija neki tekstovi koje ona citira. Kao što i sama kaže, ja sam istraživao neke probleme složenog odnosa samoupravljanja i SK (inicijativa, samoupravni uticaj, razrešenje suprotnosti, odnosi iskrenosti i povjerenja, integracija, SK kao moralni faktor samoupravljanja, društveni ugled SK itd.), mada joj je, kako izjavjuje, to nejasno. Moja je obaveza bila da odredim one aspekte samoupravljanja koje sam istraživao (a ne samoupravljanje uopšte), ako oni nijesu poznati, jasni u potrebnoj mjeri.

NAUČNA ODGOVORNOST
U KRITICI —
ŠTA JE TO?

Šta Z. Pešić-Golubović sada radi da bi ostvarila svoj cilj? Uzima pojedine rečenice koje određuju dio aspekta problema koji obrađujem i pita se „po kojim pravilima definisanja su one sačinjene” ukoliko pretenduju da budu definicije samoupravljanja. To se vidi na primjeru određenja samoupravljanja sa aspekta razrešenja suprotnosti direktive i inicijative. Ona ispušta niz značajnih elemenata koje predstavljaju karakteristike samoupravnog razrešenja suprotnosti direktive i inicijative, važnih za određivanje ovoga aspekta samoupravljanja. Tekst koji je citirala već iznosi neke značajne karakteristike samoupravljanja sa aspekta pitanja koje obrađujem. Ali zanemaruje karakteristike ovog aspekta samoupravljanja koje ja navodim, kao što su: demonopolizacija i dekoncentracija inicijative, nestajanje monopola procjenjivanja inicijative, monopola njenog kriterijuma, približavanje mogućnosti za inicijativu i stvaralaštvo (str. 13. moje knjige). Zar radi određivanja ovog aspekta samoupravljanja nijesu značajni elementi, kriterijumi između birokratskih i samoupravnih centara inicijative.¹

Da li je Z. Pešić-Golubović trebalo reći da su to elementi određenja aspekta samoupravljanja ili njegove karakteristike u ovom pogledu. Ali ona ih je ispustila i tamo gde je to izričito bilo rečeno. Takav je slučaj sa njenom interpretacijom moga određenja samoupravnog uticaja. U svom određenju samoupravnog uticaja iznio sam nekoliko njegovih karakteristika. To je onaj uticaj koji počiva na bazi argumenata, vrijednošću alternativa koje se predlažu i sl., nasuprot društvenom položaju, ekonomskoj moći itd. Druga njegova karakteristika jeste javnost. Samoupravni uticaj je demokratska borba argumentima radnih ljudi. Kao što se vidi, ovdje su date neke sadržinske i formalne karakteristike samoupravnog uticaja.

¹) „a) U kojoj mjeri centar inicijative izražava progresivne interese i volju radnih ljudi, u kojoj je mjeri ono što on preduzima rezultat samoupravnih inicijativa radnih ljudi?

b) Kako se ti centri odnose prema inicijativi radnih ljudi — samoupravnih subjekata?

c) Da li su i u kojoj mjeri samoupravni subjekti imali mogućnosti da procijene, utiču, i zauzmu odnos prema inicijativama koje centar preduzima, usklađuje i slično?

d) Da li centar sprečava ili podstiče inicijativu radnih ljudi; da li on i u kojoj mjeri oslobađa inicijativu radnog čovjeka?” (Str. 36. moga rada).

Z. Pešić-Golubović iznosi samo dijelom ove elemente i komentariše da ne saznaje šta je uticaj kao ključni pojam samoupravljanja. Dakle, čak i onda kada izričito pišem: „Druga karakteristika samoupravnog uticaja je javnost” (str. 20. moga rada), ona je u stanju da ovo izostavi.

Ali ona je spremna na neshvatljivu tvrdnju da ja smatram „da se o distribuciji društvenog uticaja može govoriti samo na nivou radnog kolektiva” (str. 116. polemike) i onda kada ja istražujem i uticaj organa opštine, čak i kada govorim o uticaju stranaca i emigrantskih organizacija na izvjesne naše seljake.

KRSTO
KILIBARDA,

SVEŽANJ TVRDNJI I PITANJA

Poslije neodgovorne interpretacije polazišta i definisanja Zaga Pešić nastavlja sa više netačnih tvrdnji o mome radu. Da bi me učinila neubjedljivim pa i smiješnim, ona mi pripisuje da suprotnost između teista i ateista uzimam „kao najmarkantniju idejnu suprotnost” (str. 119. polemike). Ona to ponavlja pa na str. 121. piše da „ne znamo zašto, najmarkantnija suprotnost u idejnoj sferi”. Da li je to tačno pokazuju slijedeća mjesta iz moga rada. Na str. 82. ja pišem: „Iako suprotnosti između naučnog socijalizma i religije, komunista i religioznih ljudi ne dominiraju među suprotnostima samoupravljanja, ipak su one jedne od značajnih, jer su to dva u osnovi različita pogleda na položaj čovjeka u svijetu i društvu uopšte.” Ili na str. 15. stoji: „Međutim, postoji i suprotnost idejnog karaktera u užem smislu. To su relativno najčešće borbe između različitih pogleda na svijet i život. Jedna od njih je borba između teista i ateista. Ona nije najaktuelnija suprotnost koja se danas razrješava u našem društvu, pa i u ispitivanoj sredini.” Dakle, jasno je da govorim o idejnim suprotnostima i da navedenu suprotnost ne smatram najaktuelnijom.

U istoj rečenici na str. 119. autor polemike iznosi drugu neistinitu tvrdnju, pišući da „nam nigde ne objašnjava zašto uzima baš te pojave koje ispituje, a ne neke druge; zašto, na primer, identifikaciju četničkih elemenata sa socijalističkim društvom’ ili zašto baš suprotnost teista i ateista’.”

Pošto sam, govoreći o idejnim suprotnostima, istakao da suprotnost između teista i ateista nije najaktuelnija u našem društvu pa ni u ispitivanoj sredini, ja pišem: „Ipak će o njoj biti riječi, pored ostalog, i zbog toga što se, izgleda, potcjenjuje od strane Saveza komunista. S druge strane, kada se ponekad ulažu naponi u preovladavanju religije, to se ne čini na adekvatan način s obzirom na karakter samoupravnog sistema socijalnih odnosa” (str. 15. moje knjige). Pokazan je i jedan i drugi razlog zbog

kojeg je ovo uzeto. Preko tri četvrtine broja osnovnih organizacija koje su dostavile izvještaj nijesu za pet godina raspravljale o religiji, iako je takvih problema bilo. Dalje pokazujem nesamoupravno ponašanje komunista za koje je vezano razgrađivanje sazidanog u izgradnji crkve. I poslije svega toga Z. Pešić-Golubović tvrdi da ja „nigde ne objašnjavam zašto sam to uzeo u razmatranje. Čak i da nijesam to napisao, već iz opisanih činjenica nesamoupravnog djelovanja komunista može se vidjeti zbog čega je ova pojava zahvaćena istraživanjem.

NAUČNA ODGOVORNOST
U KRITICI —
ŠTA JE TO?

Slično Z. Pešić-Golubović tvrdi i za problem identifikacije četničkih elemenata sa socijalističkim društvom. I to, prema njoj, spada u ono što nigdje nije objašnjeno zašto se uzima kao predmet istraživanja. Već na str. 8. i 9. moga rada navodim faktore od kojih zavisi sadržina i forma djelovanja Saveza komunista, karakter njegove uloge i uticaja. Od 9 navedenih faktora 3 se odnose i na one snage kojima su pripadali četnici. Dalje, na str. 162. pišem: „Savezu komunista još je potrebno da prati diferencijaciju bivših političkih grupacija formiranu na klasnoj osnovi, ne samo da bi sagledao rezultat djelovanja svoga i ostalih socijalističkih snaga, nego i radi sadržine i metoda svoga daljeg djelovanja u sistemu samoupravljanja.” Uostalom, kome još za koga se pretpostavlja da čita ovakvu literaturu nije jasno da odnos SK i samoupravljanja treba da zavisi i od toga da li su samoupravni subjekti socijalistički orijentisani, da li su bivši neprijatelji socijalizma pošli putem socijalističkog razvitka.

Prema riječima Z. Pešić-Golubović, ja je često iznenađujem originalnošću. Kao primjer navodi da ja konstatujem „da je religija bila osnova četničkog pokreta”. Međutim, tako formulisano to je njena originalnost. Ona se čudi samoj sebi, što se zaista i dešava izvjesnim osobama. Ja na str. 83. svoje knjige, pišući o religiji, pored ostalog kažem: „Ona je bila jedna od idejnih osnova četničkog pokreta”. Dakle, Zaga Pešić-Golubović ispušta „jedna od idejnih”, a ostalo je osnova. Vjerovatno je to učinjeno da bi se mogla čuditi originalnosti. Četnike tretiram, prije svega, kao političku grupaciju, političko-vojnu. Na str. 135. ja kažem na kojim se osnovama formiraju četnici — „na klasnim osnovama”. Jasno da je već time rečeno da nije idejna osnova bila odlučujuća. Ali religija i jeste jedna od idejnih osnova četništva.

Z. Pešić-Golubović pokazuje se naučno neodgovorna u iznošenju tvrdnji i na primjeru kada hoće da pokaže površnost moga teksta, navodeći da autor (ja) „svaku inicijativu proglašava za stvaralački odnos”. Na str. 41. moga rada ja izričito pišem: „Svakako da inicijativa može biti stvaralačka i rušilačka. Između

ovih postoji čitav niz inicijativa koje su dijelom stvaralačke, a dijelom rušilačkog karaktera". Štaviše, ja govorim o dirigovanim inicijativama, koje su rezultat napola savladanih birokratsko-tehno-kratskih odnosa, težnje za prividnom demokracijom, loše shvaćene i tumačene generalne linije, pored onih koje imaju smisao likvidacije učmalosti, začaurenosti i sl.

Ostaje nejasno kako je Z. Pešić-Golubović „izmjerila“ da ja, prije svega, na osnovu zastupljenosti elemenata u pojavi smatram da se može postići njen opis, navodeći za primjer predloge i predlagачe. Ostavimo na stranu to što opis zavisi od pojave koja se opisuje, cilja koji se želi postići itd. Pitam se kako je to „mjereno“ i „izmjereno“ kada u mom tekstu o inicijativi i inicijatorima (to je pojava koja se ispituje, a predlozi su indikator inicijative) veći prostor zauzima kvalitativni opis u kojem se govori o dirigovanoj inicijativi, anonimnosti inicijative, uzrocima za razlike u inicijativi, mjeri i usmjeravanju inicijative itd. Pa i kvantitativni podaci koji se navode služe, po logici dijalektičke neodvojivosti kvantiteta i kvaliteta, da vidim da li se dekoncentriše i demonopolise inicijativa, a to znači karakter odnosa.

Na pitanje kako sam mogao da „izmjerim“ da broj predloga ne odgovara potrebama komune, sreza, republike kao sistema samoupravnih odnosa, pitam se kako se moglo doći i prije do nekih mjera koje je reforma uspostavila da je bila razvijena inicijativa „odozdo“, ako se to nije moglo zaključiti iz cjeline rada. Uostalom, zar se može biti neodređen prema podatku da veliki broj ispitanika, naročito onih koji nijesu u SKJ, nije dao nikakav predlog za dvije godine prije istraživanja, i pored iznijetih problema koje su imali.

Zar odgovorni čitalac može tvrditi da ja vršim zamjenu modela i stvarnosti na primjeru bivših četnika koji se nijesu identifikovali sa stvarnošću u samoupravljanju (str. 119. polemike) ako pokazujem primjer četnika koji je osuđen zbog nastavljanja djelatnosti ispoljene u četnicima, da bivši četnik prijeti sjekirama aktivisti kada dolazi da traži članarinu Socijalističkog saveza, da odbija saradnju u anketi onda kada vidi da je riječ o SK (str. 145. moje knjige).

OKOŠTALOST POJMOVA ILI NERAZUMIJEVANJE

Autor polemike, pokušavajući da objasni zablude koje mi je neosnovano pripisala, piše: „Mislim da bi se moglo tvrditi da svi ovi problemi proizlaze, pre

svega, otud što se autor ne koristi dovoljno savremenom literaturom iz oblasti sociologije rada i psihologije rada, koja je najčvršće povezana sa problemom koji ispituje." Ona to pokušava pokazati na primjeru anonimnog uticaja i odnosa rukovođenja i upravljanja. Stoga piše: „Interesantno je da je osnovni problem sa kojim se suočava sociologija rada u savremenim uslovima, a pogotovu u društvu koje izgrađuje sistem samoupravljanja — problem suprotnosti između rukovođenja i upravljanja — autor potpuno zanemario (doduše, on ga samo pred kraj spominje, ali mu to ne služi kao jedan od osnovnih indikatora razvijenosti samoupravnog sistema). A ta suprotnost je danas ključna tačka u sistemu samoupravnih odnosa, naročito na nivou radnih organizacija i lokalnih kolektiva" (str. 120—121. polemike).

NAUČNA ODGOVORNOST
U KRITICI —
ŠTA JE TO?

Zar se po logici Zage Pešić-Golubović ne isključuju tvrdnje da sam suprotnost rukovođenja i upravljanja „potpuno zanemario" i da je ipak „pred kraj spominjem". Na kojoj od ovih protivrječnih tvrdnji ona ostaje? Kasnijim izjavama ona pokazuje da ostaje pri tome da sam ovaj problem izostavio.²

Pošto navodi da sam potpuno zanemario suprotnost rukovođenja i upravljanja, a da je ipak pred kraj spominjem, u pobijanju njene tvrdnje pozivaću se samo na prvu polovinu svoje knjige. U dijelu svoga rada pod naslovom „Inicijativa i inicijatori u sistemu samoupravljanja" govorim o samoupravljanju kao razrješenju suprotnosti između direktive i inicijative, nestanku klasične direktive koja postaje samoupravni čin, rezultat mnogih inicijativa. Zar to dijelom nije aspekt odnosa rukovođenja i upravljanja. U tom dijelu ja govorim o formalnim centrima inicijative u koje ubrajam i organe rukovođenja. Pored ostalog, pokazano je da rukovodioci daju relativno više predloga, čak i na sastancima SK, da više kritikuju itd. Ja ukazujem i na poluneformalne grupe rukovodilaca i društveno-političkih funkcionera „vrhuške" (njoj bi, svakako, bilo jasnije da sam rekao „elita"). Ukazivanje da su i rukovodioci centri dirigovane inicijative, zar nije na određeni način aspekt odnosa rukovođenja i upravljanja. Ili, na primjer, kada iznosim da se rukovodioci dogovore ko će ući u neki organ samoupravljanja. Zar indikator ovoga odnosa nijesu odgovori ispitanika da li bi izvršili neke kadrovske promjene (da li bi nekoga smijenili, da li bi mu dali više ili niže radno mjesto i sl.) kada bi imalo mogućnosti da to učine, kao i razloge

²) To se vidi iz tvrdnje: „Isto tako ostaje nejasno zašto je autor, izostavljajući mnogobrojne značajne indikatore (kao što je suprotnost rukovođenja i upravljanja) u istraživanje..." (str. 121). Zar ne ostaje nejasno kako je to rukovođenje i upravljanje značajan indikator odnosa SK i samoupravljanja, jer je to moje istraživanje. Ne smatra, valjda, da je SK rukovođenje nasuprot samoupravljanju.

zašto bi to učinili. Odgovori se, relativno, najčešće odnose na rukovodioce. U odeljku „Samoupravljanje, neformalne grupe, birokratija” iznosim da u ispitivanoj radnoj organizaciji „P” Savez komunista raspravlja da li rukovodilac koči samoupravljanje, da li falsifikuje samoupravne odluke itd. Zar ni to, prema Zagi Pešić-Golubović, nije problem rukovođenja i upravljanja. Dalje govorim o strahu od rukovodilaca. Čak govorim i o zakonskim mogućnostima uticaja kolektiva na izbor direktora. Iznosim percepciju uticaja ispitnika o uticaju uprave preduzeća i većine kolektiva, govorim o mogućnosti uticaja rukovodilaca itd. Na str. 72. moje knjige izričito pominjem suprotnost rukovođenja i samoupravljanja.³ Ali ja smatram da je osnovna suprotnost između samoupravljanja i birokratije što se vidi, pored ostalog, i na str. 14.

Suprotnost rukovođenja i upravljanja često iznosim u vidu suprotnosti između birokratije i samoupravljanja, a kada posebno govorim o tome, onda je to dosta uopšteno i nekonkretno. Zašto? Rukovođenje i upravljanje i ne moraju biti u suprotnosti. Zar rukovođenje ne može biti integralni momenat samoupravljanja? Čak rukovođenje može biti samoupravno, a organi samoupravljanja nesamoupravni. Zbog toga ja ističem (na str. 133): „Ali ne treba imati naivnu vjeru ni u organe samoupravljanja, niti idealisati samoupravne odluke i samoupravljanje.” Pokazujem kako organ samoupravljanja donosi odluku nasuprot volji većine kolektiva.

Suprotnost između rukovođenja i samoupravljanja postoji onda ako je jedan od njih na samoupravnim, a drugi na birokratsko-tehnokratskim (otuđenim) pozicijama.

Pošto je teško pretpostaviti da Zaga Pešić-Golubović nije pročitala moju knjigu, onda ili ona ima okoštale pojmove odnosa rukovođenja i upravljanja ili ih ne razumije pa ih ne prepoznaje u navedenim slučajevima.

Kao dokaz moga nedovoljnog poznavanja literature iz sociologije rada, Z. Pešić-Golubović navodi i anonimni uticaj.⁴ Na stranu to što ona pokazuje da ja

³) Poslije direktnog navođenja suprotnosti rukovođenja i samoupravljanja pišem: „Svakako, uzroci su dobrim dijelom u odnosima ovih uloga u podjeli rada. Samoupravljanje donosi krupne promjene u sistemu rukovođenja. Mnogi od rukovodilaca ne shvataju te značajne promjene do kojih nužno dolazi u mjeri u kojoj se razvija samoupravljanje. Ono donosi promjene u prirodi rada rukovodioca, odnosa rukovodioca i nosioca izvršne uloge. Ali se, naravno, mijenja i uloga nosilaca izvršnih uloga” (str. 72—73).

⁴) Prethodno objašnjavajući šire tu moju „grešku”, ona, pored ostalog, piše: „Ali taj pojam u sociološkoj literaturi znači, pre svega, institucionalizovanje autoriteta, usled čega on postaje anonimni; autor bez ikakvog objašnjenja menja smisao ovoga pojma i govori o pojedincima koji nastoje da ostanu anonimni vršeći određeni uticaj u okviru neformalnih grupa” (str. 117).

govorim „o pojedincima koji nastoje da ostanu anonimni vršeći određeni uticaj u okviru neformalnih grupa”, ispuštajući iz vida da ja vidim i neformalne grupe, a ne samo pojedince u okviru njih kao izvor anonimnog uticaja. Dalje, malograđansku sredinu i mentalitet, birokratsko-tehnokratske odnose, odnose ljudske zavisnosti takođe vidim kao izvore anonimnog uticaja.

Sama Z. Pešić-Golubović ističe da anonimni uticaj označava, prije svega, „institucionalizovanje autoriteta”, što, valjda, znači da i sama pretpostavlja da ima i drugih oblika anonimnog uticaja. U svojoj knjizi ja pišem: „Mnogobrojni su oblici ovakvog uticaja.” I u skladu s tim dalje kažem: „Evo nekih oblika ispoljavanja anonimnog uticaja, kao i njihove socijalne osnove.” Otkuda, onda, može biti umjesna primjedba da ja „bez ikakvog objašnjenja menjam smisao ovoga pojma” kada su ono o čemu ja pišem i što ona navodi samo različiti oblici iste pojave — anonimnog uticaja. „Institucionalizovanje autoriteta, usled čega on postaje anoniman” nije definicija anonimnog uticaja uopšte, već je genetička definicija samo jednog oblika anonimnog uticaja u koji ja nijesam ulazio u svom istraživanju.

Neka čitaoci sude i na osnovu ovog ko od nas dvoje i koliko poznaje sociologiju rada.

NAUCNA ODGOVORNOST
U KRITICI —
STA JE TO?

BEZ POKUŠAJA DOKAZIVANJA

Koliku naučnu odgovornost ima Z. Pešić-Golubović vidi se i po tome da ona optužuje i tvrdnjama koje uopšte ne pokušava da dokaže. Već i iz dosad navedenih se to vidi, a navedimo još neke. Zaga Pešić tvrdi, bez dokaza, da suprotnosti koje pokušavam da otkrijem „često bivaju šablonizovane”. Šta to u ovom slučaju znači, u čemu se sastoji šablonizacija kritičar ne ulaže potrebne napore da dokaže.

Kao primjer „dubine” moga zaključivanja Z. Pešić-Golubović uzima i odgovore na pitanja o intimnim odnosima uzetim kao indikator integracije bivših četnika. Ispitanicima je pretpostavljeno da imaju kćer ili sestru za udaju, koja se koleba koga između dva muška lica gotovo istih kvaliteta da uzme za muža. Jedan od njih je član SK, a drugi nije. Ispitanici su odgovarali kako bi savetovali svoju kćer, odnosno sestru za koga da se uda. Pošto je jedan broj aktivnih četnika i njihovih simpatizera izjavio da bi pre savetovao da se uda za člana SK, ja sam zaključio: „Ovo indicira (podvučeno sada) da jedan dio bivših četnika, čak i u intimnim odnosima, članstvo Saveza komunista uzima kao jedan od elemenata koji daju osnove za izvesnu sigurnost, povjerenje i sl.” (str. 140). To je jedan od niza indikatora in-

tegracije. Poznato je da u našim uslovima vanslužbeni, privatni odnosi, a pogotovu krvna povezanost, u većoj mjeri mogu da pokažu stvarni stepen integracije nego regulisani, službeni odnosi. Ali i pored svega toga ona, koja traži određenost i obrazloženje, bez navođenja razloga ovo navodi kao primjer moje dubine zaključivanja pod znacima navoda.

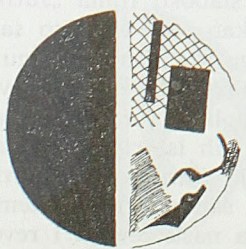
Kao primjer koji, prema Zagi Pešić-Golubović „i suviše dobro pokazuje autorovu ‚kritičnost‘ u istraživačkom poslu” jest pojam — umni radnici sa srednjom i do srednje škole. Ona ničim ne objašnjava zbog čega je ta kritičnost pod znacima navoda. Ali iz načina formulisanja čini se da ona smatra da to ne treba ni objašnjavati, jer kakvi mogu biti umni radnici sa srednjom i do srednje škole. Ako je to tako, onda se pitam zar ona ne zna da u našem društvu, pa i u ispitivanim radnim organizacijama, ima lica sa određenom rukovodećom ulogom koja predstavlja pretežno umnu aktivnost (uglavnom psihonervna djelatnost) a da oni nemaju završenu srednju školu. To nije stvaralačka inteligencija, pa ni inteligencija u užem smislu, ali njihov posao je pretežno umne prirode pa su nosioci pretežno umnog rada. Ona ni ovdje nije iznevjerila svoj metod. Ne napominje da sam podjelu na nosioce pretežno fizičkog i pretežno umnog rada izvršio „s obzirom na zanimanje, školsku spremu i radno mjesto” (str. 28. moga rada). Pa i da nije bilo riječi o ovoj klasifikaciji, naučno odgovoran kritičar ostao bi pri konstataciji da nije jasno šta se pod tim pojmom podrazumijeva.

Ona ne pokušava objasniti ne samo tvrdnju o teškoćama sa izrazom „indicirati” (koji ja upotrebljavam) već ni mnogo teže tvrdnje kao što je ona o „zaključcima bez smisla” zadovoljavajući se navođenjem stranica na kojima se, po njenom mišljenju, mogu pronaći.

Vidjeli smo da Z. Pešić-Golubović, da bi dokazala da moje istraživanje nije sociološko (koristeći se radoznalosti čitalaca za pitanje šta je sociološko istraživanje), ne preza od dezinformacija, neosnovanih tvrdnji. Osim toga ona sebi dozvoljava da mi uputi teže primjedbe (po izrazima ali bez argumenata), bez pokušaja da ih dokaže. Zbog toga njena kritika moje knjige predstavlja u osnovi naučno neodgovornu polemiku. Dalje se iz te polemike vidi da mi se neopravdano drže školske lekcije koje uz to odišu naglašenom potrebom polemičara da sudi i presuđuje, da stiče efekte na osnovu dezinterpretacije moga rada.

Dakle, doveden sam u situaciju (to se dešava i drugima) da ponavljam ono što sam napisao da bi pokazao neosnovanost tvrdnji i dezinformacija naučno neodgovorne polemike, umjesto da se vodi stvaralačka diskusija o stvarnim nedostacima moje knjige.

Da li sam pored niza povoljnih prikaza o mojoj knjizi (vidi: „Sociologija” 3—4/1967, „Socijalizam” 7—8 1967, „Ekonomska politika” 789, „Komunist” br. 539 itd.) mogao zanemariti ono što je pisano u „Gledištima”? Ne, pogotovo kada je riječ o ovakvom napisu. Obavezan sam prema istini, prema čitaocima „Gledišta”, prema društvu, pa i prema sebi.

radoje
radojević

O JEDNOJ ARGUMENTACIJI

U časopisu „Gledišta”, br. 12/1967., Mirko Miloradović je, u članku „Neargumentovana kritika kritike” i „Čednost „Jutra” i referendum o filmu”, podvrgao nepovoljnoj kritici moje napise objavljene u „Borbi” od 7. i 12. novembra 1967. Ta kritika moje kritike sastoji se od citata mojih tekstova i svega pet rečenica i četiri riječi koje je napisao sam autor. Miloradović ima svoj stil i metod kritike, ali je čudno što meni onako žustro zamjera da nijesam argumentovao svoje tvrdnje, a sam smatra da ih može obesnažiti ako za moju kritiku kaže pod navodnicima „marksistička kritika” i „pokaže” dijelovima iz moje dvije rečenice „kako na delu izgleda”.

Predmet mogega članka „Marksistička i građanska kritika” („Borba” od 12. XI 1967) nije uključivao kritičko razmatranje i pojedinačno nabranje primjera građanske kritike u nas. Želio sam da istaknem jedan problem o kojemu je nužno u javnosti raspravljati. Miloradović ničim nije opovrgao moje navode o dominantnom položaju građanske kritike.

U članku „Poricanje smisla revolucionarne borbe” („Borba” od 7. XI 1967) nijesam mogao izvršiti detaljniju analizu idejno-estetskih slabosti filma „Jutro”, jer to prostor nije dozvoljavao. Rekao sam ono što sam smatrao da je najbitnije, zbog čega taj film ne mogu smatrati umjetničkim djelom. Film „Jutro” nijesam ni shvatio kao djelo o našoj revoluciji, a kamoli da sam u njemu tražio istinitost ili neistinitost odraza tih historijskih zbivanja. Po momemu uvjerenju, „Jutro” je film o komunističkim revolucionarnim idealima uopšte, samo formalno tematski, prostorno i vremenski, vezan za našu zemlju i revoluciju. U članku „Revolucija kao umjetnička tema” („4. jul” od 28. XI 1967),

napisanom povodom rasprave oko filma „Jutro“, opširnije sam govorio o problemima koji se odnose i na taj film (o odnosu građanske umjetnosti, kritike i publike, prema umjetničkim djelima na teme iz revolucije), te ovde neću ponavljati ono što sam već rekao. Kazaću samo nešto o Miloradovićevom kritičkom postupku, kojim se suprotstavlja i mojoj ocjeni „Jutra“.

Apsolutno ničim ne dokazujući u čemu se sastoji umjetnička vrijednost filma „Jutro“, Miloradović zapada i u tešku protivrječnost. Dok, na jednoj strani, kategorički pobija marksističku postavku da je umjetničko djelo „odraz stvarnosti“, tvrdeći da u umjetnosti mora da trijumfuje „subjektivnost i individualizam“ nasuprot „odrazu“, na drugoj strani kaže da je taj film „i jedno istinsko umetničko obračunavanje sa istorijom“. Stvar je Miloradovićeve kako će misliti o istoriji, ali je teško pojmiti kako to da on ne uočava suprotnosti u sopstvenom sistemu zaključivanja. Ako bi film „Jutro“ zaista bio „i jedno istinsko umetničko obračunavanje sa istorijom“, onda bi bio i izvanredan odraz stvarnosti (on je to i ovako, samo jedne druge stvarnosti, one koja je omogućila formiranje stvaralaca s takvim idejno-estetskim pogledima).

Ovaj odgovor Mirku Miloradoviću nijesam pisao toliko radi raspravljanja naših „nesporazuma“, koliko zbog svih onih ljudi koji na marksistički pristup umjetnosti gledaju kao na „preživjelu“ teoriju koja danas „dobija“ neke „nove“ interpretacije.

O JEDNOJ
ARGUMENTACIJI

dr pavao
domančić

**POVODOM
PRIKAZA
KNJIGE
DRA MILOŠA
VUČKOVIĆA
„BANKARSTVO”***

Upuštajući se u prikazivanje, ocjenu ili kritiku jednog tako obimnog, pionirskog rada iz oblasti bankarstva kod nas, kao što je knjiga prof. dra Miloša Vučkovića, „Bankarstvo, organizacija i poslovanje”, autor preuzima na sebe, čini nam se, vrlo odgovoran zadatak, napose ako ovaj primarno insistira na iznalaženju samo njenih nedostataka. Dr Novica Vučić upravo je izabrao takav pristup i zato je, po našem mišljenju, njegova ocjena jednostrana. Na ovakav zaključak upućuju nas izvjesne neobjektivne, odnosno neosnovane ocjene pojedinih stavova iz knjige prof. Vučkovića, o čemu i želimo nešto kazati. To je tim prije potrebno što autor nije imao namjeru da čitaocu dočara ni približno sadržaj knjige „Bankarstvo”, te je tako, van svake sumnje, velikom broju naših zainteresiranih ekonomista uskratilo da se informiraju o korisnom materijalu koji se nalazi u tretiranoj knjizi. Dr Novica Vučić, osim negativne ocjene, nije dao prikaz knjige, a niti je nešto pozitivno o njoj rekao.

Po našem mišljenju, sasvim je nepotrebno bilo tražiti slabe strane ili propuste prof. dra M. Vučkovića, a koji su ponekad isforsirani, na način kako je to uradio dr Vučić. On se u tu svrhu poslužio sa sedam relativno kratkih citata, od kojih neki samo približno tumače misli prof. Vučkovića. U stvari, tim citatima (sa str. 1, 22, 25, 26, 27, 29. i 94.) dr Vučić završava „prikaz” knjige, koja ukupno sa registrom imena ima 412 stranica (većeg formata).

Mi ćemo ovom prilikom razmotriti način na koji je dr Vučić predstavio našoj javnosti knjigu prof. Vučkovića i stoga bismo željeli naglasiti samo neke karakteristike njegovog metoda.

*) Osvrt na recenziju dra Novice Vučića, „Gledišta”, br. 11/1967.

Polazeći od činjenice da predmet financija u socijalizmu „povezuje u jednu celinu tri finansijske discipline: prvu, koja izučava novac i kredit, drugu, koja se bavi problematikom finansiranja javnih službi i treću, koja opisuje i objašnjava način sprovođenja konkretnih finansijskih mera putem bankarskog sistema“, prof. Vučković izvlači cilj nauke o bankarstvu. Po njegovom mišljenju, on se sastoji u tome „da se naučnom metodom opiše i objasni tehnička organizacija finansija“. I nastavlja, „kako banke u socijalizmu i nisu ništa drugo do nosioci te tehnike i izvršni aparat za sprovođenje konkretne monetarne i finansijske (fiskalne) politike, to bankarski sistem, bankarski aparat i njegove mnogobrojne funkcije sačinjavaju predmet izučavanja ovog dela ukupne finansijske nauke“ (str. 1).

Međutim, u kontekstu ovog citata, dr Novica Vučić oponira prof. Vučkoviću. Osvrćući se na njegovu konstataciju da su banke u socijalizmu nosioci tehnike i izvršni aparat monetarno- finansijske politike, dr Novica Vučić zaključuje da prof. Vučkoviću „nije pošlo za rukom da ovu misao, na kojoj je knjiga izrađena, odbrani pred vremenom i da je stvarno afirmira kao trajnu“, budući da, navodno, „naša savremena praksa demantuje tu postavku“, uzimajući pri tome kao argument da su „naše banke privredne organizacije koje samostalno posluju po načelima bankarskog poslovanja“.

Smatramo da je ovaj prigovor neosnovan. „Samostalnost poslovanja naših banaka“, u osnovi, ne protivreči pomenu toj konstataciji prof. Vučkovića, niti je on izgubio iz vida samostalno poslovanje naših banaka, već, naprotiv, izražava svoju saglasnost tumačeći novu organizaciju naših banaka, na osnovu Zakona o bankama i kreditnim poslovima iz 1965. Na str. 84. svoje knjige prof. Vučković kaže: „...Zakon o bankama i kreditnim poslovima smatra banke kao privredne organizacije čija je djelatnost od posebnog društvenog interesa... Svoje poslove banke vrše na celoj teritoriji Jugoslavije i samostalno, — pa načelima bankarskog poslovanja i smernicama kreditne politike...“

Dr Novica Vučić smatra također da je „proizvoljna tvrdnja dra Vučkovića da su banke ostalih evropskih socijalističkih zemalja slične našim“. Smatramo upravo da je proizvoljan zaključak dra Vučića, jer je on morao znati, čitajući knjigu prof. Vučkovića, da je ta sličnost sasvim precizirana. Evo što o tome prof. Vučković kaže: „Čini nam se da ovde nije potrebno posebno isticati specifični karakter socijalističkih banaka, — to da su u društvenoj svojini, da učestvuju u donošenju i sprovođenju društvenih planova, da nemaju špekulativnih, ali da zato imaju veliki broj kontrolnih dataka itd. — jer su u tome veoma slične našem bankarstvu (podv. P. D.). Pa ipak“ — prof. Vučković nastavlja — „s obzirom na činjenicu da svaka zemlja izgrađuje socijalističke odnose na temelju različitih predrevolucionarnih uslova, i u pojedinim bankarskim sistemima ima izvesnih razlika koje odgovaraju stepenu industrijalizacije, tempu socijalističkih promena i načinu planiranja novca, kredita i ostalih finansijskih izvora“ (str. 94). Dakle,

jasna je u potpunosti sličnost, a i razlika. Ovdje se logički nameće pitanje da li se i na osnovu čega može dalje negirati izvedena sličnost.

Dalji prigovor dra Vučića glasi: „Prikazujući kapitalističko i socijalističko bankarstvo, autor je dao političku boju na bazi razlikovanja crno-belo”. Stoga je, po njegovom mišljenju, prof. Vučković „ostao jednostran u svojim izlaganjima”. I to je — nastavlja dr Vučić — „najozbiljniji nedostatak njegove knjige”.

DR PAVAO
DOMANCIC

Način na koji dr Vučković ističe razlikovanje kapitalističkog i socijalističkog bankarstva, dr Vučić cijeni negativno. Mi upravo suprotno mislimo. Prof. Vučković je i ovom prilikom, a što je inače njegova osobina, bio jasan i decidan. Interpretirajući razvojne tendencije kapitalističkog bankarstva, koje je postavio Lenjin u 6 tačaka (v. „Bankarstvo”, str. 23.), prof. Vučković, pored ostalog, za kapitalističke banke kaže: „Razume se da su banke svoj položaj u privredi iskoristile i u političke svrhe u cilju da zadobiju uticaj na vođenje društvenih poslova i državne politike. Na taj način stvara se 'personalna unija' između vlasnika monopola i vladajućih krugova” (str. 27). A u vezi sa tumačenjem karakteristika kapitalističkog bankarstva prof. Vučković dalje kaže: „Kada se ima u vidu porazna kritika marksističko-lenjinističkog učenja na ulogu bankarstva, čovek može biti sklon verovanju da socijalističko društvo mora biti veliki protivnik banaka. Ono to i jeste u pogledu njegovog monopolističkog položaja koje zauzima u kapitalizmu, kao i u pogledu njegovog uticaja na opštu (unutrašnju i spoljnu) politiku. Međutim, u pogledu na bankarstvo kao instrument državne ekonomske politike kao i u pogledu na ulogu i organizaciju kredita u privredi, banke u socijalističkom poretku imaju svoje naročito mesto i svoju posebnu ulogu” (str. 27). Mislimo da je ovome vrlo teško nešto prigovoriti i da je kritika kapitalističkog bankarstva, gledano sa našeg aspekta, u osnovi, ispravna i odgovara, pored ostalog, Lenjinovoj kritici kapitalističkog bankarstva. Na osnovu učinjene kritike, prof. Vučković nalazi da socijalističko bankarstvo ima svoje osobine koje ga „razlikuju od kapitalističkog bankarstva”. Prof. Vučković kaže: „Ono se razlikuje u dva osnovna pravca: organizacijski i funkcionalno” (str. 27). Smatramo da je to razlikovanje sasvim umjesno i da ne znači razlikovanje „na bazi crno-belo” kako to apostrofira dr Vučić.

Na osnovu razlikovanja kapitalističkog i socijalističkog bankarstva i konstatacije prof. Vučkovića da se kapitalističko bankarstvo razvijalo postepeno u „sve moćniji privredni faktor, težeći da zauzme monopolistički položaj nad industrijom i bankovnim kapitalom” (str. 22.), kao i na osnovu tumačenja monopolističke uloge i funkcije banaka, dr Vučić zaključuje, po našem mišljenju neosnovano, da je „Vučkovićevo poznavanje modernog bankarstva na Zapadu, čijim je kritiku preuzeo, sasvim nedovoljno” (podv. P. V. D.). Čini nam se malo pretenciozna ta ocjena, sa kojom se ne slažemo, kao ni sa konstatacijom da „dr Vučković u nizu

ovih i drugih ocena pokazuje istu neobjektivnost kada je u pitanju kapitalističko bankarstvo”.

Dr Novica Vučić nadalje tvrdi da „dr Vučković ne uočava da se iz osnova menjaju uslovi privređivanja naših preduzeća, pa je izmenjen i odnos banka-preduzeće”. On to zaključuje na osnovu citata uzetog sa str. 29, koji je prof. Vučkoviću poslužio da pobliže diferencira socijalističko od kapitalističkog bankarstva, a koji ćemo i mi ponoviti, jer po našem mišljenju, demantira dra Vučića. Evo tog citata: „Osnovni stav prema klijentima bančinim potpuno je izmenjen. Prema deponentu i ulagaču, isto kao i prema dužniku, banka više ne stoji kao stranka prema stranci, već kao društveni organ prema članu društvene zajednice. Bančin dužnik nije više 'mušterija', već saradnik na istom poslu. Banka više nema svog sopstvenog cilja, pa sledstveno ni 'sopstvenih poslova' koji mnoge kapitalističke banke dovode do nelikvidnosti i propasti”.

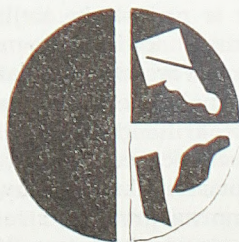
POVODOM PRIKAZA
KNJIGE
DRA MILOŠA VUČKOVIĆA
„BANKARSTVO”

Pomalo se čudimo da iz tako kompleksne građe prezentirane i vrlo brižljivo obrađene u knjizi dra Vučkovića, dr Novica Vučić nije našao ništa pozitivno, što bi bilo vrijedno pohvaliti ili makar sa tim upoznati zainteresirane ekonomiste. Dozvolimo stoga sebi izvođenje i takvih zaključaka koji će jasno govoriti o tome da je dr Vučić, prihvatajući se odgovornog zadatka, bio a priori tendenciozan, o čemu govore vrlo sumnjive i neobjektivne ocjene samo nekoliko, po njegovom mišljenju, slabih strana navedene knjige. Dr Vučić zaboravlja da je on, kao i svi ekonomisti koji se bave pitanjima bankarstva i uopće financija, za stečenu abecedu iz navedene problematike, morao u prvom redu zahvaliti prof. Vučkoviću, kojega s pravom možemo smatrati našim doajenom u nauci o financijama. Zar ima i takvih koji će, studirajući bankarstvo uopće, napose kod nas, zaobići knjigu prof. Vučkovića, koju je dr Vučić negativno ocijenio.

Poslije negativne ocjene svega što je rekao, dr Vučić nije našao za shodno da makar u zaključku uputi prof. Vučkoviću koju riječ hvale za trud koji je uložio da bi našu ekonomsku literaturu obogatio, bez obzira na to što ova, kao i svaka druga knjiga može da ima izvjesne propuste, iako, u konkretnim slučajevima, to nisu oni o kojima govori dr Vučić. Štaviše, dr Vučić našao je samo ove riječi da zaključujući svoju kritiku: „Da je autor bio više kritičan ne bi bio samo bolji teoretičar, nego bi i svome narodu veću uslugu učinio upoređujući njegove samodopadljive iluzije na području bankarstva sa stvarnošću”. I dalje: „Teško je opravdati sve te nedostatke knjige... Ali i takva kakva je može biti korisna kritičnom čitaocu (podv. P. D.), ne samo kao izvor raznih podataka već kao ilustracija stanja u kome se nalazi jedan deo naše ekonomske nauke”.

Konačno, što to znači kritičnom čitaocu? Znači li to, možda, nešto kritičnom čitaocu formata dra Vučića, tim prije što se čitajući njegovu kritiku stiže uvjerenje da se recenzija knjige svodi samo na prvih 29 stranica, izuzimajući jedan kratki, naprijed navedeni citat sa 94. stranice.

Naša namjera nije bila da damo prikaz knjige „Bankarstvo”, koja je doživjela treće izdanje, već da, po mogućnosti, spriječimo stvaranje zabune kod čitalačke publike da je riječ o manje vrijednom djelu, kako to proizlazi iz ocjene dra Vučića. I, nadalje, da, suprotno dru Vučiću, upravo preporučimo svim zainteresiranim spomenutu knjigu, ne samo kao vrlo dobar udžbenik već i kao literaturu koja korisno uvodi u problematiku bankarstva.

kurt
wolfZA
SOCIOLOGIJU
ZLA

Šta je zlo? Eto pitanja koje, čini se, nikada nije pokrenuto u društvenim naukama. Kako u tradiciji Zapada tako i u tradiciji Istoka, taj problem su postavili, pre svega, filozofi i teolozi, a bez sumnje, još od najranijih vremena, i bezbrojne osobe bez odgovarajuće intelektualne spreme. Sistematska analiza zla — recimo to odmah, jer nam tradicija društvenih nauka dopušta da to kažemo — doista ne spada u društvene nauke, već upravo u filozofiju i teologiju. Društvene nauke, naprotiv, ne pokušavaju da otkriju suštinu zla, njihov cilj nije u tome da shvate suštinu zla ili da odgovore na pitanje: šta je zlo? već da otkriju šta ljudi, ili, mnogo češće, izvesni ljudi (pripadnici jednog društva, jedne zajednice, izvesnih vrsta porodice, radnici jedne fabrike itd.) smatraju za zlo. Drugim rečima, kad je u pitanju zlo, društvene nauke proučavaju verovanja, shvaćanja i stavove u vezi s njim, moral koji vlada u jednom društvu, njegov moralni kodeks itd., ukratko, one proučavaju ono što se naziva zlom, ne opredeljujući se same za neko shvaćanje zla ili, tačnije rečeno, ne uviđajući da usvajanje tog nominalističkog stava i prakse društvenih nauka koju on podrazumeva povlači dvostruko opredeljivanje. Njegov prvi vid je očigledan: to znači opredeliti se za jednu nauku koja ne želi da sazna šta je zlo, za nauku koja nije dužna to da sazna i koja bi radije prestala da bude nauka kada bi svoja istraživanja

*) Kurt H. Wolf, rođen je 1912. u Nemačkoj, doktorirao je 1935. god. u Firenci, a potom je nekoliko godina bio nastavnik u raznim višim školama u Italiji. Od 1939. živi u SAD, gde na raznim koledžima i univerzitetima predaje sociologiju i antropologiju. Sada predaje na Brandeis University (Massachusetts). Članak „Za sociologiju zla“ objavljujemo ovde u skraćenom obliku.

zasnivala na zlu, na sopstvenom shvatanju zla. Drugi vid tog opredeljivanja manje je očigledan: reč je o tome da u svojim istraživanjima, za koja ona misli da su nominalistička, ta društvena nauka zavisi — i ne može to da izbegne — od sopstvenih shvatanja ne samo zla već i drugih fenomena koje obuhvata jedno određeno istraživanje.

Pretpostavimo da jednog sociologa zanimaju shvatanja zla koja postoje u jednom određenom društvu. On sebi kaže da ne zna kakva su ta shvatanja i da, u svakom slučaju, njegovo shvatanje zla — ukoliko ga ima — ni u kom slučaju ne može biti sastavni deo njegovog istraživanja. Pošto je u pitanju jedno društvo — ali isti bi slučaj bio i kada bi u pitanju bila jedna oblast ili jedna zajednica, izuzev jedne veoma male zajednice čiju ćemo situaciju kasnije razmotriti — on će morati da pođe od jednog ili više uzoraka. Međutim, već na početku svoga istraživanja on ne može a da se ne služi shvatanjima koja su mu svojstvena. Razume se, pre svega shvatanja na kojima se zasniva njegovo istraživanje, a zatim izbor metoda uzoraka svojstveni su sociologu, ili su to postali, ako on izvršava neko naređenje. U ovoj tački gotovo i nema razmimoilaženja, i dovoljno je pomenuti to pitanje, koje se verovatno najčešće ovako formuliše: takozvane vrednosti sve zajedno određuju izbor oblasti istraživanja, upotreb-ljenu tehniku i tumačenje rezultata do kojih se došlo. Još je važnija činjenica da čak i onaj vid rada koji izgleda čisto tehnički, na primer, izbor jedne vrste uzoraka i uzorka specifičnog za tu vrstu, može da se zasniva samo na shvatanjima i uverenjima svojstvenim istraživaču...

Najpre smo konstatovali da se pitanje: šta je zlo? ne postavlja u nauci o društvu, već u filozofiji i u teologiji. Za razliku od filozofije i teologije, društvene nauke uopšte nisu proučavale zlo. Međutim, u društvenim naukama su izvršena mnogobrojna posebna proučavanja izvesnih zala, to jest pojava posmatranih kao zlo u proučavanom društvu: zločina ili raznih vrsta zločina, podrazumevajući i prestupe maloletnika; raznih poroka, kao što su prostitucija, kocka, uživanje opojnih droga; bolesti; nedovoljne ishranjenosti, bede, stanovanja u straćarama, i drugih „socijalnih problema“, da upotrebimo izraz kojim se u Sjedinjenim Državama najčešće označavaju takve pojave. Možemo konstatovati dve razlike između proučavanja zla i proučavanja zala. Prva se očigledno sastoji u razlici između predmeta proučavanja — zla suprotstavljenog raznim vrstama zala, a druga u razlici između dva stava prema predmetu, bilo da su u pitanju zlo ili razne vrste zala. U teoriji se može usvojiti jedan od ta dva stava. Istorijski gledano, međutim, u društvenim naukama, napro-

tiv, nasuprot filozofiji i teologiji, bilo kakav da je usvojeni stav, zlo nikada nije bilo predmet proučavanja, dok se u proučavanjima zala može zapaziti prelaženje sa jednog od ta dva stava na drugi. Ti stavovi se tiču dve vrste istine: jedan nadahnjuje proučavanja koja imaju za cilj otkrivanje naučne istine, a drugi proučavanja koja teže otkrivanju egzistencijalne istine (čitalac će imati na umu da ova podela nije u protivrečnosti sa činjenicom da svako proučavanje podrazumeva te dve istine). Za istraživača naučna istina ostaje nešto spoljašnje, ona ne sadrži nikakvu obavezu za njega. Taj veoma važan vid odnosa među njima može se drugačije izraziti rekavši da naučna istina nije normativna, da je ona nenormativna. Umesto da kažemo da u istraživanju čiji je cilj naučna istina istraživač otkriva i prikuplja činjenice „koje se njega lično ne tiču“, možemo da kažemo da on otkriva i prikuplja nenormativne činjenice, dok istraživač koji preduzima proučavanje čiji je cilj egzistencijalna istina otkriva i prikuplja normativne činjenice. Naime, naučni stav — onaj koji nadahnjuje proučavanja koja teže otkrivanju naučne istine — zavisi od razdvajanja bića i trebanja, odakle proizlazi da nam je nemoguće da, zahvaljujući našem poznavanju činjenica tako lišenih njihove normativnosti, naučimo šta je dobro a šta rđavo, šta je lepo a šta ružno, šta pravedno a šta nepravedno, ili šta treba da činimo. Za uzvrat, egzistencijalni stav — onaj koji nadahnjuje proučavanja koja teže otkrivanju egzistencijalne istine — nije lišio činjenice njihove normativnosti, a to znači da svet nije lišio njegove normativnosti što, prema tome, znači da zahvaljujući našem poznavanju činjenica, našem poznavanju sveta, možemo da naučimo šta je dobro ili rđavo, ili šta treba da činimo.

ZA
SOCIOLOGIJU
ZLA

Ovaj drugi stav dominirao je sve doskoro u istoriji filozofije pa tako i u istoriji društvenih nauka, budući da su one proizašle iz filozofije. Veoma upečatljiv primer odsustva razdvajanja bića i trebanja, normativnih činjenica i prakse koja proističe iz njihovog poznavanja predstavlja Marksovo delo. Ono svakako ne predstavlja proučavanje zla kao takvog — jer bi to proučavanje Marks smatrao besmislenim i besadržajnim, kao problem za jednu zastarelu filozofiju, delimično i zato što ova ne bi bila dovoljno čvrsto povezana sa naukom — već proučavanje jednog zla, mada središnjog i dominantnog, kapitalizma, koji je za njega, očigledno, bio jedna normativna činjenica. Marks ga je analizirao zahvaljujući krajnje savesnom i dugom proučavanju dela iz političke ekonomije, kao i zahvaljujući empirijskim istraživanjima i oslanjajući se na jedno shvatanje smisla istorije (što je dokaz da je svet shvatio kao normativan) koje mu je otkrivalo

normativno značenje onoga što je proučavao. Ovaj primer nas podseća na postojanje prisne veze između naučne istine i egzistencijalne istine, na to da se jedna ne može otkriti bez druge, da je prazna naučna istina koja ne vodi računa o egzistencijalnoj istini (iako naučna istina može poslužiti kao nešto od čega se polazi u traganju za egzistencijalnom istinom) i da egzistencijalna istina koja je ravnodušna prema naučnoj istini predstavlja jednu idiosinkraziju. Osim toga, Marksov primer nam pokazuje da traganje za egzistencijalnom istinom pretpostavlja sudelovanje u životu sveta, u kome nauka za koju se istraživač opredelio treba da igra određenu ulogu. Drugim rečima, traganje za egzistencijalnom istinom, koja je, to treba ponoviti, neodvojiva od egzistencijalne istine — i obrnuto — jeste nespojivo sa otuđenom svetom. Jedan znak te otuđenosti sveta predstavlja upravo to da činjenice i svet gube svoju normativnu dimenziju, to jest pojava da svet gubi svako značenje.

To otuđenje jeste upravo ono što se javilo u modernom svetu (to jest u periodu u kome su se razvile društvene nauke). Njega nije prikazao i analizirao samo Marks, već i Niče — da navedemo samo ova dva istaknuta i međusobno veoma različita mislioca. Može se reći da ono dominira čitavom filozofijom još od početka XX veka, iako je izraženo na veoma različite načine: u filozofiji života i rada, fenomenologiji, egzistencijalizmu, kao i u logičkom pozitivizmu i engleskoj filozofiji jezika: nijedna od pomenutih filozofija ne može se zamisliti bez otuđenja, bilo da ga one analiziraju ili, što je možda još češći slučaj, svedoče o njemu. To otuđenje sveta, to jest čovekovog sveta — političkog, društvenog, ekonomskog i tehničkog — prouzrokovalo je u društvenim naukama bekstvo prema jednom imaginarnom prirodnom svetu, zamišljenom po uzoru na jednu pogrešno shvaćenu nauku o prirodi, čiju su društvenu osnovu, pa tako i njene društvene, praktične, egzistencijalne, političke, ekonomske i tehničke vidove društvene nauke zaboravile, iako su postizale odlične rezultate u proučavanju društvenih institucija. Najznačajniji i najuticajniji primer otuđenja u društvenim naukama verovatno se nalazi u shvatanju Maksa Vebera (Max Weber), u njegovom shvatanju a ne u njegovoj praktičnoj aktivnosti, jer Maks Veber uopšte nije bio otuđena ličnost, što jasno pokazuju ne samo njegova konkretna sociološka ispitivanja — koja odudaraju od njegovih metodoloških analiza, čak im protivreče — već i njegova strasna politička aktivnost.

Ako Marksovo delo predstavlja izvestan primer proučavanja jednoga zla, preduzetog polazeći od jednog egzistencijalnog stava, tipična američka literatura koja se bavi već pomenutim takozvanim socijalnim problemima predstavlja primer proučavanja zala preduzetog polazeći od jednog naučnog stava. Najupadljiviju razliku između tih proučavanja i Marksovog proučavanja predstavlja, možda, odsustvo jednog shvatanja istorije koje bi autorima onih prvih proučavanja omogućilo da saznaju na osnovu čega i kako bi mogli i morali da donose sudove o materiji koju proučavaju. Oni, naime, ne izriču sudove, ili još češće — a često i ne budući svesni toga — izriču sudove (ali polazeći od svojih privatnih mišljenja) koji, prema njihovom shvatanju društvenih nauka, ipak ne bi trebalo da „kontaminiraju” te nauke, koje isključuju sudove ili, da se poslužimo jednim terminom koji se više upotrebljava, koje isključuju vrednosne sudove (i ovde je prisutno ono što nam je Maks Veber ostavio u nasleđe). Ti autori nam ne kažu — ili nam ne kažu otvoreno — šta, po njihovom mišljenju, predstavlja zlo ili zla: njihovo shvatanje nauke o društvu im to ne može otkriti...

ZA
SOCIOLOGIJU
ZLA

Ali, iako ne postoji nikakav teorijski razlog zbog koga se zlo kao takvo ne bi moglo proučavati polazeći od jednog naučnog stava, nije mi poznata nijedna studija takve vrste. Ako stvari tako stoje, onda se očigledno treba zapitati zašto postoji toliki broj naučnih studija zala, ili izvesnih zala, ali ne i zla. Možda ćemo, bacivši pogled na istoriju shvatanja zla na Zapadu, moći da dođemo do nekog odgovora, ili bar da pokušamo da dođemo do njega.

Kako se čini, ta istorija počinje sa hrišćanstvom, što znači da shvatanje zla koje se održalo do danas ne srećemo ni kod Jevreja ni kod Grka. Verovatno kod većine naroda, ako ne i svih — bilo da su u pitanju narodi koji žive na Zapadu ili drugde — srećemo shvatanje zabranjenog, kazne, odmazde, kažnjavanje itd., ali čini se da se pojam zla koji je dominirao na Zapadu ne da odvojiti od hrišćanskog pojma greha, to jest prvobitnog greha. Ako je to tačno, onda možemo pretpostaviti da će naše shvatanje zla iščeznuti onda kada i samo hrišćanstvo bude nestalo. Izgleda da se zbog posebne vernosti određenim licima kojom se ono karakteriše — na početku, vernosti Isusu, kasnije svecima i sveštenicima, a u protestantizmu zbog vernosti individualnoj savesti — zbog tog svog „partikularizma”, dakle, hrišćanstvo teško može složiti sa „univerzalizmom” (oba ova termina uzeta su u značenju koje im daje Talkot Parsons), kojim se karakteriše industrijsko, tehničko i birokratsko društvo, bilo ono kapitalističko ili socijalističko. Ali iako izmenje-

no, pomešano sa drugim elementima, razvodnjeno, izvitopereno itd., ono što smo nasledili od hrišćanskog shvatanja zla ukorenjeno je u nama, i spoj toga nasleđa sa istorijskim razvitkom koji se s njim ne da usaglasiti uzrok je naše nemoći da stvorimo jedno postojano shvatanje zla koje bismo mogli prihvatiti.

KURT
VOLF

Drugim rečima, Boga su zamenili drugi apostoli, to jest Država, Rasa, Budućnost Čovečanstva ili jednog određenog naroda. Čovek se žrtvuje za te apsolute i za njih žrtvuje milione drugih ljudi. Tek treba utvrditi kakvu ulogu u toj situaciji ima nečista savest ili — da upotrebimo jedan još neodređeniji i nepouzdaniji izraz — osećanje nelagodnosti. Čini se da je tu nečistu savest, tu nelagodnost neutralisalo ubeđenje da se radi u božje ime... Međutim, priznanje da je božje ime bilo zloupotrebljavano odigralo je određenu ulogu u vreme reformacije, koja je, između ostalog, predstavljala isto toliko sekularizaciju katolicizma koliko i raspravljanje o onim vidovima Boga koji ranije nisu bili istraživani. U poređenju sa patnjom nametnutom u božje ime, noviji apsoluti — Država, Rasa i Budućnost mnogo manje ograničavaju patnju koja se nameće u njihovo ime. Pored toga, broj i kategorije ljudi koji mogu biti podvrgnuti mučenju i kažnjavanju i ubijeni ogromno je porastao zbog opšte demokratizacije, s jedne strane, i zahvaljujući tehnici, naročito tehnikama veza, saobraćaja i razaranja, s druge strane. Prema tome, naši ciljevi su danas mnogo totalniji i mnogo svirepiji nego u vreme kada ih je religija ograničavala, a raspoložemo i mnogo moćnijim sredstvima za njihovo ostvarivanje.

Kako, onda, objasniti postojanje velikog broja naučnih studija zala ili izvesnih zala, i odsustvo studija zla? Naš istorijski zaokret može da nam sugeriše jedan odgovor: nalazimo se u kritičnom stanju, u stanju prelaza iz jednog sveta uređenog prema propisima i ograničenjima religije, u koje više ne možemo da verujemo, u jedan svet bez tih propisa i ograničenja koji ne možemo da podnesemo. Mi smo otuđeni, pošto se nelagodno osećamo i u jednom i u drugom od ta dva sveta, za koje nam izgleda da su oni jedini svetovi koji nam stoje na raspolaganju. To je, možda, razlog zbog koga nismo uspeli da formulišemo jedno shvatanje zla koje bi odgovaralo ovom sekularizovanom svetu, u kome je religija izgubila svoj smisao. I samo zlo je bilo sekularizovano: ono se više ne čini u božje ime, i manje nego ikad se skriva pod religioznim ili čak verskim pobudama: ono se čini, možda jasnije nego u drugim razdobljima, u ime političkih, ekonomskih i tehničkih razloga, u razmerama većim nego ikada. Štaviše, posto-

ji jedno zlo — na primer, patnje i smrt koje su posledice gladi i epidemije — zlo koje bi se moglo izbeći kad bismo se poslužili tehnikom i ekonomijom koje smo razvili, umesto što trpimo druge vrste zla koje smo sami stvorili, pre svega odnose i podelu vlasti, raspodelu i naročito odsustvo raspodele proizvoda ekonomije.

Shvatanje zla koje bi odgovaralo današnjem svetu ne bi više moglo da bude religiozno, već svetovno: ono se mora razviti pomoću mogućnih proučavanja u sklopu jednog istraživanja — polazeći od naučnog stava i egzistencijalnog stava. Da bismo doprineli konkretizovanju jednog shvatanja zla koje je adekvatnije svetu u kome živimo, treba da izložimo jedan program proučavanja zla.

ZA
SOCIOLOGIJU
ZLA

Pre svega, očigledno je da moramo da ukažemo na to da je teren koji valja proučavati ogroman i, ako je naša dijagnoza tačna, gotovo netaknut. Prema tome, mi možemo samo da ukažemo na nekoliko mogućnih pravaca u kojima treba da se odvija to džinovsko istraživanje i damo samo nekoliko primera u vezi s njegovim mnogobrojnim vidovima. Čisto ilustrativno, nesistematsko i izrazito parcijalno obeležje tih primera pokazaće se utoliko jasnije što ih dajemo uz projekt jedne bibliografije ogromne literature koja se odnosi na problem kojim se ovde bavimo. Pripremanje takve bibliografije bi doista moglo da predstavlja posao koji bi najpre valjalo obaviti u takvom istraživanju. Pokušajmo da predvidimo glavna područja intelektualne aktivnosti koja sadrže građu koju bi trebalo prikupiti ili — što je mnogo češći slučaj — proučiti i iskoristiti kada je u pitanju proučavanje zla. Razume se, svaki deo takve bibliografije treba da sadrži, u svome uvodu, listu već postojećih bibliografija.

1. **Lingvistika.** Popis reči kojima se u jednom jeziku označava zlo; sinonimi, prelive u značenjima, antonimi. Popis takvih reči u više jezika i njihovo upoređivanje. Uporedna etimologija odgovarajućih reči. Istorijska etimologija, podrazumevajući javljanje i iščezavanje odnosnih reči. Poslovice i maksime. Razne vrste argoa. Govori koje upotrebljavaju ljudi određenih profesija i razne tehničke terminologije.
2. **Teologija.** Shvatanje zla, uključujući i jeres, u svetim knjigama i teološkim raspravama. Shvatanje zla i istorija tih shvatanja u istorijama teologije. Ispovedni spisi. Proučavanja ispovesti, ispovednika, jeretika i raznih slučajeva jeresi.
3. **Filozofija.** Shvatanja zla. Shvatanja zla i istorije tih shvatanja u istorijama filozofije.
4. **Etnologija.** Shvatanja zla, uključujući i ono što se u društvima koja su etnolozi proučili može otkriti u mitologijama i drugim vrstama usmene književnosti. Moralni kodeksi, zakoni i običaji, uključuju-

- ci i najvažnije zabrane, naročito zabranu incesta. Ljudožderstvo.
5. **Sociologija.** Normativna shvatanja društva, uključujući mitologije „civilizovanih” naroda. Ideologije. Utopije, eksperimentalne zajednice, planirane i zasnovane na odbacivanju postojećeg društva. Društveni pokreti. Revolucije. Progoni. Izdaje i pobune. Rat. Nasilje. Nenasilje i pacifizam. Zločin i prestupi maloletnika. Kontrola rađanja, pobačaj. Eutanazija. Vivisekcija. Samoubistvo. Smrtna kazna. Proučavanje shvatanja zla raširenih u jednom društvu i komparativna proučavanja zla u većem broju društava.
6. **Psihologija.** Geneza i razvoj shvatanja zla u pojedinicu. Empatija, simpatija, antipatija, strah, strepnja i druga osećanja posmatrana kroz odnos koji postoji između njih i zla. Psihoanalitičke teorije i studije psihičke strukture deteta i razvoja te strukture u mladosti, u zrelo doba i u starosti, sa stanovišta zla. Psihoanalitičke monografije. Gerijatrijska proučavanja, proučavanja samrtnika. Zlo i seks. Smrt i zlo. Zlo i greh. Zlo i ludilo.
7. **Ekologija, sociologija životinja, genetika čoveka.** Teorije i studije koje sadrže rezultate ili sugestije o postojanju ili nepostojanju osnove zla u predljudskom organizmu, o genezi ili odsustvu geneze anticipacije ideje zla kod životinja, i o postojanju ili odsustvu određene veze između zla i čovekovog genetičkog nasleđa.
8. **Pravo.** Istorija zakonske definicije zločinca, tipova zločinaca, zločina i tipova zločina i odgovarajućih zakonskih odgovora.
9. **Tehnologija.** Veze između razvoja tehnologije i njenih primena — pre svega oružja, ali i saobraćaja, komunikacija, arhitekture, farmakologije i drugih grana — i prirode, raširenosti i tumačenja zla.
10. **Politička ekonomija.** Istorijska i uporedna proučavanja ekonomskih zala (na primer, pronevera i drugih tipova „kriminaliteta belih okovratnika”, kocka, nelojalna konkurencija).
11. **Novinarstvo.** Odrazi shvatanja zla u štampi. Istorija i poređenje tih odraza. Žurnalistika — dramatični i analitički — opisi događaja i procesa u vezi sa zlom ili njegovim vidovima.
12. **Književnost i umetnost.** Tretiranje i shvatanja zla u raznim književnim rodovima, uključujući epsku i lirsku poeziju, sagu, bajku, legendu, roman, pripovetku i razne podvrste tih žanrova. Istorijska i uporedna proučavanja tih tretiranja i tih shvatanja. Proučavanja ideja zla predstavljenih u slikarstvu, vajarstvu, muzici. Cenzura i indeks zabranjenih knjiga. Ograničavanja rasturanja književnih, naučnih, filozofskih, teoloških i umetničkih dela. Porno grafija.

U rasporedu ovog bibliografskog plana neminovno ima nečega proizvoljnog, ne samo zato što on odaje, bez sumnje, specijalnost njegovoga autora (sociologija) već i zato — a to je najvažnije — što je većina tema koje on anticipira bila tretirana u okviru nekoliko disciplina i sa nekoliko stanovišta... Ove napomene valja imati na umu kada bude bilo reči o tome da se prikupi građa predviđena ovim planom: važnije je da se ništa ne zanemari nego da se konačno usvoji jedan raspored koji može biti samo preliminaran i predstavljati samo jednu sugestiju sve dok ne bude data jedna prihvatljivija klasifikacija, koja bi trebalo da proizađe iz zbira studija podstaknutih prvom klasifikacijom.

Ako ostavimo po strani ove rezerve, a naročito ako uzmemo u obzir činjenicu da su uglavnom najvažnije kategorije literature naznačene u ovoj bibliografiji, ova bibliografija je toliko široka da bi se moglo pomisliti da će, kada se prikupe sva dela koja ona preporučuje, tema zla posmatranog u vezi sa društvom biti iscrpena. Doista, naša znanja o toj temi biće mnogo šira pošto budemo prikupili i analizirali tu literaturu. Ali nije neophodno čekati da ta bibliografija bude dovršena da bi se preduzela proučavanja jednog — čak i skromnog — vida opšte teme, pod uslovom da ona u uvodu sadrže jednu specijalnu bibliografiju.

U skladu sa našim razmatranjima o prirodi društvenih nauka, najbolji izbor jedne teme rezultat je istraživanja egzistencijalne istine potvrđene — da primenimo ovde našu definiciju — najstrožim mogućnim preispitivanjem svega usvojenog, to jest svih nama poznatih tradicija i svega što smo zapazili, mislili i osetili zahvaljujući čitavom aparatu kojim raspolažemo. Lista tema koju ćemo dati nije rezultat jednog ispitivanja takve vrste, ali bi za čitaoca mogla predstavljati povod da o njemu razmišlja ili, još bolje, da pokuša da izvrši takvo ispitivanje. Radi bolje preglednosti, u ovoj listi je poštovan redosled bibliografije i ona sadrži jedan ili dva primera koji se odnose na svaki odeljak u bibliografiji, ali bez eksplcitnog ukazivanja na mesto određene teme u sugerisanoj klasifikaciji koja je, još jednom to ponavljamo, samo preliminarna: nije u pitanju nekakvo vežbanje u klasifikovanju, a još manje paradiiranje ekspanzivnošću ili nepristrasnošću jedne naučne discipline, jer bi se to vežbanje uvek teško moglo privesti kraju pošto gotovo sve predložene teme „pripadaju” nekim disciplinama i treba da budu razmatrana sa stanovišta nekoliko disciplina ili — ali to je jedno tehničko pitanje — u isti mah od više specijalista. Ovde je reč samo o tome da se u najopštijim crtama izloži nekoliko projekata proučavanja koja bi mogla da počnu da razmatraju zlo.

1. Semantička istorija reči „zlo” i sličnih reči (rđav, zao, zloban itd.) u francuskom ili u nekom drugom jeziku. Na primer, čini se da hebrejski jezik raspolaže veoma ograničenim brojem reči koje označavaju zlo, dok je u grčkom jeziku taj rečnik bogatiji, ali pre psihološki, empirijski ili estetički nego verski, izgleda da engleski i nemački jezik sadrže čitavu gamu nama poznatih konotacija, od verskog i moralnog do tehničkog; u italijanskom jeziku kao da je naglašen estetički momenat i da to dolazi možda iz grčkog jezika, dakle iz prethrišćanske epohe. Cilj takvih proučavanja bio bi, očigledno, u tome da se utvrde značenja termina, da se odredi u kojim su se periodima i društvenim okolnostima javili novi ili iščezli već postojeći termini; najzad — a to je najvažniji vid našeg istraživanja — njegov cilj bi bio u tome da se proveri koliko poznavanje i analiza društva u kome su se te promene odigrale mogu da doprinesu njihovom objašnjavanju. Prvi izvor za takva proučavanja predstavljaju etimološki rečnici raznih jezika (Litreovog rečnika za francuski, Grimovog za nemački, rečnika OED i NED za engleski itd.). Egzistencijalna obaveštenja koja bi nam pružila takva lingvistička istraživanja doprinela bi razjašnjavanju termina u vezi sa zlom koje mi samo upotrebljavamo: tako bismo bolje upoznali ono što govorimo, ono što bismo hteli da kažemo, ali ne kažemo i prećujemo, a morali bismo da kažemo.
2. Od greha do kompleksa. Geneza i razvoj psihološkog tumačenja kršenja moralnih normi, uključujući i analizu promena u stavu prema takvim prestupima, pre svega prelaska sa suđenja i osude na razumevanje i objašnjavanje, a u sklopu toga prelaza razvoja uloge koju imaju pokušaji korigovanja i poboljšavanja ponašanja onih koji krše norme. Promene značenja koje se pripisuje misli koja predstavlja prestup upoređenoj sa činom koji predstavlja prestup. Svi ti vidovi ove teme trebalo bi da budu proučeni u vezi sa društvenim situacijama i strukturama i njihovim preobražajima. Jednu od egzistencijalnih pouka takvog proučavanja mogao bi predstavljati odgovor na pitanje koje sebi postavljaju autor ovoga teksta i njegovi čitaoci: kakav stav zauzeti u odnosu na sopstveno ponašanje čitalaca i drugih ljudi uopšte? — kritički stav ili stav razumevanja, stav moraliste ili stav psihologa?...
3. Istorija mesta zla u filozofiji. U kojim periodima i gde su se filozofi najviše — ili možda jedino — bavili proučavanjem zla, a u kojim periodima i gde su se time najmanje bavili ili se, možda, uopšte nisu bavili? Čak i jedno početno proučavanje u vezi s ovim projektom — na primer, poređenje dva filozofa koji se veoma razlikuju s obzirom na mesto koje problem zla zauzima u njihovom delu — moglo bi nam pružiti izvesne hipoteze o značaju društvenih i istorij-

skih, kao i ličnih činilaca kojim bi se mogle objasniti razlike u mestu koje je u raznim filozofskim delima dato problemu zla. Ako uporedimo analizirane periode i mesta sa periodom u kome sami živimo i mestom na kome se nalazimo, kakav zaključak treba da izvedemo u pogledu mesta koje bismo sami i sa punom odgovornošću morali da damo filozofskoj preokupaciji zlom?...

ZA
SOCIOLOGIJU
ZLA

4. Mitologija ordalija i njihovo efektivno sprovođenje.

Kakva se shvatanja zla mogu izvesti iz ordalija koje otkrivamo u raznim mitovima? Kakva se shvatanja zla mogu izvesti iz raznih ordalija koje su stvarno bile primenjivane? Kakav se zaključak može izvesti iz uticaja mitskog konteksta i praktičnog konteksta na prirodu — okolnosti, objašnjenje, učestanost i svakojahe posledice — ordalije i odgovorajuće shvatanje zla? (Jedan od prvih izvora za to proučavanje, kao i za svako proučavanje takozvanih primitivnih društava, jesu *Human Relations Area Files*). Šta nam sugeriše proučavanje ordalija, ako ih uporedimo sa iskušenjima koja se nameću sumnjivim osobama u društvima u kojima sami živimo (na primer, saslušavanje i kontrolno saslušavanje, mašina za otkrivanje laži, „ispiranje mozga“, kazne i ponižavanja kojima se pribegava da bi se otkrila istina ili da bi se dobila željena izjava)? Koliko ta proučavanja mogu da dovedu do promene našeg stava prema tim merama? Istaknimo i na ovom mestu, uzgred, da takvo proučavanje zalazi u više disciplina — od etnologije do prava i od sociologije do psihologije.

5. Držeći se reda naše bibliografske klasifikacije, posle lingvistike, teologije, filozofije i etnologije dolazimo na sociologiju. Već smo pretresli jedno od mnogih socioloških proučavanja zla da bismo ilustrovali udeo naučne istine i egzistencijalne istine u svakom proučavanju koje se vrši u okviru nauke o društvu: reč je o proučavanju shvatanja zla koja postoje u jednom određenom društvu. Neosetno proširujući to proučavanje, umesto jednog društva mogli bismo uzeti jednu oblast, jednu zajednicu, pojedince koji se bave određenom profesijom, žene određenih godina, osobe sa približno jednakim obrazovanjem, izvesne porodice itd. Da li postoje neke korelacije između shvatanja zla i društvenih, ekonomskih, političkih i verskih karakteristika, ili, ako one ne postoje, kakve korelacije postoje između ovih karakteristika i drugih pravilnosti koje se mogu zapaziti? Egzistencijalni vid takvih proučavanja mogao bi se sastojati u utvrđivanju veza između shvatanja zla koje autor i njegovi čitaoci otkrivaju zahvaljujući egzistencijalnom momentu i shvatanja zla samoga autora i njegovih čitalaca. Time se otkriva postojanje moralnih veza — stepen njihove jačine ili njihovo odsustvo kada su u pitanju tipovi osoba koje se

međusobno razlikuju po svom shvatanju zla — između proučavanih osoba, istraživača i njegovih čitalaca, to jest između izvesnih tipova ljudi. U slučaju kada valja priznati da otkrivena shvatanja uopšte nisu obavezna za one koji ih otkrivaju, za istraživača ili čitaoca, šta iz toga proističe u pogledu veza ili solidarnosti između osoba koje su bile predmet proučavanja, s jedne strane, i istraživača i čitalaca, s druge strane, to jest između izvesnih tipova ljudi, između ljudi uopšte?

6. Kakva su shvatanja zla koja se mogu izvesti kao suprotni pojmovi iz shvatanja poželjnog društva koja su razvili Kont, Prudon ili Marks. Kojim vidovima društva u kome su ovi autori pisali svoja dela možemo objasniti ta shvatanja? Koji od tih vidova postoje i u našem društvu, koji su iščezli ili bili izmenjeni ili zamenjeni nekim drugim? Kakvo bi, s obzirom na prirodu našeg društva onakvog kakvo se ono konstituiše kroz odgovor na ova pitanja, trebalo da bude naše shvatanje poželjnog društva, pa prema tome i naše shvatanje zla? Možemo li zasnovati naša shvatanja i na nečem drugom osim na tom odgovoru? (Mogao bi se preduzeti niz proučavanja delâ sociologa sa stanovišta uloge koju u njima igraju shvatanja poželjnog društva, ili shvatanja dobra, i — eksplicite izneseno ili izvedeno deduktivnim putem — shvatanje društva koje treba kritikovati, ili shvatanje zla: to bi bile studije na području normativne uporedne sociologije, analogne istoriji mesta zla u filozofijama koje smo sugerisali (№ 3).
7. Zlo u snu. Snovi o posebnim zlima, njihove slike, slike zla, dedukcija shvatanja zla od strane onoga koji sanja, poređenje tog shvatanja sa shvatanjem koje se sreće kod budne osobe. To proučavanje trebalo bi da bude izvršeno kako polazeći od literature koja se bavi tim pitanjima tako i od konkretnih pojedinaца — bar zato da bi se za ovaj tip istraživanja ispitale hipoteze koje su već razvijene u istraživanju drugačijeg tipa. Posebnu pažnju bi trebalo pokloniti odnosima između zla i strepnje i straha, kao i mehanizmima zbog kojih ono čega se bojimo postaje određeno zlo ili zlo uopšte. Važnost tih mehanizama za naše razumevanje odnosa između strepnje, straha i mitskih figura i simbola zla, fenomena osobe na koju se svi gresi toware i, još šire, predrasuda — uključujući tu i važnost tih pojava u nama samima za naše razumevanje.
8. U kojima okolnostima se razmišlja o zlu? Mogli bismo najpre proučiti proces socijalizacije u toku koga se stiču sopstvene ideje o zlu. Kakva je priroda toga procesa? Kakve ideje o zlu donosi socijalizacija, kakvu im važnost pripisuje za pojedinca? Na koja ispoljavanja zla, koja istraživač poznaje iz drugih izvora, socijalizacija ne priprema ili samo nedovoljno priprema? Poredeći ono što zna o shvatanjima

zla stečenim u toku socijalizacije sa onim što on zna o raznim vrstama zla i zlu uopšte u svetu, istraživač može da postavi hipoteze o onim vrstama zla na koja socijalizacija ne priprema pojedinca ili ga samo nedovoljno priprema. Istraživač, zatim, nastoji da proveriti te hipoteze proučavajući slučajeve u kojima određeni pojedinac razmišlja o zlu ili se suočava s njim na neki drugi način. Moglo bi se poći i od raznih slučajeva razmišljanja o zlu, bez obzira na to gde se ona otkrivaju neposrednom anketom — u naučnoj literaturi, u romanima ili pripovetkama — da bi se pokušalo da se dobije neki odgovor na pitanje postavljeno u okviru datog istraživanja.

9. Postoje životinje kod kojih se mogu zapaziti uslovi i aktivnosti koje se sreću i kod čoveka, na primer, aktivnosti koje predstavljaju odgovor na neki izazov, orijentisanje ne samo u prirodnoj već i u društvenoj sredini, to jest sredini u kojoj su prisutne druge životinje iste vrste ili srodnih vrsta, odnosi gospodarenja i potčinjenosti itd. Da li je, možda, u izvesnim osećanjima, poput strepnje i straha, i znacima koje možemo da otkrijemo kod izvesnih životinja moguće otkriti nagoveštaje onoga što će u čoveka postati najpre predosećanje, a zatim ideja i shvatanje zla? Ili se zlo javlja tek sa čovekom, možda zato što je neodvojivo od određenog sistema simbola? Ovaj problem pokazuje da je, kada se pristupa njegovom proučavanju, korisno podsetiti se pretposlednjeg stava (br. 7, naročito pri kraju), i obrnuto.
10. Geneza i razvoj pozitivnog prava sa stanovišta uloge koju su u njemu odigrali razni vidovi zla — na primer, različita shvatanja zla u jednom sve složenijem društvu, strah od zla i nada da će se ono ublažiti time što će se definisati u zakonu, što zlo u psihološkom pogledu čini podložnijim kontroli, daje mu tehničko obeležje i možda ga psihološki udaljava od čovekovoga j a. Poređenje zla u jednom društvu bez kodifikovanog prava, u kome se ni zločinac ni njegova žrtva ne mogu služiti zakonom — a osobito čovekom koji zakon poznaje, da bi se opravdali ili branili — sa zlom u društvu u kome je to moguće.
11. „S v a k o tehničko oruđe predstavlja interpoliranje između subjekta i objekta njegove aktivnosti. Prvo koplje, koje je oslobodilo čoveka neophodnosti da sopstvenim zubima grize neprijateljevo telo, i prva puška oslabili su instinktivni dodir među ljudima koji se bore. Odonda je ogromno uvećano disruptivno svojstvo mnogobrojnih oblika kulturnog napretka (da navedemo jedan primer: činjenicu da se ljudi više ne sreću ako je svaki od njih zatvoren u svom automobilu), to svojstvo je postalo jedna strukturna opasnost za naš način življenja. [Friedrich Keiter, „Human Behavioral Biology (Ethology): A Modern Aspect of Cultural Anthropology”, Social Research,

vol, 32, № 4 (Winter, 1965), str. 375]. Kakvo je shvatanje zla pojedinca koji iz aviona baca bombu i ubija, često i ne znajući da to čini, a izvesno ne znajući koga ubija? Kakvo je shvatanje zla jednog vozača automobila koji gazi pešaka prilikom nekog sudara ili iz nehata? Jedne osobe koja je navikla da svakog dana čita u novinama opise takvih pogibija i da gleda takve prizore na televiziji ili osobe koja nije naviknuta na to? Kako se na osetljivost na zlo odražava „smanjivanje” sveta koje je rezultat razvoja tehnike komunikacija?

12. Istoriját jedne ili više vrsta kriminaliteta „belih okovratnika” radi proučavanja promena u shvatanju zla. Da li, na primer, danas postoje slučajevi u kojima se izvestan delikt smatra samo za tehnički nedostatak ili posledicu ograničenosti, dok je u nekom ranijem periodu bio smatran za moralni prekršaj, ili obrnuto? U svakom slučaju treba utvrditi ko ih smatra takvim ili drugačijim — koja vrsta ljudi, koji se mogu opisati kao ljudi sa nekim zajedničkim crtama koje ne predstavljaju standarde, kao, na primer, godine starosti, pol, profesija itd. Naročito korisno bi trebalo da bude poređenje izvesnih slučajeva ponašanja, nemogućnog u periodu pre otkrivanja izvesnih tehničkih proizvoda (na primer, ne postoji ilegalno emitovanje radio-emisija pre pronalaska radio-difuzije, niko se nije mogao baviti atomskom špijunažom pre otkrića atoma) sa slučajevima ponašanja mogućnog pre ovog ili onog otkrića — na primer, poređenje vojne špijunaže iz perioda pre i posle pronalaska atomske bombe.
13. Poređenje shvatanja zla koja se mogu izvesti iz uvodnih članaka i izveštaja novinskih agencija ili članaka iz druge dve ili tri rubrike, objavljenih u istom dnevnom listu u raznim prilikama ili istovremeno u raznim dnevnim listovima. Da li je moguće otkriti tipove shvatanja zla prema sadržini izveštaja, vrsti rubrike, ličnosti novinara, tipu lista, istorijskom trenutku ili periodu objavljivanja? Verovatno postoje korelacije sa svim tim činiocima, kao i nekim drugim: da li se značaj izvesnog broja tih činilaca, pa, prema tome, i značaj njihovog rasporeda, menja kroz istoriju ili u zavisnosti od prirode datog događaja, ili se menja i u jednom i u drugom smislu i možda u još nekom? Analogna proučavanja drugih sredstava komunikacije — periodike, radija, filмова, televizije — i poređenja sa proučavanjima dnevnih listova.
14. Šta se kroz istoriju cenzure može saznati o istoriji shvatanja zla? Tu studiju trebalo bi dopuniti, bar u onoj meri u kojoj to raspoloživi izvori dopuštaju, studijom o širenju cenzurisanih knjiga, uključujući tu i tipove njihovih čitalaca. Cenzura, širenje knjiga i tipovi čitalaca otkrivaju možda dublje ili neznatnije promene u zavisnosti od različitih sadržina knji-

ga zbog kojih su ove bile cenzurisane — u istoriji takozvanih pornografskih knjiga verovatno je bilo manje promena, uprkos promenama kriterijuma na osnovu kojih se utvrđivalo šta je pornografija, nego u istoriji knjiga cenzurisanih iz teoloških ili političkih razloga. Ako proučavanja potvrde tu pretpostavku, šta iz toga možemo da saznamo o prirodi zla koje se tako izražava kroz svoje u većoj ili manjoj meri promenljive odnose sa društvenim ustanovama i čovekovim psihičkim crtama?

15. U svim zemljama sveta postoje ljudi koji uviđaju izvesne vidove istorijske situacije u kojoj se nalazimo i na koju smo već aludirali. Ti ljudi delaju u skladu s onim što uviđaju: oni pružaju otpor, protestuju, bune se, bore se, uništavaju razne stvari, ubijaju, izgrađuju, prave planove, konstruišu, pritiču drugim ljudima u pomoć, pišu, analiziraju, proklamuju i propovedaju. Tu je uvek u pitanju jedno „ne” vidovima koje su oni uvideli, a jedno „da” drugim vidovima čije klice oni otkrivaju i žele da doprinesu njihovom razvoju. Bilo da su u pitanju pobune seljaka ili borbe za građanska prava, potlačeni narodi u kolonijama ili studenti, najveći deo tih pokreta, uključujući, možda, i ekumenski pokret, obično nema religiozno obeležje, već pragmatično, psihičko, moralno ili političko obeležje. Mogućno je da se danas upravo rađa jedno novo shvatanje zla, ne više hrišćansko — ili, šire uzev, religiozno — već svetovnije i saobraznije ovom virtuelno jedinom svetu u kome živimo. Da li stvari tako stoje moglo bi se proveriti proučavanjem kako onih koji rukovode velikim brojem tih aktivnosti tako i onih koji u njima sudeluju na svim nivoima; tako bismo, verovatno, otkrili veliki broj shvatanja zla. Koji su društveni izvori tih shvatanja i kakve su njihove društvene i političke posledice? Koje su, i pored njihovog velikog broja, crte koje su im zajedničke? Može li se razlikovati dosta ograničen broj tipova shvatanja zla ili čak samo jedan tip, koji bi bio rasprostranjen u čitavom svetu? Koji bi mogli biti ciljevi čijem bi ostvarivanju mogli doprineti rezultati ovih istraživanja, kako će se obrazložiti njihovo korišćenje u službi tih ciljeva, kako bi se oni mogli koristiti, kakve bi mogle biti njihove posledice?

16. Pojedinaac ili sociolog koji predlaže proučavanja ovakve vrste i sam predstavlja čoveka koji postupa u skladu sa sagledavanjem izvesnih vidova sveta u kome živi. Njegovo sopstveno shvatanje zla do sada se izrazilo kroz njegovu jaku želju da zlo bude priznato za temu koju valja da prouče društvene nauke, a posebno — kao što se, nadamo se, videlo iz primera koje smo naveli — sociologija. Koji tip sociologa bavi se proučavanjem zla kao predmeta nauke, a koji tip sociologa se ne bavi tim proučavanjem?

Šta se dogodilo u svetu što bi objasnilo tu promenu u stavovima? Pored toga što hrišćanstvo igra sve manju ulogu u svetu koji je svet industrije, tehnike i birokratije, svet totalitaran i totalitarizujući, koji je Džordž Orvel (George Orwell) delimično opisao a delimično nagovestio u svojoj knjizi 1984, da li u tom svetu položaj i uloga beloga čoveka postaju sve neizvesniji i beznačajniji, kao i prevlast Zapada, onako kako je to Osvald Špengler nagovestio u svome delu *Propast Zapada*? Društveni psiholog koji proučava socijalizaciju deteta, agresivnost, mržnju i predrasude, psihijatar koji proučava neuroze i psihoze, etnolog koji proučava razne kulture, uključujući i razne moralne kodekse; sociolog koji proučava bedna naselja, zločine i poroke, verovatno bolje zapažaju od drugih ljudi problematične i opasne vidove sveta u kome živimo. Ipak, mnogi od njih jasno razgraničavaju svoju profesiju od svoga privatnog života; njima je stalo do jedne nauke o društvu koja ne bi bila opterećena „vrednosnim sudovima“, i oni pokušavaju da se u praksi bave takvom naukom. Razlog je sasvim jasan: oni smatraju da nije njihova dužnost da izriču sudove, jer bi u protivnom prestali da budu naučnici i tako bili lišeni najefikasnijeg i najpouzdanijeg načina za menjanje sveta nabolje. Kakva je geneza ovakvog shvatanja nauke o društvu? Maks Veber je verovatno izvor iz koga je ono neposredno poteklo, ali njegovo poreklo je starije — setimo se, na primer, preobražavanja Hegelovog shvatanja u pozitivizam (videti Herbert Markuze: *Um i revolucija*).

U svakom slučaju, izgleda verovatno da je, uprkos onima koji se u praksi drže neutralne nauke o društvu, njihov lični senzibilitet, oštrije nego senzibilitet prosečnog čoveka, prešao granice društvenih nauka i doprineo tome da svest širokih slojeva postane ne jasnija, već zatamnjenija i mutnija nego što je već bila. Možda bi se mogla povući paralela između fizičara, s jedne strane, koji su uvideli i priznali da postoji određena veza između njihovih istraživanja i atomske bombe, iz čega je proizašla jedna nova društvena i politička odgovornost (videti, na primer, *Bulletin of the Atomic Scientists*) i sociologa, s druge strane, koji nisu priznali, ali bi trebalo da priznaju, ako ova analogija stvarno postoji, postojanje određene veze između njihovih istraživanja i društvene, političke i ekonomske prirode našega sveta, iz čega bi trebalo da proizađe jedna nova odgovornost. Ta odgovornost bi, pre svega, otkrila jedno novo shvatanje njihove dužnosti kao ljudi i naučnika, uključujući i svesnu odgovornost za izbor predmeta istraživanja, izbor koji se može izvršiti samo na osnovu dijagnoza istorijskog razvoja u kome živimo.

blaže koneski

MAKEDONSKI JEZIK U RAZVOJU SLOVENSKIH LITERATURNIH JEZIKA

„kultura“, skopje, 1968.

Najnoviji rad akademika Koneskog „Makedonski jezik u razvoju slovenačkih literaturnih jezika“, studija neposredno vezana za hod makedonske nacionalne kulture predstavlja dopunjavanje debljine za izgrađivanje i afirmaciju makedonskog literaturnog jezika.

U početku svoje studije prof. Koneski ističe: „Za nas, kao za narod koji je uspeo da svojoj književni jezik oformi u poslednjih decenija, poučno je da znamo kakve su uopšte bile osnovne karakteristike razvitka književnih jezika u slovenskom svetu. Poučno je naročito zbog toga što ćemo u tom razvoju naći niz analogija s onim što se dešavalo kod nas i moći ćemo da za beležimo izvesne zakonomernosti tamo gde nam se inače može činiti da neka pojava

proizlazi samo iz naše posebne situacije”.

Koneski zatim ukazuje da u slovenskom svetu postoji 12 jezika (ruski, ukrajinski, beloruski, poljski, češki, slovački, gornolužičko-srpski, donolužičko-srpski, slovenački, srpskohrvatski, makedonski i bugarski). Prema njemu, svi ovi literaturni jezici su rezultat zakonomernog istorijskog procesa i zbog toga, pored sličnosti, postoje značajne razlike između njih, kako u pogledu veličine zajednice koju opslužuju i funkcije koje vrše, takođe i u pogledu stepena njihove standardnosti (ustanovljenosti). Pri tom ne postoji automatska zavisnost između veličine jezične zajednice i stepena standardnosti.

Pošto je izneo osnovne karakteristike svih navedenih slovenskih jezika, posmatrajući ih iz istorijske perspektive (počev od njihovog nastanka do danas), Koneski posebno osvetljava razvojni put makedonskog literaturnog jezika. On kaže: „Ne možemo jedan narod (kao što je makedonski), koji je našao dovoljno snage da se oformi u savremenu naciju lišiti njegove istorije, ograničiti mu istoriju poslednjih decenija, 50 ili

100 godina, samo zato što on ne može da ispravom koja glasi na njegovo ime potvrdi pravo svog postojanja.

Nakon određivanja mesta i značaja makedonskog literaturnog jezika u sklopu ostalih slovenskih literaturnih jezika, Koneski posebno dokazuje kao nenaučna, propagandna i tendenciozna nastojanja sa strane (posebno Bugarske), koja pokušavaju da negiraju prošlost makedonskog naroda i zaključuje: „Zadržali smo se na našem primeru zato što preko toga možemo da damo i svoj prilog pitanju koje nije samo naše, nego se postavlja u svetskim razmerama. Ovako postupajući imamo mogućnost da kažemo da jedna mlada nacija oseća kao težak pritisak kada joj se poriču istorijska prava, a taj osećaj takođe je vrlo važan faktor u onim tenzijama što nastaju među narodima u svetu. Čak i u okvirima progresivnih kretanja, što se po nekad ne shvata u dovoljnoj meri, jer se interesi naroda višestruko ukrštaju. Potpuna afirmacija jedne mlade nacije u ovom pogledu nije lak proces i, postiže se postepeno, ali ne sitnim pazarenjem s onima što pretenduju da drže ključ prošlosti te nacije, već konstruktivnom kulturno-stvaralačkom delatnošću u svim oblastima. I naša nacionalna afirmacija prati taj put. Ona ne predstavlja izgubljeno koškanje jednog malog naroda koji je zakasnio u svom razvitku, već predstavlja jedan deo svetskog procesa za otklanjanje tiranstva u oblasti istorijskih prava naroda. Niko ne bira u kojem će se narodu roditi. Svako je uključen u jedan istorijski kontakt. Progresivne snage, one koje hoće da unesu svest u istorijski proces, od te neizbežnosti traže da afirmišu izvesne principe koji prevazilaze uskonacionalne okvire i doprinose slobođnijem razvitku čoveka.”

cvetko cvetkovski

OKTOBARSKA SOCIJALISTIČKA REVOLUCIJA

bibliografija 1917—1945,
beograd, 1967.

U okviru programa za obeležavanje pedesetogodišnjice oktobarske socijalističke revolucije Zajednica institucija za izučavanje radničkog pokreta i Saveza komunista Jugoslavije izdala je jugoslovensku bibliografiju o oktobarskoj socijalističkoj revoluciji. Pored knjiga i brošura, u bibliografiji se nalaze podaci o člancima i prilogima objavljenim u revolucionarnoj radničkoj štampi od marta 1917. do 15. maja 1945. godine.

U izboru i obradi bibliografskih jedinica učestvovali su: Jože Munda iz Slovenije; Zvonko Berger, Ana Gradišćak, Sonja Sigethija i Jozo Ugrina iz Hrvatske; Enisa Efendić iz Bosne i Hercegovine; Vaso Jovanović iz Crne Gore; Marija Jovanović iz Makedonije; Franjo Grgurić, Drago Hočevar, Janoš Mesaroš, Biljana Milišić, Bosiljka Pejović-Protić, Katarina Rašić, Milan Vesović i Miroslava Živković iz Srbije. Definitivnu selekciju i klasifikaciju bibliografskih jedinica, izradu anotacija, uvodne napomene i registara obavili su Bosiljka Pejović-Protić i Milan Vesović.

Treba odmah reći da je ovo prva bibliografija radova o oktobarskoj revoluciji napisanih u našoj zemlji. O uloženom trudu saradnika najbolje govori činjenica da su za podatke iz periodike saradnici bili prinuđeni da pregledaju oko 30 hiljada brojeva iz 400 naslova radničke i partijske štampe (1917—1941) i 300 naslova periodike iz narodnooslobodilačkog rata 1941—1945. godine.

Pored knjiga i članaka koji govore o revolucionarnim događajima u Rusiji, bibliografija obuhvata knjige i članke o učesću Jugoslovena i pripadnika drugih naroda u revoluciji i građanskom ratu. Svoje mesto u bibliografiji dobili su i napisi o odjecima oktobarske

revolucije i akcijama solidarnosti kod nas i u svetu. Veliki broj podataka odnosi se na prigodne napise o proslavama godišnjica Oktobra, a ne izostaju ni podaci o napisima koji se odnose na likove učesnika revolucije, organizatora i boraca Crvene armije.

U prvu opštu grupu o oktobarskoj revoluciji ušli su „prigodni referati, govori, uvodnici i dr., posvećeni godišnjicama Oktobra, neki teorijski radovi, članci u kojima se ističe uloga i značaj Oktobra” i napisi u kojima se govori o pripremama boljševika za ustanak u Petrogradu, o razvoju ustanka i toku revolucije 1917. godine.

„Građanski rat i inostrana vojna intervencija 1918—1920” naslov je druge grupe, a u njoj su sadržane i bibliografske jedinice koje se odnose na nastanak, organizaciju i ulogu Crvene armije. Treću grupu predstavljaju bibliografske jedinice koje se odnose na unutrašnju politiku Sovjetske vlade u prvim godinama posle pobeđe oktobarske revolucije (novembar 1917—1920). Podaci o knjigama i člancima koji govore o međunarodnom položaju, soplnopolitičkim i ekonomskim odnosima Sovjetske Rusije 1917-1920. godine svrstani su u četvrtu grupu, a peta grupa sadrži bibliografske podatke o radovima koji govore o ulozi Partije u revoluciji.

U posebnu, šestu, grupu ušli su podaci o priložima koji govore o Lenjinu i drugim istaknutim ličnostima i rukovodiocima revolucije. Radovi o međunarodnom značaju oktobarske revolucije notirani su u sedmoj a prilozi koji govore o solidarnosti međunarodnog proletarijata (1917—1920) u osmoj grupi. „Oktobarska socijalistička revolucija i revolucionarni pokreti u svetu 1917—1920”, naslov je devete grupe, a prilozi o proslavama godišnjica oktobarske revolucije bibliografski su zabeleženi u desetoj grupi.

Prelistavajući knjigu, lako je zaključiti da je najveći broj bibliografskih jedinica nastao

u vreme slobodnog delovanja komunista u Jugoslaviji do 1921, znatno manji broj nastao je u periodu ilegalnog delovanja komunista 1921—1941. godine (i one su uglavnom objavljene u zabranjenim radničkim listovima i časopisima). Veliki broj priloga, naročito o ličnostima iz revolucije, nastanku i razvitku Crvene armije i uspostavljanju sovjetske vlasti nastao je u našoj zemlji u toku narodnooslobodilačkog rata i narodne revolucije.

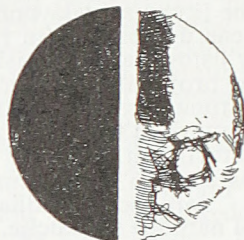
Ograničena isključivo na priloge iz revolucionarne štampe i posebna izdanja u kojima se pozitivno izražava o oktobarskoj revoluciji, ova bibliografija daleko je od toga da pretenduje na celovitost. Strogi kritičari će verovatno među prezentiranim bibliografskim podacima naći i one za koje se ne bi moglo sa sigurnošću tvrditi da ih je objavila revolucionarna štampa. Od namera da ukazujemo na greške u tom pravcu namerno odustajemo jer smatramo da i sa greškama u pogledu revolucionarne orijentacije pojedinih napisa, bibliografija upućuje na osnovnu literaturu o oktobarskoj revoluciji, objavljenu u našoj zemlji do 1945. godine.

Poštujući želju organizatora da se ovom knjigom obeleži pedesetogodišnjica oktobarske revolucije, autori su se verovatno i odlučili na prezentiranje samo onih bibliografskih jedinica u kojima se sa simpatijama govori o Oktobru. Tako će za istoričare i širi krug zainteresovanih čitalaca i dalje biti teško da pronađu osnovne bibliografske podatke za mnoge publikacije i napise u periodici u kojima se nepovoljno izražava o oktobarskoj revoluciji.

Tako je ovom bibliografijom naša savremena istoriografija dobila osnovne podatke o radovima koji govore kako je radnička klasa primila oktobarsku socijalističku revoluciju i kako se odnosila prema njoj. Sigurno da je to bitna ali i jednostrana komponenta za sagledavanje širokog uticaja koji je oktobarska revolucija i

mala na stvaranje i razvoj jugoslovenske države između dva svetska rata.

dr slavoљub cvetković

nikola abanjano

MOGUĆNOST I SLOBODA

nolit, beograd, 1967.

Nikola Abanjano, savremeni italijanski filozof, naziva svoju filozofsku misao „pozitivnim egzistencijalizmom“.

Misleći o čoveku i njegovom položaju u svetu i životu, napisao je veliki broj dela koja duboko zadiru u sve tokove današnjih filozofskih pitanja:

„O iracionalnim izvorima mišljenja“ (1923), „La fisica nuova“ (1926), „Principio de la Metafisica“ (1926), „Struktura egzistencije“ (1939), „Uvod u egzistencijalizam“. „Metafizika egzistencije“ (1946), a to su samo neka od njih.

Delo „Mogućnost i sloboda“ je zbirka članaka sakupljenih od 1946. do 1956. Sve njih objedinjuje i usklađuje jedna jasna misao: mogućnost, odnosno kategorija mogućnosti je u osnovi svih ljudskih postupaka; bez nje ne bi bilo ni izbora ni slobode. Ona prožima i nauku, i filozofiju, i umetnost. Ona je ukorenjena u samoj stvarnosti. Treba je samo eksplicirati u njenim specifičnim modalitetima i time omogućiti filozofiji da postane vodič ljudskih delovanja.

Akcentujući kategoriju mogućnosti Abanjano će neprestano biti u kontroverzi sa naukom i filozofijom XIX veka, kada je nužnost bila kategorija koja je zaokupljala naučne i filozofske umove.

Zato se on kroz ovo delo neprestano suočava kako sa filozofskim sistemima koji tvrde apsolutni i jednoznačni determinizam, koji su, stoga, zatvoreni i ograničeni i koji garantuju slobodu, progres i sreću kao darove same prirode, božanstva ili duha, tako i sa egzistencijalizmom u njegovoj negativnoj i pesimističkoj varijanti, tzv. negativnim egzistencijalizmom. On otkriva njegovu jednostranost i čudan paradoks u koji ga ona odvodi, jer pledirajući za slobodu, opet upada u nužnost od koje toliko zazire. Nije bolje sreće ni hrišćanski egzistencijalizam, koji, tvrdeći predodređenost ljudskih vrednosti, u stvari, tvrdi njihovu nužnost. Kroz ove obračune i pored njih neprestano se potvrđuje kategorija mogućnosti. Njena definicija je: „moguće je ono što može biti i ne može biti i samo kao takvo jeste“. Pozitivni egzistencijalizam mora strogo da vodi računa o ovoj dvolpnosti pojma mogućnosti, o njegovoj pozitivnoj i negativnoj strani, da bi izbegao opasnost da se transformiše u nužni determinizam, da ne bi postao optimistička i utešiteljska filozofija ili, na drugoj strani, pesimistička reč o životu.

Jer jedino nam mogućnost otvara izbor. I onda samo od naše odluke i stava zavisi hoćemo li izabrati dobro ili rđavo. Za naš izbor nam niko i ništa na svetu ne može dati garanciju.

Tu je i veličina i lomnost čovekovog bića:

On mora biti svestan riskantnosti svog položaja, on mora oprezno i mudro birati pa i pak uvek biti svestan mogućnosti promašaja i grešenja. Ovaj negativni aspekt, strah od promašaja i pri tom od odgovornosti istakao je negativni egzistencijalizam i tu leži i njegova zasluga i njegov nedostatak.

Ostajući na mučnom osećanju teskobe i proričući neuspeh, on onesposobljava čoveka za konstruktivni životni stav; isti rezultat postiže i racionalistički romantizam XIX veka,

uljuljkujući čoveka sjajnim obećanjima i garantujući mu nužan uspeh u dostizanju najviših ljudskih ciljeva. On čini bespredmetnim njegovo zalaganje i njegov angažman. Zato ni jedna ni druga filozofija nisu istinski okrenute budućnosti niti mu pružaju pravu perspektivu.

U stvari, čovek ne može biti sve niti činiti sve što hoće. Nisu sve mogućnosti jednako dobre i nisu mu sve date. Postoji jedan dijapazon mog mogućeg delovanja koji uslovljava moju slobodu izbora, ali to nimalo ne olakšava moj izbor: on je težak i odgovoran, naša sloboda je realna i strašna. Od nje zavisimo mi pa, prema tome, i naš ljudski svet. Pozitivni egzistencijalizam „budi u ljudima osećaj umerenog rizika te manju sklonost razočarenju zbog neuspeha kao i veličanju uspeha, te ih podstiče na istraživanje na svakom području, efikasnih sredstava za rešenje vlastitih problema” (73). Treba zato pronalaziti „tehniku ljudskog saživljavanja” (nekad zvanu mudrost) a to je uvek i bio predmet filozofije. U tom smislu moguće je vodič naših izbora i odluka, on nas upozorava, podstreka, nadahnjuje isto toliko koliko u nama budi izvesnu zebnju i nelagodnost. On diktira angažman. Pozitivni egzistencijalizam bi trebalo da pruži valjan kriterijum za izbor egzistencijalnih mogućnosti. Razume se, ne konačan, definitivan, iscrpljujući, ali ipak usmeravajući, orijentišući.

Jedini mogući kriterijum izbora u vrednovanju mogućeg bio bi opet moguće (moguće vrednuje moguće, jer je ljudska egzistencija moguće).

Ovaj kriterijum bi dalje uticao na konstituisanje tehnika koje bi se primenjivale sa relativnim uspehom na norme i pravila ponašanja. Ukazavši na prednost i značaj kategorije mogućnosti u našem životu, Abanjanu nastoji, kroz čitavu ovu knjigu da pokaže njenu prisutnost u nauci, kao i u umetnosti i filozofiji XX veka. Nauke kakve su matematika i fizika nisu joj u tom pogledu izmakle.

U matematici se proizvoljno biraju osnovni postulati i taj izbor je slobodan. Izabrana pretpostavka je valjana samo dotle dok se prvobitan izbor može obnoviti i zadržati. U protivnom se napušta.

I u fiziku su podrle mogućnost i verovatnoća i tako zamenile nužnost koja je njoj vladala u XIX veku.

Na ovom mestu Abanjanu ukazuje na Ajnštajnovu specijalnu kao i opštu teoriju relativnosti, zatim na kvantum mehaniku. U osnovi, fizika se više ne bavi opisivanjem fenomena kao što je to ranije bio slučaj; njihovo određenje je relativirano koordinatnim sistemom merenja koji upotrebljavamo, a kroz merenje i istraživanje mi ih određujemo i menjamo. Tako, neprikosnovena naučna činjenica XIX veka postaje u XX veku samo mogućnost merenja i izračunavanja, a ontološki predikat se transformiše u mogućnost verifikacije.

Posmatrajući umetnost kao komunikaciju, kao jezik, Abanjanu i na ovom području utvrđuje kategorijalni horizont mogućeg i slobode. Jer jezik nije u nekom nužnom odnosu sa stvarnošću, već samo u mogućem. I baš u tom beskrajnom spektru mogućih relacija simbol — stvarnost, objekt, u toj slobodi odnošenja i veza nalazi umetnost svoj neprestani izvor i inspiraciju. To je i njena polazna tačka i njen cilj.

I filozofija je danas u kategorijalnom horizontu mogućnosti: egzistencijalizam, pozitivizam, instrumentalizam pa, čak, i Bergsonov spiritualizam.

Novo prosvetiteljstvo (za razliku od prosvetiteljstva XVIII veka) prihvata problematičan karakter filozofije, jer ga smatra ukorenjenim u samoj stvarnosti.

On zato podstiče filozofska istraživanja na pronalaženje i otkrivanje sredstava i instrumenata koji će omogućiti čovekovu uspešniju orijentaciju u svetu i humanizaciju sveta.

Abanjanu ovde citira Djujia „Mi ne smemo pravdati navodni red sveta, već moramo stvarati jedan dosad još nestvaren svet”. Ekspliciranjem kategorije mogućeg (koju implicitno svi upotrebljavaju) filozofija nikada neće pretendovati na totalitarnost, to će biti filozofija svesna svojih granica koja „ne obećava ono što ne može ispuniti.”

Za ovakvu filozofiju sve dosadašnje kategorije menjaju smisao, odnosno sve se svodi pod kategoriju mogućnosti. Predmet se shvata kao skup mogućnosti, a isto tako i ljudska egzistencija; datost je isto tako samo mogućnost koja se može kontrolisati i proizvoljno obnoviti, a, kao što je već rečeno, ontološki predikat njenja značenje u „može biti”.

Filozofija, koja je usvojila novi kategorijalni horizont mogućnosti primila je i obavezu jedne filozofske rekonstrukcije. U svom angažmanu filozof ne treba da ima velike pretenzije. Ne treba težiti za nekakvim većitim istinama, već je mnogo korisnije stvarati nove „tehnike za život”, metode istraživanja, u jednom ograničenom, svakodnevnom angažmanu.

Najvažniji metodološki princip ove filozofije: u svakoj tvrdnji se neprestano mora imati na umu metod njene verifikacije koji je svakom dostupan. Ovaj opšti zahtev obuhvata i najslabije naučne postupke provere i one najsvakodnevnije postupke radi potvrde i provere nečega. On joj, takođe, garantuje otvorenost, spremnost da prihvati svaki novi princip koji zadovoljava pomenuti uslov.

Osnovna metoda empirističke filozofije je analiza, bez obzira na to da li se misli na analizu iskustva, ili jezika, ili egzistencije.

Dakle: bez velikih pretenzija, bez apelovanja na večne i konačne istine, na definitivne zaključke, ova filozofija govori ljudski o ljudskom svetu, neprestano na oprezu, da ne zaluta i da se ne izgubi u zagonetnom lavirintu mišljenja i života.

Za pozitivni egzistencijalizam, filozofija je dijalog među ljudima i ja se koristim tim pravom da uputim nekoliko reči filozofu ovakvih vidika kakav je Nikola Abanjanu. Jednoznačni i kruti determinizam koji nam je prezentirala naučna i filozofska misao prošlih vekova danas nema opravdanja čak ni u makrosvetu. Dovde smo na istom stanovištu, a odavde počinju neka razilaženja. Ako se apsolutna determiniranost i nužnost svega što postoji opozvala u današnjem svetu, da li je onda, rešenje u potpunoj negaciji nužnosti i njenoj transformaciji u kategoriju mogućnosti koja treba sve da pokrije i obuhvati? Nije li ovo opet jednostrani i pretenciozni zahtev, mada dolazi od filozofa koji poziva na skromnost? Kategorija mogućnosti jeste ukorenjena u stvarnosti, ona jeste ta koja razjašnjava naš izbor i slobodu. Ali na jednom mestu Nikola Abanjanu eksplicitno tvrdi: „Očito je da kategorija mogućeg ne podnosi suprotnost drugih kategorija.” Za mene to nije nimalo očito, naprotiv, ovde je očit jedan nedijalektički prilaz stvarnosti. Otuda one mnoge neuverljive i nategnute definicije datosti koja je i sama redukovana na mogućnost. Sledeći staru empirističku orijentaciju, on negira kauzalitet, a uzrok izjednačava sa uslovom.

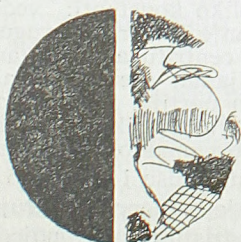
Kada govori o prirodi, o stvari, o datosti, on govori o prirodi za čoveka, o datosti koja je u našim eksperimentalnim tehnikama, i to je dobro. Dobro je što govori o ljudskom, očovečenom svetu, ali nije dobro kada ga svede samo na to. I kada kaže, na primer: svaka stvar je jedna shema planova, sposobnosti, aktivnost, nada i strahovanja, zabrinutosti i anticipacija koje se odnose na budućnost. Objekt stvarno ima smisla samo kao objekt za nas, ali on nije samo to. Niti je datost samo mogućnost koja se može kontrolisati i proizvoljno ponoviti. Još ima beskonačno mnogo stvari koje čovek ne može ni da kontroliše a još manje da ponovi iako je to stalna čovekova težnja, i njihovim nepriznavanjem i negiranjem kao datosti čovek

neće ništa dobiti. Samo će izgubiti.

Citajući ovu knjigu, ja sam neprestano osećala jaku pozitivističku notu u Abanjanovom pristupu ljudskom životu i vrednovanju. Na primer, on moral svodi na analizu ljudskog ponašanja! Iako i sam neprestano ističe da se gotovi uputi za život nikom ne mogu dati, on ipak govori o tehnika-ma ljudskog saživljavanja, i insistira na njihovom istraživanju. Mislim da je ovde upao u još jednu pozitivističku iluziju ili bar upotrebio vrlo neadekvatan termin.

Abanjanu pledira za otvorenost filozofije a to je neophodan uslov njenog opstanka. On je za jednu kritičnu i opreznju misao, neprestano podložnu korigovanju, on je za koherentnost i doslednost, i to u potpunosti zadovoljava. On je sav uronjen u život, u angažman u traženje rešenja i puteva u našoj svakodnevici, u svakom našem postupku od danas za sutra. I on je uvek za to sutra koje se treba ostvarivati, za koje se treba boriti, jer je sve u našem angažmanu, u našem izboru, odluci i delu. On nas opominje na budnost, na oprez jer je knjiga života nečitko pisana i neki pogrešan potez može nas povući u ambis. I nas i druge za koje smo isto tako odgovorni. On pravi vrlo koristan pokušaj i čini napor vredan pažnje, da prevaziđe jaz između nauke i pozitivizma, na jednoj strani, i egzistencijalističke filozofije, na drugoj strani. Da pokaže da nauka i tehnika nisu same po sebi tuđe čoveku, niti su dobre niti rđave. Sve zavisi od toga kako se čovek prema njima postavi i kako ih upotrebi. To je i njegov rizik i njegov napredak. I njegov odgovorni zadatak.

dragana đurić makarov

moris diverže

DEMOKRATIJA BEZ NARODA*

U veoma bogatoj literaturi koja tretira probleme političkih partija i političkog sistema Francuske, ova knjiga Morisa Diverže zauzima, bez sumnje, značajno mesto. Moris Diverže je poznat kao pisac velikog broja zapaženih dela iz oblasti političkih i pravnih nauka koja se odlikuju ne samo ogromnom erudicijom i enciklopedijskom kulturom autora već i njegovom sposobnošću da savršeno sintetizuje obiman faktografski materijal. Jedno od njegovih najpoznatijih dela je „Političke partije” (Les parties politiques, Paris 1951), koje ulazi u red kapitalnih dela političkih nauka.

U knjizi „Demokratija bez naroda” (naslov je protivrečan jer je demokratija vladavina naroda) predmet autorove analize u prvom redu su političke partije Francuske i njihov uticaj na realizaciju jedne pune i autentičnije demokratije u toj zemlji. Knjiga je podeljena na dva dela.

U prvom je dat sintetički prikaz političkih partija drugih zapadnoevropskih zemalja jer su francuske političke partije, po autorovom mišljenju, samo „varijetet evropskog partijskog sistema” koji predstavlja njihovu podlogu, „infrastrukturu”.

U drugom delu su detaljno analizirane političke partije Francuske, njihova geneza, struktura, faktori koji su uticali na njihov razvoj i, što je centralno pitanje, uticaj koji te partije imaju na realizovanje demokratije u Francuskoj. Naslov knjige „Demokratija bez naroda”, koji zvuči dosta pesimistički, zasniva se na autorovoj oceni da su francuske partije sa svojim osobenostima onemogućile narodu da izražava svoju volju i time svele „vladavinu naroda” na vladavinu rukovodstava partija i njihovih poslanika u parlamentu.

*) Maurice Duverger: „La démocratie sans le peuple”, Edition du Seuil Paris, 1967.

Sve partije Zapadne Evrope, pored niza specifičnosti nastalih usled različitih istorijskih uslova i socijalnog ambijenta u kome deluju, mogu se, po autorovom mišljenju, svrstati u tri grupe koje su formirane u različitim vremenskim periodima: konzervativne, liberalne i socijalističke. Uzroci formiranja ove tri grupe partija su u velikoj meri klasnog karaktera: prvo, tije koji se izražava kroz borbu liberalnih i konzervativnih sukob buržoazije i aristokratske partije, i, drugo, sukob proletarijata i buržoazije, koji se izražava kroz borbu socijalističkih i liberalnih partija.

Sukob konzervativnih i liberalnih partija bio je najčešći do početka prvog svetskog rata. U tom sukobu partije buržoazije, liberalne partije, predstavljale su levicu, snage progresu; dok su partije aristokratije, konzervativne partije, predstavljale desnicu. Sukob između ove dve grupe partija bio je u osnovi revolucija 1830. i 1848. u Evropi.

Sukob između konzervativnih i liberalnih partija je danas gotovo u potpunosti nestao (ponegde egzistira kao udaljeni refleks unutar buržoaskih partija) jer se „završila klasna borba između aristokratije i buržoazije koju je izražavao“ (str. 23). Jačanjem radničke klase i stupanjem na političku scenu njenih partija, konzervativne i liberalne partije bile su prinuđene da sarađuju protiv zajedničkog neprijatelja a kasnije je došlo i do njihove fuzije. Ova fuzija ostvarivala se u Evropi na različite načine. u Velikoj Britaniji konzervativna partija je progresivno apsorbovala najveći broj liberalnih birača, prihvatajući postepeno njihovu ideologiju i program a zadržavajući svoj naziv, što je, kako Diverže ističe, „prirodan fenomen u zemlji u kojoj svaka novina teži uvek da se prikrije pod tradicionalističkim prividima“ (str. 36). U Francuskoj ta je fuzija ostvarena u liberalnim partijama, dok su kao okvir te fuzije u Nemač-

koj i Italiji poslužile novoformirane demohrišćanske partije. Partije nastale fuzionisanjem konzervativnih i liberalnih predstavljaju, po Diverževom terminologiji, novu desnicu, čija je zajednička crta nastojanje da po svaku cenu sačuva postojeći kapitalistički poredak. Partije nove desnice su ne samo u Engleskoj već i u drugim evropskim državama preuzele liberalni program; one se danas zalažu za političke slobode i jednakost, prava čoveka i parlamentarnu demokratiju odbacujući privilegije po rođenju i pravnu nejednakost. Međutim, iako je socijalni sukob između aristokratije i buržoazije danas prestao, iako su se političke organizacije ove dve klase fuzionisale, one još nisu potpuno homogene jer u njima i danas postoje razmimoilaženja koja vuku koren iz ranijeg sukoba. Konzervativci, koji i danas postoje u partijama nove desnice kao jača ili slabija tendencija, nisu potpuno prihvatili liberalni poredak; „oni su nastavili da sa nepoverenjem gledaju na opšte pravo glasa, političku slobodu, parlamentarnu vladu od koje pretila opasnost da preda vlast narodnim masama i da vodi u socijalizam“ (str. 33). Ti konzervativni elementi predstavljaju danas autoritarnu tendenciju u partijama nove desnice. Internu homogenost partija nove desnice remetili su, pored nasleđenog sukoba liberali — konzervativci, i razni drugi sukobi religiozni, nacionalni, suprotnosti selo-grad itd. Usled dejstva ovih faktora nova desnica je u nekim evropskim državama podeljena na više političkih partija (Holandija, skandinavske zemlje). Na intenzitet i frekvenciju sukoba u partijama nove desnice uticao je, po Diverževom mišljenju, u znatnoj meri i izborni sistem u raznim evropskim zemljama. U tom smislu on utvrđuje nekoliko konstanti: većinsko glasanje u jednom krugu spustava centrifugalna kretanja u partijama, otežava stvaranje novih partija, a većinsko glasanje u dva kruga i sistem proporcionalnog predstavnictva stimulišu i formalno otepljenje tendencija i struja koje egzistiraju u pojedinim

partijama. Naravno, Diverže ističe da sam izborni sistem ne može da dovede do formiranja političkih partija ako zato nisu ispunjeni ostali socijalni uslovi nego samo može da olakša ili oteža njihovo stvaranje.

Snage ekstremne desnice uspele su u periodu između dva rata da zauzmu vlast u Italiji i Nemačkoj gde su pod imenom fašizma zavele strogu političku diktaturu i planiranje u ekonomiji, što sve odgovara drugoj fazi razvijenog kapitalizma. Diverže smatra da je, u ekonomskom pogledu, fašizam očajnički pokušaj da se spase kapitalistički sistem i njegove osnovne institucije i predupredi radnička klasa u zauzimanju vlasti. Danas opasnost od prihvatanja fašizmu bliskih rešenja postoji, međutim, u SAD. Kao što je makartizam pedesetih godina bio prouzrokovan šokom usled pobede kineske revolucije tako danas revolucije u latinskoameričkim zemljama, koje autor smatra verovatnim (str. 73), mogu prouzrokovati isti efekt.

Posebnu grupu partija desnice predstavljaju demohrišćanske partije (ili socijalne hrišćanske, ili socijalne, ili narodne). U njih se ubrajaju stare konzervativne partije koje su prihvatile hrišćansku etiketu i druge partije različite od njih koje su im se postepeno približile. U posleratnom periodu hrišćanske partije su doživele duboku transformaciju i danas se nalaze između partija leve i desnice. Jedan od uzroka ove transformacije je evolucija crkve i afirmisanje u njenom učenju nekih humanih vrednosti koje nisu u saglasnosti sa kapitalističkim pokretom. Iako među partijama koje podržavaju postojeći kapitalistički sistem (konzervativno-liberalne, demohrišćanske) postoje značajne razlike, ipak su one jedinstvene u svojoj opoziciji prema partijama radničke klase.

Ove suprotnosti između partija desnice i jedne grupe radničkih partija, socijaldemokratskih, nešto su se smanjile „zato što danas i evropske socijaldemokratske partije primaju, u stvari, ne samo liberal-

ni politički režim... već i kapitalističke ekonomske strukture" (str. 102). Nekoliko razloga determinisali su ovakav stav socijaldemokrata: viši životni standard u zapadno-evropskim nego u socijalističkim zemljama, kriza u socijalističkim zemljama i, na zad, činjenica da današnji poredak na Zapadu i nije samo kapitalistički, nego sadrži niz socijalističkih elemenata (nacionalizovani sektor, planiranje, preraspodela dohoda). Razvoj socijalističkih elemenata u kapitalističkom sistemu čini otvorenom mogućnost da i budući razvoj ide u tom pravcu i da se ostvari socijalizam postepeno bez velikih preokreta i revolucija.

Međutim, na osnovu ovih konstatacija o promeni stava socijaldemokratskih partija prema kapitalističkom sistemu, Moris Diverže ne prihvata ekstreman stav da više ne postoje suštinske razlike između socijaldemokratskih i buržoaskih partija, koji danas zastupa izvestan broj autora. Kao ilustraciju navodimo mišljenje italijanskog socijaliste Lelija Basa (Lelio Basso), po kome je danas socijaldemokratija potporna baza neokapitalizma.¹ Kod evropskih socijaldemokrata, Diverže razlikuje tri shvatanja:

— prva nisu ni reformistička, ona ne osporavaju postojeći sistem ni en bloc ni delimično (t. 3. „Upravljački socijalizam”);

— druga odgovaraju reformizmu u pravom smislu reči;

— najzad, treća, žele socijalističko društvo, verujući da će se ono konstituisati pomoću „kumulativnih strukturnih reformi”.

Članstvo pojedine partije često ne prihvata isto shvatanje, mada su socijaldemokratske partije u celini najbliže prvom. Postepeno integrisanje socijaldemokratskih partija u kapitalizam ne mora da bude rezultat odricanja od socijaliz-

¹) Shvatanje izloženo u članku „Réforme et révolution”, „Les Temps Modernes”, februar 1967. Slično Vittorio Foa u „Revue internationale de socialisme”, juli 1966, str. 283.

ma, nego je često taktički potez da privuku šire slojeve radi zadobijanja parlamentarne većine. U odustajanju od nekih socijalističkih zahteva dalje su otišle socijaldemokratske partije u zemljama gde ne postoje ili su slabe komunističke partije. „U Saveznoj Republici Nemačkoj, Velikoj Britaniji i nordijskim zemljama socijalisti nemaju potrebe da na tome insistiraju (tj. na svom socijalističkom karakteru — V. G.); jer oni su to, može se reći, po prirodi ili istoriji (koja daje osećanje „prirodnog“). U odsustvu komunističkih partija to niko i ne spori... Naprotiv, u Francuskoj i Italiji konkurencija komunističkih partija tera socijaldemokratske partije da se više etiketiraju socijalističkim...” (str. 91).

Karakteristika drugog krila političkih partija radničke klase, komunističkih partija, od njihovog nastanka do početka šezdesetih godina, jeste odbijanje da se integrišu u postojeći kapitalistički poredak. Od početka šezdesetih godina komunističke partije u Zapadnoj Evropi postepeno zauzimaju manje neprijateljski stav prema kapitalističkom sistemu, i to pod uticajem evolucije komunističkih partija u socijalističkim zemljama, prvenstveno KP SSSR, i pod uticajem sopstvenog članstva koje „želi direktnije i efikasnije da sarađuje u transformaciji zapadnog društva” (str. 118). Prihvatanje ideje mirne revolucije i mirnog prelaska u socijalizam je, ističe Diverže, „privlačno jer dozvoljava da se pomire nade za socijalističkim društvom i odustajanje od nasilnih metoda u razvijenim zemljama. Ostaje da se vidi da li je to primenljivo” (str. 120).

Pošto je u prvom delu ove knjige data slika, bolje reći skica, tendencija i strujanja u političkim partijama razvijenih kapitalističkih zemalja, drugi deo rada posvećen je detaljnoj analizi partijskog sistema u Francuskoj.

U objašnjenju veoma duge i burne parlamentarne istorije Francuske, od velike buržoaske revolucije do danas, susrećemo u osnovi dve teorije: po

jednoj, koju zastupaju istaknuti teoretičari Fransoa Gogel (Francois Goguel) i Rene Remon (René Rémond), na vlasti su se stalno smenjivale partije desnice (one koje hoće održanje postojećeg sistema) i partije levice (one koje žele njegovu transformaciju), dok su, po mišljenju autora „Demokratije bez naroda”, koje nam se čini prihvatljivijim, u Francuskoj najčešće vladale partije centra, pod kojim on podrazumeva umerene tendencije na levisi i desnici. Po ovom shvatanju, koje je Diverže razvio još ranije,² ekstremna krila levice i desnice bila su u najdužem periodu francuske parlamentarne istorije odsečena od vlasti. Skoro stalnu vladavinu koalicija umerenih partija levice i desnice (tj. centra) autor smatra originalnom karakteristikom francuskog političkog života koja je imala dalekosežne posledice. Stalne koalicije i suptilna parlamentarna igra i kombinacije partija centra onemogućuju biračima svaki stvarni izbor između jasno definisanih programa ili ideologija. Neodređenost i fluidnost programa partija centra, a time i izborne platforme njihovih kandidata, posledica je imperativa da u složenoj parlamentarnoj igri oko formiranja vlada što manje budu sputane nekim čvrstim obavezama. Parlamentarni izbori za građane su stoga čista formalnost, jer za njihovu demokratičnost nisu ispunjeni uslovi „da svaki kandidat izražava opciju, program, politiku i da ih ne napusti kada bude izabran” (str. 185). Ova dva uslova obezbeđena su, po autorovom mišljenju, samo u sistemima u kojima egzistiraju velike moderne partije. Ovakva situacija prouzrokovala je mali broj partijskog članstva u većini francuskih partija (izuzetak je KPF), koje daleko zaostaju od sličnih partija u drugim evropskim zemljama.

U stvaranju velikih „narodnih partija” u Francuskoj autor vidi jedinu mogućnost za ukidanje i prevazilaženje centrizma i uključivanje naroda u donošenje političkih odluka. Izvesni

²) Npr., u članku „L'éternel Marais”, Revue française de sciences politiques, februar 1964.

indikatori pokazuju da se razvoj političkih partija Francuske kreće u tom pravcu. Ti indikatori su slabljenje partija krajnje desnice i napuštanje ekstremne orijentacije (dikta-ture proletarijata) od komuni-stičke partije. U ovakvoj situ-aciji moguće je postići osnov-ni sporazum, consensus, o naj-opštijim pravilima političke igre, čime prestaje neophod-nost vladavine partija centra. Međutim, konstatuje Diverže, sistem dve partije ili dve koa-lacije partija, kome se poste-peno približava Francuska, eg-zistira u većini evropskih zemalja i upravo je ušao u kri-zu. U tim zemljama partijske oligarhije našle su načina da otežaju i gotovo onemoguće uti-caj masa na politiku. Sma-njivanje razlika u programi-ma partija levice i desnice, nji-hovo svodenje na čisto tehni-čka pitanja efikasnijeg uprav-ljanja kapitalističkom drža-vom oduzelo je izborima privlačnost i dinamiku. Da li će se ovakav razvoj ponoviti i u Francuskoj? Ova opasnost u Francuskoj, po mišljenju Di-veržea, nije aktuelna jer ko-munistička partija, bez obzira na ublažavanje svojih stavova, još osporava osnove kapitalis-tičkog sistema i u budućoj ko-aliciji levih snaga (u kojoj on vidi pored Federacije demok-ratske i socijalističke levice (FGDS) i Ujedinjenu socijali-stičku partiju (USP) može bi-ti faktor koji će onemogućiti integraciju u kapitalistički sis-tem. U ovakvoj situaciji narod će morati da se na izborima jasno opredeljuje za socijalis-tičku ili nesocijalističku alter-nativu. Posle prerastanja francuskog višepartijskog u dvopartijski sistem autor oče-kuje i proširenje članske ba-ze partija i time njihovo inte-grisanje u narod, čime bi bila smanjena vlast dosad svemo-ćnih partijskih oligarhija.

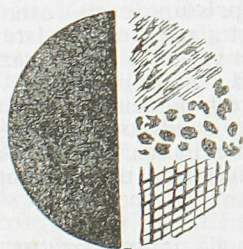
Čini nam se da je osnovna au-torova teza u ovoj knjizi, stal-no prisutna u svim razmatra-njima, o negativnom uticaju malih partija sa fluidnim i ne-bodefinisanim programom i ci-ljevima na mogućnost da gra-đani stvarno učestvuju u poli-tičkom životu, potvrđena do-voljno jakim i ozbiljnim argu-mentima. Ova analiza, koja se

u prvom redu odnosi na par-tijski sistem u Francuskoj na izvestan način može da bude dopuna sličnih koje su ranije izvršili Ostrogorski³⁾ anglo-saksonski partijski sistem i Mihels⁴⁾ (Socijaldemokratska partija Nemačke).

Možda bi se Diveržeu jedino moglo prigovoriti da je u ovoj knjizi mnogo jači i ubedljiviji u konstatovanju slabosti i ma-na partijskog i parlamentar-nog sistema u Francuskoj ne-go u ukazivanju na mogućnost njihovog otklanjanja. Neubed-liivost njegove solucije posle-dica je, u prvom redu, nasto-janja da probleme demokрати-je u Francuskoj reši u okviru suviše uskog i ograničenog mo-dela buržoaske parlamentarne demokratije, ostajući na rela-ciji višepartijski — dvoparti-jski sistem.

Na kraju treba istaći da je Moris Diverže u ovoj po op-segu maloj ali sadržinom bo-gatoj knjizi pokazao ne samo izvanredan posmatrački dar i istančani smisao za uočavanje konkretnog već i smisao da pronikne u dubinu političkih procesa i da svoje suptilne op-servacije sintetizuje u jednu teorijski koherentnu celinu.

vladimir goati

danijel bel

KRAJ IDEOLOGIJE

collier books, njujork

„Kraj ideologije”, kraj utica-ja i mehaničkog presađivanja misli i znanja, kraj jednog

³⁾ M. Ostrogorski, *La démocratie et l'Organisation des partis politiques*, Calmann — Levy, Paris, 1903.

⁴⁾ R. Michels, „Zur Ideologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie” — Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppen lebens”, 1925.

perioda u kome je ono iminentno američko bilo potisnuto. Jer Amerika nije ono što drugi o njoj misle, Amerika nije čak ni ono što se pokušava deducirati iz opšte-prihvaćenih shema i okvira, Amerika je sasvim nešto drugo i zato kraj svakoj „iskrivljenoj svesti” kada je u pitanju taj „melting pot” rasa, ali i ideja.

Teško je, gotovo i nemoguće, iz obilja činjenica, iz studija i članaka koji su pisani tokom jednog desetleća i koji sačinjavaju ovu knjigu izvući neki konkretniji, manje opšti zaključak. Zadatak Bela kao sociologa, po njegovim rečima, nije da upotrebljava hipoteze i da ih zatim proverava. „Ja sam više zainteresovan za društvene opise i objašnjenja, za široko zacrtavanje realnosti.¹⁾ Određujući svoj metod, on zatim određuje i svoje perspektive; a perspektive su mu, kako kaže, antiideološke. Šta to znači? Ako pod ideologijom, kaže Bel, a naročito marksističkom, podrazumevamo totalno prisvajanje atributa „istine” za svoje poglede na svet — onda ne to. Ako i ideologija znači intelektualni sistem kome potčinjavamo svu svoju misao i sva svoja osećanja — onda to još manje. Anti-ideološki pristup je suprotno od svega toga, ali on predstavlja u isto vreme i nešto različito od konzervatizma, jer strah od pomenutih atributa ideologije odveo je mnoge savremene naučnike u neokonzervativizam i u novi empiricizam.

Nejasnoća i nepreciznost Belovog metoda, krunisanog per spektivama koje sam postavlja, verovatno predstavlja idealno polje za rast „zmajevih zubi” subjektivizma, nedorečenosti i nepoželjnog konzervativizma. Jason je zadržao „zlatno runo” bacivši kamen među decu „zmajevih zuba” koji su pretili da ga unište, Bel, želeći „zlatno runo” za američko društvo, ukida ideologiju. Jer šta će nam ideologija? Prva Belova teza sastoji se u tvrdnji da američko društvo nije masovno društvo.

Teorija o masovnom društvu, počiva, prema Belu, na pretpostavci koja treba da bude naučna i kojom se tvrdi da se društvena organizacija raspada pod udarcima industrijalizacije i zahteva mase za ravnopravnošću sa njenim antipodom: elitom. Nije industrijalizacija ta koja izaziva društvenu dezorganizaciju, tvrdi Bel. Čak obrnuto. U američkom društvu mase ne traže ravnopravnost, jer nemaju u odnosu na koga da je traže. Siromaštvo per se ne izaziva revoluciju, ne izaziva rušenje zgrade društvene organizacije, ono izaziva samo fatalizam i očaj. Motorna snaga radikalizma je locirana u neispunjenim očekivanjima i društvenim napetostima. Samo onda, kaže Bel, kad se društvo pokaže nesposobno da zadovolji zahteve za društvenom pokretljivošću i višim životnim standardom, dolazi do društvenih promena. A zar do njih može da dođe u SAD, Britaniji ili uopšte u Zapadnoj Evropi kada su to jedine zemlje sa visokim životnim standardom, sa životnim standardom koji raste, i kada su to zemlje gde su zahtevi građanstva za njihovim delom rastućeg materijalnog bogatstva relativno zadovoljeni, kada su to društva gde se sve više ljudi uključuje u proces društvene pokretljivosti. Belov odgovor glasi „naravno da ne može”. Bel se time, pomoću jednog argumenta, pomoću jedne ideje, oslobađa svojih najlučih protivnika, oslobađa se ekstremista, oslobađa se komunista, ali i konzervativaca. Prema njemu, Amerika nije masovno društvo, ona nije sastavljena od heterogene publike (Blumen), ona nije izraz niskog kvaliteta moderne civilizacije (Ortega), nije ni mehanizovano društvo, kao ni birokratsko društvo (Hegel, Marks, Zinnel, Bebel, Mannheim), ona nije ni rulja (Lederer, Arendt), Amerika je svega toga oslobođena, jer svaki pojedinac u njenom društvu ima podjednake šanse za društvenu pokretljivost, ima podjednake mogućnosti da zadovolji svoje materijalne aspiracije. U američkom društvu nema, ili ima relativno malo, društve-

¹⁾ Daniel Bell, „The end of ideology”, Collier Books, New-York, 1962, str. 15.

nih tenzija i nezadovoljstava. Belov zaključak sledi: zbog toga nema razloga za nastajanje društvene pobune, zbog toga nema razloga za idejno usmeravanje nezadovoljnih i njihovog iskripljenog saznanja o postizanju cilja; jednom rečju, nema ideologije.

Predugo bi bilo ulaziti u polemiku sa Belom oko pitanja autentičnosti američkog realiteta kako ga on opisuje, predugo bi bilo pokušati ovde eventualno pokazati da Belova vizija možda ipak predstavlja samo „ideološki“ izraz njegovih težnji. Međutim, zna tiželja nas vuče ka spekulacijama o rezultatu jednog radnog susreta između Bela i Mertona o pitanju „avenija društvenog uspeha“.²⁾ Obojica bi se verovatno složili o velikim aspiracijama koje američka kultura postavlja pred svakog svoga člana. Gotovo sa sigurnošću se, međutim, može reći da bi njihovi stavovi o putevima ka uspehu, o putevima ka postizanju psihičke stabilnosti američkog građanina bili dijametralno suprotni. Postoji funkcionalna nepovezanost, čak kontradikcija između cilja i mogućih metoda koje se daju Amerikancu kad je u pitanju postizanje uspeha, naglašava Merton. Prema njemu, ta disonanca između cilja i mogućnosti i stvara tako veliki broj društvenih tenzija, tako veliki broj individualnih nezadovoljstava. Frustrirani i obespravljeni traže svoje puteve, svoje avenije u anomijama, stvaraju svoje institucije, političke aparate i grupe za pritisak. I dok Bel revolucionare, zajedno sa konzervativcima, trpa u „istorijski muzej starina“, dotle Merton, smatrajući revolucionarnu akciju kao anomiju, revolucionara, zajedno sa kriminalcem, izbacuje van društva. Očito — obojici je nepotreban.

Iako nam nije namera da vršimo stalnu konfrontaciju Bela i Mertona, ipak ćemo uporediti njihove odgovore na pitanje koje su obojica postavili. Bez obzira na to koliko

ono izgledalo nevažno u prvom momentu, ono je bitno i suštinski vezano ne samo za ocenu američkog društva već i za teorijski pristup prilikom ocene prošlosti, sadašnjosti i budućnosti Amerike. Pitanje glasi: „Da li je zločin američki način življenja? Mertonov odgovor je potvrđan. Jer, kaže on, jedino globljenjem (racket), ucenom, gansterskim drušinama i njima srodnim institucijama mogu neke nacionalnosti (koje žive gotovu u uslovima geta) i obespravljeni slojevi postići opštepropisani američki ideal — mogu postati ljudi od uspeha. Prema Mertonu, zločin je u Americi danas isto tako racionalna, organizaciono usavršena i ka profitu usmerena institucija kao što je to savremena industrija. Čak i više od toga. Poslovni svet i svet kriminala su tako isprepleteni i deluju na tako sličan način da su fluktuacije unutar njih vrlo česte i da se one vrlo teško otkrivaju. Na to sve Bel tvrdi: „Nije istina. Nije istina da je zločin američki način življenja ali, inače, sve ono što je Merton rekao odgovara realnosti.“ Globljenje i prema Belu predstavlja jednu specifičnost, jednu tipično čudnu američku merdevinu društvene pokretljivosti. Međutim, Bel ukazuje na tri elementa koji, prema njemu, donekle pomažu da se razjasni postojanje tih merdevina. Prilikom svakog razmatranja ovog problema treba uzimati u obzir: 1) bitnu ulogu organizovanog kockanja kao funkcije ekonomije masovne potrošnje, 2) specifičnu ulogu raznih imigrantskih grupa, koje su jedna po jedna postale akteri u marginalnim poslovnim aktivnostima i zločinu, i 3) veza između zločina i promenjenog karaktera gradskih političkih mašinerija.

Te čudne merdevine uspeha i napretka počivaju na finansijskoj moći stečenoj često na ilegalan način. Međutim, danas, vremena takvog sticanja predstavljaju davnu prošlost. Nema više Al Kaponea i njegove organizacije. Mit o mafiji i drugim organizacijama slične vrste samo podržava iluziju jednog „herojskog“ doba gangstera. Zločin, kao oblik

²⁾ Robert Merton, „Social Theory and Social Structure“.

autentičnog američkog života predstavlja prošlost, prošlost koja se integrisala u savremeno američko društvo, koje je danas daleko pravednije, jer svima obezbeđuje napredovanje i otklanja frustracije i napetosti, te je samim tim taj način života i nestao. Bel kaže da od nekadašnje stvarnosti danas ostaje samo mit.

Iako se zalaže za široke poteze u svojim sociološkim zaključcima, Bel se ipak trudi da u nekim momentima svoje stavove fundira empirijskim materijalom. Negacija mita o zločinu kao američkom načinu života bazira se na statističkoj masi podataka o kretanju kriminaliteta u SAD za dve decenije, od 1940. do 1960. Razmatrajući statističke podatke, Bel čak osporava nekim njihovu validnost, jer tvrdi da oni predimenzioniraju datu stvarnost. Prema njemu, zločin je u opadanju. Broj ubistava, krađa i ostalih prestupa je sve manji. Teško je onda poverovati da zločin predstavlja osnovicu američkog života. Ipak moramo Belu postaviti dva pitanja, bez obzira na validnost njegovih podataka. Kada se govori o zločinu kao američkom načinu života, onda se sigurno misli na nešto kvalitetno različito nego što je ubistvo, krađa itd., nego što su krivični prekršaji koji postoje u svim drugim zemljama sveta. Verovatno se misli na specijalno organizovani ilegalan način delovanja koji je specifičan, pa, možda, čak i dominantan u Americi. Ako je to tačno, teško da se postojanje jedne takve organizacione strukture može dokazati ili opovrgnuti pukim statističkim materijalom o broju ubijenih i silovanih. Tek vivisekcija datoga društva može da nam omogući postavljanje dijagnoze: malignog tumora nema. Drugo, ne pozivajući se opet na Mertona, koji daje sasvim drugačiju sliku, ili na zvanične podatke koji pokazuju da velika većina zločina ostaje neotkrivena (argument koji je istog nivoa sa Belovom argumentacijom), poslužićemo se samo jednom od sledećih glava Belove knjige. Sa uživanjem i divljenjem či-

taćemo poglavlje o „Globljinu lučkih radnika“, koje na tako jasan način analizira i povezuje ekonomiju, zločin i politiku, čiji izvori leže na dakovima najveće luke sveta — na dakovima Njujorka. Tu se dešava po koje ubistvo, po koja krađa, ali protivzakoniti način delovanja sindikata, političke mašinerije i izrabljivanje lučkih radnika izrazito pokazuju šta je to, šta se misli, kad se kaže zločin je osnova američkog načina života.

Na zločinu se trebalo zaustaviti iz nekoliko razloga. Jer ako su Belove ocene tačne u odnosu na pitanje zločina, ako one nalaze svoje određeno mesto u njegovoj opštoj oceni američkog društva, onda su tačne njegove ocene o jednakosti svih Amerikanaca u pogledu životnih šansi. Ne samo to, onda su tačne i njegove ocene o političkoj strukturi, aspiracijama ili o nepostojanju političkih aspiracija pojedinih slojeva. Onda je verovatno tačno i to da je američko društvo jedno od prvih društava u kome su socijalni antagonizmi svedeni na neki minimum. Onda je to društvo budućnosti.

Međutim, Bel sam opovrgava sopstvenu ocenu teze o zločinu kao američkom načinu života. Ako on u svojoj knjizi sam ne obara eksplicitno svoju osnovnu tezu o američkom društvu, to samo znači da je neobjektivan, što mi kao posmatrači ne moramo i ne smemo biti.

Videli smo kako je Bel uspeo da poriče realne mogućnosti postojanja društvene osnove ekstremnih političkih grupacija. Da bi ta teza bila što uverljivija, on svoju pretpostavku o američkom društvu kao nekom društvu srednjeg sloja proširuje i stavom da američko društvo danas ne poznaje nikakvu elitu. To nije samo logička dedukcija iz njegove teze o nepostojanju masovnog društva, pa, prema tome, i o nepostojanju elite kao njegove suprotnosti, već to Bel objašnjava kroz istorijski razvoj američkog kapitalizma. Kako sam kaže, kapitalizam mora da propadne usled svoje velike efikasnosti. Kapitali-

zam koji je počivao na postojanju porodičnog preduzeća, prema tome, na postojanju nasleđenog društvenog položaja i, samim tim, na postojanju jedne vladajuće klase koja je imala svu ekonomsku pa, prema tome, i političku moć u rukama, danas se dezintegriše. Na vodeće položaje u ekonomiji ne dolazi se više samo nasleđstvom. Sve više ljudi (menadžera) postaje to na osnovu svojih sposobnosti, na osnovu školovanja. Osnovna pretpostavka vladajuće klase je ukinuta. Moć se više ne stiče rođenjem, već znanjem. Ako prihvatimo Belovu definiciju vladajuće klase „kao klase koju obeležava identičnost i kontinuiranost interesa”,³⁾ onda se moramo složiti s njim da takva klasa danas više u Americi ne postoji. Postoji samo koalicija grupa koje su na vlasti. I tu se Bel nalazi na istoj poziciji sa Milsom, koga će ubrzo zatim kritikovati. Kao i Mils, Bel priznaje postojanje gornje klase ili, kako ih Mils naziva, potomke 400 porodica. Ali Bel ne priznaje postojanje elite. On kritiku Milsovog gledišta, kad je u pitanju elita, svodi na kritiku termina, i na kritiku Milsovih emocija kad je u pitanju pobuna protiv birokratizovanog društva. Normalno je što Bel kritikuje Milsovu teoriju elita. Jer bi prihvatanje teze o postojanju elite značilo i prihvatanje postojanja masovnog društva, a time i prihvatanje antagonizama, nezadovoljstva, i teze o postojanju ideologije. Cela Belova koncepcija bi time pala u vodu.

Koje su to vetrenjače protiv kojih se bori Bel? Prvenstveno, to je marksizam, a zatim njegova ideologija kao njegovo najizrazitije oružje. Kritikujući marksizam (nejasnoća statusa i autonomije nauke, shematsko povezivanje baze i nadgradnje, nepreciznost u definisanju pojma radničke klase) on misli da mu izriče presudu i da mu već čita opele.

Ali to nije dovoljno. Treba uništiti ideologiju, i to onu „to-

talnu” ideologiju u manhajmovskom smislu („totalna ideologija je nosilac sveobuhvatnog sistema razumevanja stvarnosti, skup verovanja natopljenih strasću, kojima se teži promeni celokupnog načina života”).⁴⁾ Jer samo ta totalna ideologija je prava i jedina ideologija koju treba ukinuti, jedini kompletni pristup svetu i čoveku koji njega ograničava i postvaruje. Pojedinaac može samo da zastupa neke vrednosti i tada je on u najboljem smislu nosilac „pojedinačne ideologije” — jer „intelektualac raste na svom iskustvu, sa svojim individualnim percepcijama sveta, sa svojim privilegijama i deprivacijama, i ocenjuje svet na osnovu ovih čulstvenosti”.⁵⁾

Prema Belu, ideologije XIX veka su iscrpile svoju funkciju. To se, prema njemu, vidi, s jedne strane, po uspehu države blagostanja i, s druge strane, po neuspehu socijalizma u SSSR za vreme Staljina. Ta dva istorijska razvoja naterala su intelektualca da ne veruje više u postojanje ideoloških aveti. „Iz cele istorije proizlazi jedna jednostavna činjenica: za radikalnu inteligenciju stare ideologije su izgubile svoju 'istinitost', svoju moć ubeđivanja.”⁶⁾ Tragedija savremenog sveta je u tome što se iskustva evropske civilizacije i misli ne koriste adekvatno u drugim delovima sveta. Dok su evropske ideologije (one totalne) XIX veka bile usmerene ka društvenoj jednakosti i slobodi, savremene nove ideologije Afrike i Azije su usmerene ka ekonomskom razvoju i razvoju nacionalne moći (modeli su im SSSR i Kina). Postoji još jedna fundamentalna razlika. Ideologije Evrope su stvarali intelektualci, a ove današnje stvaraju političari.

Besperspektivnost daljeg razvoja ideologije nije samo karakteristika Belovog shvatanja društva. Njemu po koncepcijama oprečan sociolog,

⁴⁾ D. Bell, isto, str. 400.

⁵⁾ D. Bell, isto, str. 402.

⁶⁾ D. Bell, isto, str. 402.

³⁾ D. Bell, isto, str. 45.

Mils, takođe je u svojoj knjizi „Marksisti” ukazao na odumiranje uticaja dveju najvećih ideologija zapadnog sveta: liberalizma i marksizma. Šta ostaje, ili šta sada nastaje, Mils, na žalost, zbog prerane smrti nije odgovorio.

A Bel? Ukidajući ideologiju, on ostavlja utopiju. A „utopija je ona koja treba da specifikira kuda se želi ići, kako će se do tamo doći, troškove poduhvata donekle predvideti i opravdati kako će to platiti”.⁷⁾ Ovim se čini da Bel hoće još jednom da nas uveri u neophodnu potrebu da se stvari prilagođavaju njegovoj viziji. Manhajm, jedan od najistaknutijih mislilaca na planu sociologije saznanja, nazvao je jedno od svojih najpoznatijih dela: „Ideologija i utopija”. On je nastojao da dođe do definicije oba ova pojma. Bel se „oduševio” njegovom definicijom ideologije (totalne) i gotovo bez rezerve ju je prihvatio. Ipak, Manhajmova shvatanja utopije („pojam utopije odražava... takvu intelektualnu angažovanost nekih potčinjenih grupa za razaranje i transformaciju date situacije u društvu da ona... vidi samo one elemente date situacije koji imaju tendenciju da je negiraju”. K. Manheim, *Ideology and Utopia*, Harvest Book, str. 40)

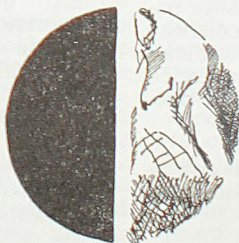
Belu ne odgovara sasvim i zato on daje svoju definiciju. Čak i više od toga, Bel upozorava da utopijom ne treba pravdati nedolična sredstva kojima se želi postići revolucionarni cilj.

Teško je a da se iza mase činjenica i podataka iznesenih u ovoj knjizi ipak ne vidi tendencioznost i Belova želja da čitaocu ubedi u istinost svoje višje društva. Ta želja je toliko očita da Bel nije mogao da svoju knjigu ne završi citiranjem ruskog mislioca XIX veka Aleksandra Hercena: „Da li vi stvarno želite da osudite sva ljudska stvorenja, koja danas žive, na izigravanje tužne sudbe karijatida... koje nose patos na kome će igrati buduće generacije?... Ovo bi samo po sebi trebalo da služi ljudima za opomenu: cilj koji je beskrajno udaljen nije cilj, već, ako hoćete, zamka; cilj mora biti blizu, on mora da bude barem radnikova nadnica ili zadovoljstvo u obavljenom poslu. Svako doba, svaka generacija, svaki život poseduje svoju punoću.”

Na kraju, postavlja se pitanje: da li je Belovo doba, koje je dobro za njega, dobro i za druge? Zar drugi nemaju pravo na „svoj život”? Ako imaju, onda zašto je on svoju knjigu nazvao „Kraj ideologije”?

vladimir štambuk

⁷⁾ D. Bell, isto, str. 405.

ARHIV ZA PRAVNE I DRUŠTVENE NAUKE br. 11/1968.

Dr JOVAN ĐORĐEVIĆ: Savez komunista i problem njegovog demokratizma i „centralizma”; dr ASEN GRUPČE: Pojam i problemi obustave izvršenja propisa i opštih akata; dr SLOBODAN K. PEROVIĆ: Pojam lezionarnog ugovora; A. SABLJAK: Obaveznost suda da poznaje normativne akte radnih organizacija; dr JOSIP BRNCIĆ: Pravosudni sistem (Smjernice za unapređenje); dr JOSIF TRAJKOVIC: Srpska socijal-demokratska partija i opštinska samouprava; dr RAD. D. LUKIĆ: Formalna sociologija Alfreda Vierkandta.

Dr JOVAN ĐORĐEVIĆ: Savez komunista i problem njegovog demokratizma i „centralizma”. Istina kao takva nije unapred data a traženje istine nije ničiji monopol. Ovaj stav dr Đorđević potkrepljuje sledećim tekstom. „Marksizam uopšte, i kao politička teorija, nije nikakva koncepcija o društvenoj i političkoj 'monolitnosti', a još manje o istorijskim zabranama. Marks

i Engels su i u konkretnim političkim ocenama prihvatili i povoljno ocenjivali postojanje alternativa i pledirali su za ravnopravnost komunističkih i drugih strujanja u pokretima i borbi radničke klase... S gledišta teorije, pluralizam nije nikakva jeres, ili tabu pojam, pošto je izraz istorije i stvarnosti društva i čoveka; kao što ni monolitnost nije samo fikcija ili politički apriorizam, pošto odgovara i može odgovarati određenim momentima istorije i oblicima stvarnosti i potrebama ljudi. Kad se sa ovog spekulativnog pređe na konkretan plan, problem je relativno jednostavan: da li oživljavanje i demokratizacija partije i političkog sistema imperativno zahtevaju postojanje dve ili više alternativa, naročito takve koja će se čak razlikovati u pogledu političkog programa (pa i ideologije)? Posle mnogih liberala, potvrđan odgovor na opštem planu daju danas pojedini marksisti i partijski dokumenti u Italiji, Francuskoj, Svedskoj i drugim zapadnim zemljama. Taj odgovor se odnosi na višepartijski ili slični pluralizam.

Suprotno od onog što se obično misli ili što se tvrdi, u sa-

moj strukturi jugoslovenskih skupština postoji jedna vrsta institucionalizovanja grupnog i funkcionalnog, kao i nacionalnog pluralizma. Takav i još uži pluralizam dolazio je do izražaja i u kandidovanju i u glasanju u pojedinim većima svih skupština. Ovaj pluralizam prati svaku političku organizaciju i on traži toleranciju, pa i razumevanje značaja raznih mišljenja, čak i takvih s kojima se 'ne slažemo' (i kad smo većina). Znak je demokratije ako se partijska disciplina koristi samo izuzetno za prelomna pitanja. Pluralizam se javlja u obrazovanju postojećih 'formalnih' i 'neformalnih' interesnih grupa, pa i grupa za pritisak. Danas se sve više za- paža i u socijalističkim zemljama da politički 'totalitarizam' i partijski 'monopolizam' niti su marksističke ideje niti su stvarne pojave socijalističkog društva, a još manje su uslov za razvitak socijalističke demokratije zasnovane na samoupravljanju. Postoji 'pluralizam' koji nije znak demokratije i njene snage, već je izraz ugušene opozicije i borbe za vlast, kao i nepostojanja jasnih alternativnih izlaza (ovakve pojave poslednjih godina dolaze do izražaja i u Jugoslaviji).

Saglasno tome, u savremenim uslovima političkih odnosa u Jugoslaviji ne bi koristile socijalizmu i demokratiji 'alternative' koje bi se sukobljavale sa osnovnim principima postojećeg društvenog i ustavnog sistema. Takve alternative bi bile protivdemokratske i protivustavne, pošto bi se neizbežno zasnivale na prokapitalističkim, birokratskim, autokratskim, nihilističkim, verovatno najčešće na šovinističko-nacionalističkim i autokratsko-birokratskim 'interesima' i raspoloženjima. Takva stanja i 'interesi' se još uvek održavaju u Jugoslaviji, bez obzira na oblike i prerusavanja u kojima se javljaju. Ona vrše svoj uticaj i unose u raspoloženje, pa i u neke odluke, jednu vrstu stihijno-konfuznog 'pluralizma'. Njihovo institucionalizovanje ne bi služilo slobodi ni naroda, ni čoveku, a ni njihovoj jednakos-

ti. To i nisu alternative, nego restauracije 'starog' režima ili konzervativna reakcija.

U socijalističkoj demokratiji otpor prema 'neprijateljima slobode' ne postiže se i ne može se vršiti revolucionarnim terorom, kao što je bilo u prvim fazama francuske revolucije i socijalističkih revolucija, već ulogom i uticajem ujedinjene akcije radnih ljudi i većine svesnih građana. Jedan od oblika ove udružene akcije jesu i političke organizacije koje su svojim idejno-političkim uticajima i autoritetom pozvane da otklanjaju uslove za pojavu, a i manifestacije antidemokratskih alternativa u političkom životu i u sebi.

Načelno, ovakve 'alternative' objektivno nemaju više značaj ispitivanja osnovnih pitanja društvene strukture i demokratske orijentacije socijalističkog društva. One su za takve 'alternative' koje treba da se samo usvoje ili nametnu. Ove alternative nemaju više karakter 'dijaloga', već antidijaloga. Ali društvo je već spremno da ih raščisti, a ne da se s njima oštro obračunava. Ovo raščišćavanje pretpostavlja slobodu izražavanja misli, koje je osnovni uslov svake demokratije, a koja postoji ako je može uživati i onaj koji se protivstavlja i onaj koji je u istorijskom smislu 'neprijatelj slobode'. Ni sam Ustav Jugoslavije ne zauzima drukčiji stav u pogledu slobode misli i opredeljenja, koja je zajamčena svakom."

NAŠE TEME br. 1/1968.

MIKO TRIPALO: Još jedanput o reorganizaciji Saveza komunista; MARKO VESE-LICA: Planiranje kvalifikacije i obrazovne strukture u uvjetima samoupravljanja; BOGDAN ČOŠIĆ: Evropski Zapad i zakonitost neravnomiernog ekonomskog i političkog razvitka u kapitalizmu; JURAJ BOBER: Kriza individualne svijesti; ZLATKO ČEPO: Oktobarska revolucija i

narodi Jugoslavije; DŽENA-
NA SEMIZ EFENDIĆ: Stare
i nove dileme u shvatanju
marksističke koncepcije civili-
zacije.

JURAJ BOBER: Kriza indivi-
dualne svijesti? „U kakvom se
položaju nađe pojedinac au-
tor — pita se Juraj Bober —
kada želi publicirati svoje gle-
dište, ... i to s gledišta mogu-
ćnosti djelovanja na svijest
drugih, aktivnog zahvatanja
u razvoj društvene svijesti u
situaciji kada su sredstva za
komunikaciju s masama, pri-
je svega, sredstva za očuvanje
vlasti?

Kakve teškoće mora savladati
pojedinac (individualna svi-
jest) ako želi publicirati svo-
je nazore? U prvom redu,
sredstva za komunikaciju su
institucionalizirana, službeni-
ci, koji njima upravljaju spe-
cijalno su odabrani, kriteriji
su unaprijed određeni. Autor
s ovim mora unaprijed raču-
nati i formulirati samo one
svoje nazore i na taj način da
ne bi naišao na otpor redak-
cije koja samo može ili je du-
žna da onemogući publicitet
nepoželjnih nazora. U drugom
redu, postoji naknadni nadzor
nad samim organima sredsta-
va za komunikaciju s masa-
ma a u trećem postoji auto-
cenzura, kao posljedica traj-
nog potiskivanja individual-
nog izraza.

Odnos autora i redakcije, au-
tora i cenzure možemo shva-
ćati u istom smislu kao odnos
između dvaju igrača. Oba oda-
biru određenu strategiju ka-
ko da se domognu do pobje-
de, dakle cilja. Cilj cenzure je
jasan: učiniti sve da se u jav-
nost probije što manje infor-
macija koje nisu u skladu s
oficijelnom ideologijom, s na-
zorima onih koji su na vlasti.
Pri tome cenzura upotreblja-
va često takve maskirajuće
poteze kao što su obrana si-
gurnosti države, unutarnje po-
litičko jedinstvo itd. Ali to ni-
je ništa drugo nego sastavni
dio strategije. Jednako tako,
međutim, postoji i strategija
za autore. I u vezi s tim htio
bih naglasiti da je nekada
mnogo važnije tražiti upravo
ovu strategiju nego unaprijed
razmišljati da se o tome i to-

me ne isplati pisati, jer to i
tako nitko neće objaviti.

A da li to uopće ima smisla?
Ima li smisla trošiti toliko na-
pora za publicitet nazora, ka-
da postoji industrija svijesti
koja onemogućava da se utje-
če na svijest drugih? Na ovo
pitanje postoji samo jedan o-
dgovor: treba tražiti sve mo-
guće putove i načine kako da
se ova industrija svijesti pod-
redi interesima razvoja har-
moničnog, kompleksnog čov-
jeka, ličnosti, u čemu leži i za-
log za povoljan razvoj druš-
tva. S teorijskog gledišta ne
mogu se zakonitosti aktivite-
ta (vladanja, djelovanja) cjeli-
ne izvoditi samo iz zakonito-
sti aktiviteta njenih elemen-
ata. Aktivitet cjeline uz sumu
aktiviteta pojedinih elemenata
određuje i struktura cjeline,
tj. mreža veza između eleme-
nata. Ako smatramo indivi-
dualnu svijest aktivnim ele-
mentom, tada mreža veza me-
đu pojedinim individuama ni-
je ništa drugo nego uzajamno
djelovanje, a ono čime eleme-
nti na sebe djeluju upravo je
informacija.

Dijalektičko poimanje odnosa
individualne i društvene svi-
jesti trebalo bi, prema tome,
polaziti od toga da svaki čov-
jek individualno usvaja svijet
posredstvom svojih osjetila, a
istovremeno ga usvaja s gle-
dišta društvenih odnosa. Iako
je individualna svijest ograni-
čena, ipak obuhvaća nepono-
vljive trenutke života svakog
pojedince, po kojima se du-
hovni svijet jedne ličnosti
razlikuje od duhovnog svijeta
drugih ličnosti i onda kada se
one razvijaju u jednakim u-
vjetima. Ali unatoč tome što
je društveno determinirana,
svijest ipak nije samo druš-
tvena, a to manje je istovet-
na sa formama društvene svi-
jesti. I kada se individualna
svijest razvija pod znatnim
utjecajem društvene svijesti
koja se historijski razvija i
koja je kao cjelina bogatija
od pukog zbroja individualnih
svijesti, ipak društvena svi-
jest ne bi mogla niti nastati
niti egzistirati bez individual-
ne svijesti. Tačno je da poje-
dinac upoznaje svijet na osno-
vu razvoja spoznaje svijeta ci-
jelog čovječanstva, njegovih
prošlih i sadašnjih pokoljenja,

ali društvo dobiva nova saznanja (informacije) samo posredstvom pojedinca; forme društvene svijesti se realizuju i razvijaju samo i samo posredstvom pojedinaca."

NOVINARSTVO br. 4/1967.

MILO POPOVIĆ: In memoriam: Dušan-Duda Timotijević; **LJUBOMIR DULOVIC:** Mogućnosti izgradnje informativnog sistema u oblasti novinarstva; **Dr GORDANA BOSANAC:** Neke opće empirijske karakteristike „mass media“ kao osnova za teorijsko-kritičko objašnjenje modusa informacije i njenih svojstava; **PRVOSLAV RALIC:** O bitnom odnosu društva i štampe; **dr MIODRAG TRAJKOVIC:** Novinsko preduzeće — privredna organizacija posebnog društvenog interesa; **MUHAMED NUHIĆ:** Institucija slobode štampe u našem društvu doživljava dijalektičku negaciju; **VOJA MIĆOVIĆ:** Načelo javnosti, sredstva informacije i institucija tajne; **JOVAN POPOVSKI:** Položaj sredstava informacija u društvu; **NIKOLA CVETKOVIĆ:** Osnivaču — sa pravima i obavezama; **MARKO KOZMAN:** Preživjele koncepcije o štampi; **SRĐAN SOKOLOVIĆ:** Organizacija redakcija u Jugoslaviji; **BRUNO BEGOVIĆ:** Ispitivanja stanja Jugoslovenske periodike u 1966. godini; **FRANCIS DE CLOSETS:** Civilizacija komuniciranja; **PHILLIPPE TENET:** Nauka o medijima masovnog komuniciranja; i dr.

MUHAMED NUHIĆ: Institucija slobode štampe u našem društvu doživljava dijalektičku negaciju. Fuad Muhić je jedan od učesnika u diskusiji o izmeni Zakona o štampi i drugim sredstvima informisanja, koju na svojim stranicama organizuje Redakcija časopisa „Novinarstvo“ povodom izrade prednacrtu ovog zakona. „Kad god se u nas u posljednje vrijeme pokretao razgovor o slobodi štampe, odnosno o pravnom definisanju, us-

tanovljavanju i garantovanju te demokratske institucije, svaki put mi se nametalo pitanje: šta, zapravo, ona znači u uslovima društvenog samoupravljanja? — piše Muhamed Nuhić. — Razvojem samoupravljanja društvena sfera saopštavanja, razmjene, mišljenja i ideja doživljava svojevrsnu transformaciju. Klasični odnosi između nje društva (države) i građanina — odnosi u kojima se država pojavljuje kao garant slobode štampe i kao zaštitnik svojih interesa i građana prema štampi, postepeno gube značaj koji su ranije imale. Informisanje, postajući uslov i limit samoupravljanja, postaje sfera djelatnosti čvrsto inkorporirana u samu bit sistema u kojem mu nestaju i formalna obilježja zasebne, od države i građanina (njegovih asocijacija) izdvojene politike sfere. Taj proces ide, uglavnom, onom progresijom kojom se država, kao oblik organizacije društva, transformira u samoupravnu organizaciju građana. Ako se to ima u vidu, tj. ako se uvažava dato stanje i poštuju tendencije kretanja, i ako se u tom sklopu posmatra evolucija društvenog položaja i uloga informisanja, približava se zaključku da institucija slobode štampe u našem društvu biva dijalektički negirana. Ona tu negaciju upravo doživljava prerastajući i urastajući u jedno pravo i jednu dužnost, kojima objekt nije izvan njih i kojima subjekt i garant nisu sila izvan i iznad njih, nego u njima bez obzira na to koliko to zvučalo neshvatljivo i neobičajeno. To pravo i dužnost anticipirani su aktom inauguracije samoupravljanja kao osnove društvenih odnosa, a definisani su u Ustavu SFRJ. To su — pravo i dužnost informisanja, čija se sadržina ne iscrpljuje obavještanjem kao takvim, nego obavještanjem radi ostvarivanja prava i dužnosti samoupravljanja.

Vec na ovom stupnju našeg razvoja, a posebno ako se imaju u vidu njegove tendencije, institucija slobode štampe ima samo uslovno istorijsko značenje — značenje zadrž-

vanja jednog simbola demokracije koji evolucijom našeg društva biva prevaziđen. Društveni položaj i uloga informisanja, sredstva i komukatora nije adekvatan klasičnom poimanju slobode štampe, slobode koju neko daje, garantuje i ograničava. Nije riječ, ovdje, čak ni o različitoj anatomiji tih institucija u buržoaskom i našem društvu, nego o jednom sasvim novom kvalitetu koji više ne podnosi staro ime i stare relacije svog položaja i odnosa u sklopu idejne i političke strukture društva. Zato smatram da bi novi zakon o štampi i drugim sredstvima informisanja (uslovno) trebalo da polazi od toga da svoju premisu „sloboda štampe” uskladi sa stvarnim društvenim položajem i funkcijom informisanja kod nas. ... trebalo bi da zakon kojim se reguliše oblast informisanja ne polazi od slobode štampe, nego od radnog čovjeka, građanina i njegovih sloboda, prava i dužnosti u toj oblasti i u odnosu na nju.

Polazeći od slobode štampe, polazi se, u stvari, od prava djelatnosti koja vrši funkciju informisanja, pa se onda određuju odnosi između te djelatnosti, s jedne strane, i društva i građanina, s druge strane. U društvu koje nije više-partijsko, a teži da postane nepartijsko, bilo bi, smatram, adekvatnije da osnovna premissa normativnog regulisanja djelatnosti informisanja bude — sloboda, pravo i dužnost informisanja. ... Jasno mi je da bi ovakva polazna osnova otvorila mnoge nove probleme ili zahtijevala drukčije regulisanje od sada poznatih; ona bi zahtijevala, ne izmjene i dopune postojećeg Zakona o štampi i drugim vidovima informacija, nego donošenje sasvim novog. Za to se, u stvari, i zalažem.”

ODJEK br. 6/1968.

U napisu pod naslovom „Razvoj, neravnomjernost, posljedice” autoru napisa AVDU HUMU postavljene su tri gru-

pe pitanja: prva grupa odnosi se na pitanje pozicije inteligencije kod nas, zatim pitanje federacije kao socijalističke zajednice radnih ljudi i kao zajednice ravnopravnih nacija i narodnosti, i treće pitanje o jugoslovenstvu nekada i sada.

U okviru drugog postavljenog pitanja o tome da li bi trebalo pravno stvarno menjati odnos između federacije i republike i u kom smeru treba da se kreću eventualne izmene, Avdo Humo rekao je sledeće: „Neke dosadašnje funkcije federacije gube svoju realnu društvenu osnovu, kao što su prelivanje viška rada i raspodjele tog viška na nivou federacije, centralističko planiranje itd. Samim time što već danas najveći dio viška rada ostaje neposrednim proizvođačima moraju se mijenjati forme društva koje drukčije raspolaže viškom rada i na drugi način ga troši. A pošto se u okviru nacionalnih zajednica, odnosno republika, razvijaju u osnovi samoupravljački društveni organizmi iz kojih potiču i svi integracioni mehanizmi u kojima se formira materijalna osnova opšteg razvoja društva, i pošto se u tim organizmima ostvaruju prava radnih ljudi, utoliko i odgovornost republika u rješavanju pitanja i problema radnih ljudi postaje u samoupravljačkom društvu veća i otvorenija. Drugim riječima, razvoj samoupravljačke socijalističke demokratije istura potrebu za snažnijom afirmacijom nacionalnih individualiteta, koji se konstituišu kao integracione zajednice na samoupravljačkim odnosima. Zbog toga više nije svejedno mijeđnoj naciji, odnosno republici, kakav će položaj nacionalna ekonomija imati u jedinstvenom društveno-ekonomskom sistemu i zajedničkom tržištu. Pitanje ravnopravnosti i ravnopravnog položaja nacionalnih ekonomija na tržištu istovremeno je i pitanje ravnopravnog položaja radnog čovjeka i njegovog interesa da realizira princip nagrađivanja prema radu... U suštini, pitanje se svodi na to koliko odumire funkcija države u privredi i u neprivrednim djelatnostima, a gdje i na kojim mjestima ona osta-

je, odnosno gdje je realna mjera suprotnosti između države i samoupravljanja.

Sigurno je da na federaciju, u interesu i samih neposrednih proizvođača, kao i republika i autonomnih pokrajina, treba prenijeti, odnosno ona treba da zadrži, određena prava i obaveze vezane za jedinstvo društveno-privrednog i političkog sistema. Regulisanje problema zajedničkog tržišta, kao što su unutarnji i spoljni promet, devizni režim, monetarno-kreditni sistem, finansiranje zajedničkih potreba, razvoj nerazvijenih rejona, carinski sistem i sistem tekućih mjera ekonomske politike itd., moguće je jedino u okvirima federacije, ali je isto tako sigurno da treba prenijeti i na samoupravne strukture i viša prava, i više mogućnosti za samostalno konstituisanje odnosa, i više odgovornosti.

Pošto cijelo društvo treba da se izgradi na samoupravnim odnosima, to i federacija mora da ima tu bitnu društvenu karakteristiku — da je izgrađena kao samoupravna zajednica u kojoj se integrišu interesi radnih ljudi, nacija i narodnosti u takvim odnosima, i funkcija države nije kategorija otuđena od neposrednih interesa samih udruženih radnih ljudi, nego predstavlja njihov instrument koji treba da zaštiti razvoj samoupravljačkog društva. Našem društvu je potrebna još funkcija države radi razrješavanja protivrječnosti svugdje tamo gdje se one ne mogu razriješiti kroz samoupravne organizacije (bankarski sistem, birokratski monopol itd.)."

POGLEDI br. 4/1967.

Dr GEORGI STARDELOV: Nesporazumi oko kulture i inteligencije; dr STEVAN GABER: Predstavništvo i neka aktuelna pitanja našeg političkog sistema; dr SLAVKO MILOSAVLEVSKI: Javno mnjenje; TOMISLAV ČOKRE-

VSKI: Demokratija u proleterskoj partiji i radnička klasa; UMBERTO CERONI: Putevi socijalizma pedeset godina posle Oktobra; DANIEL KAC: Grupni proces i socijalna integracija; dr ILIJA JOSIFOVSKI: Seoska omladina i privredna reforma; NIKOLA BOŠALE: Socio-psihološke pretpostavke za novo radno vreme; BORO MOKROV: Makedonija i bugarska u prepisci braće Miladinov; DIMITAR MIRCEV: Za organizaciju mladih samoupravljača.

Dr GEORGI STARDELOV: Nesporazumi oko kulture i inteligencije. Odgovor na česte nesporazume oko pitanja kulture i inteligencije u nas, Stardelov nalazi stavljajući težište na dva osnovna pitanja: Prvo glasi: koja i kakva kultura postaje danas u današnjem društvu masovna, šta je estetička suština „masovne kulture“. I drugo pitanje: U kakvom odnosu stoje masovne ideje i spoznaje pri osmišljavanju egzistencijalnog, prema pojedinačnim i individualnim avangardnim idejama i spoznajama o njemu, koje ne samo što se ne podudaraju sa masovnim idejama i spoznajama već su im ponekad i suprotne. Razmatranjem ovih pitanja steci će se bolji uvid u sudbinu intelektualaca u nas, piše Stardelov, te ovo drugo pitanje razrađuje i raščlanjava potkrepljujući ga sledećim činjenicama:

„Već više od jedne decenije ostvaruje se jugoslovenska umetnost kroz koju je avangardizam, pre svega u oblasti produktivnog stvaralaštva, postao ne samo ideološki plauzibilan, već nailazeći na izvanrednu ideološku podlogu, i vladajuća estetska platforma. Ostvareni pluralizam u oblasti umetnosti u nas omogućio je takvu intelektualnu situaciju u kojoj je došla do punog izražaja mogućnost za autentično ispoljavanje i ostvarivanje svakog intelektualca u oblasti produktivnog stvaralaštva. Osim toga umetnost je kod nas izborila status kojim je omogućen ne samo pluralizam umetničke ekspresije već i onog što ona iz-

ražava, a to je pluralizam i-
deja o smislu postojanja: vi-
talizma, kao i nihilizma, vere,
kao i apsurd i očaja, onog
što je vredno, kao i onog što
je ništavno, zdravog i patolo-
škog, herojskog, kao i defetis-
tičkog i dešperatorskog itd.
... Međutim, dok je avangard-
izam na planu umetničkog
stvaralaštva u punom procva-
tu, maksimalno ostvarivan, is-
to to se ne dešava, ili se ne
dešava do kraja, na planu, na
primer, filozofije, etike, poli-
tike. U ovim oblastima svako
autohtonije izneseno mišlje-
nje odmah izaziva različite
predumišljaje, nervozu, a po-
nekad i sumnje. I to je, dobar
razlog da se zatim razmišlja o
nelojalnosti i neprivržnosti
naše ili jednog dela naše re-
prezentativne inteligencije.
Ako je nedvosmisleno jasno
da sve ove oblasti u svom
središtu imaju isto tako čove-
ka i njegovu sudbinu u sve-
tu, ostaje i danas nerazjašnje-
no pitanje: odakle potiče raz-
ličiti status koji oni imaju u
odnosu na ambiciju da se re-
alizuju kroz intelektualnu si-
tuaciju avangardizma i plura-
lizma. Ili, konkretnije: Zašto,
na primer, jedna „Nova Pas-
kvelija” Živka Činga, kao u-
metničko delo, izaziva ushi-
ćenje na sve strane i zašto bi
sve te ideje koje ova proza
nosi u sebi izazivale ne samo
revolt, otpor već i pokudu,
kao publicistika, na primer,
bilo sociološka, politička, eti-
čka ili, konačno, filozofska...
Zašto je to tako ili bar pribli-
žno tako?”

izmeni postojeći red stvari,
onaj duh koji u sadašnjosti
projektuje permanentno nove
i drugačije mogućnosti dana-
šnjeg i sutrašnjeg sveta, takav
je duh mnogo manje supsu-
miran u pojmu marksista, ta-
ko da upravo njegovo odsus-
tvo, odsustvo tog i takvog
Marksovog duha, omogućuje
da kod nas zadugo bude eg-
zistentna ona intelektualna ili
kvaziintelektualna tradicija u
kojoj se od intelektualca
tražilo da misli ono što je već
smišljeno, da govori ono što
je već rečeno.”

Drugi razlog leži u teorijski
neraščišćenom odnosu mark-
sizma kao monističkom pog-
ledu na svet i pluralizma, ne
kao filozofija ili filozofski si-
stem, već kao jedna neophod-
na demokratska klima u ko-
joj jedino može slobodno da
egzistira autentično mišljenje.
I, konačno, treći razlog leži u
tome što se nesklad između in-
teligencije i politike često su-
gerira kao nesklad izme-
đu dve posebne i divergen-
tne sfere — sfere čistih ideja
i sfere društvene prakse, kao
dve sfere po sebi, sui generis.
„Prema tome, zaključuje Star-
delov, najbitnije pitanje od-
nosa inteligencije i politike
nije u tome da se pobegne od
prakse u svetu ideja kao u
njenom raju, a praksa da se
prepusti politici kao njenom
paklu, već u tome kako da se
angažuje kod menjanja te
prakse, a da pri tom ne izgu-
bi svoju samostalnost, slobod-
u i autentičnost?”

PRAKSA br. 1/1968.

Odgovor Stardelova na ovo pi-
tanje ukazuje na tri izvora ne-
sporazuma u vezi sa proble-
mom avangardizma naše inte-
ligencije. Prvi nesporazum
proizlazi iz utvrđenog uvere-
nja u nas da biti marksist
znači „... da se odnosiš prema
živoj Marksovoj misli na teo-
loški i ashetološki način, za-
tim, njega da citiraš, njega da
suprotstavljaš kao argument
mišljenju sabesednika itd. Ali
ono što, u stvari, bitno i au-
tentično izražava duh Marksa,
duh intelektualca-revolucionara
koji je duboko usidren u
svoje vreme kao kritička sve-
st o njemu, onaj aktivistički
duh koji sa svakom izrečenom
i napisanom rečju traži da se

VUKAŠIN MICUNOVIĆ: Bi-
lješke o Crnoj Gori i njenoj
kulturi; VIDA K VUJACIĆ: O
etosu i tradiciji; BRANKO
PRNJAT: Kultura u samou-
pravnom društvu; MILADIN
PEROVIĆ: Neka pitanja naše
kulture politike; MIHAJLO
BRAJOVIĆ: O planiranju ra-
zvoja kulture u Crnoj Gori;
MARKO ORLANDIĆ: Dosada-
šnja iskustva i pravci daljeg
kretanja u privredi; BRANKO
KOSTIĆ: Orijentacija na stru-
čne kadrove — zahtjev refor-

me; JOVAN ANDRIJASEVIĆ: Ekonomski oblici reprodukcije pojedinih elemenata proizvodnje u socijalizmu; DUŠAN ICEVIĆ: Nezaposlenost, samoupravljanje i nerazvijena područja.

MIHAILO BRAJOVIĆ: O planiranju razvoja kulture u Crnoj Gori. Prilozi V. Mićunovića, V. Vujačića, B. Prnjata, M. Perovića i M. Brajovića u ovom broju „Prakse” su saopštenja sa Simpozijuma o crnogorskoj kulturi i putevima njenog daljeg razvitka, održanog u Titogradu 29. i 30. januara. U svom izlaganju M. Brajović govori o planiranju razvoja kulture i o kulturnoj politici u Crnoj Gori. „Proces podruštvljavanja kulturne politike odvija se i kod nas u Crnoj Gori tempom kojim mi nijesmo zadovoljni — piše Brajović. Još uvijek znatan uticaj u ovoj oblasti ima uprava na osnovu budžetskog sistema finansiranja kulturnih institucija. Nedovoljno su izgrađeni i afirmisani na samoupravnim osnovama oblici uticaja radnih ljudi, naročito stvaralaca i poslenika u ovoj oblasti, na razvoj kulture u cjelokupnoj strukturi našeg društva. Ima mišljenja da je došlo i do krize kulturne politike i čitave kulture. Mislim da takvo mišljenje izražavaju oni koji ne poznaju ili ne vide perspektivu razvoja kulture u samoupravnom društvu. Kulturnu politiku sve više preuzimaju na sebe skupštine opština i republike i daju joj sve značajnije mjesto u opštem razvoju. Naročito je posljednjih godina bilo više inicijativa u vezi sa razvojem kulture u mjesnim i opštinskim područjima (postavljanje televizijskih releja, održavanje kulturno-istorijskih spomenika, uređenje sala, pozornica za kulturne manifestacije itd.) Radne organizacije su bile povećale ulaganja sredstava iz fondova zajedničke potrošnje za kulturne potrebe svojih radnika. Objektivne teškoće u koje su mnoge od njih zapale normalno su se negativno odrazile na ta ulaganja. Nije došlo ni do apsolutnog ni do relativnog pada materijalnih ulaganja u kulturne djelatnosti. Za kulturu u Crnoj Gori

izdvojeno je u 1963, 1964. i 1965. godini — 1,9% od nacionalnog dohotka, a u 1966. godini 2,0%. U odnosu na ranije stanje, napredak je i to što se dio kulturnih djelatnosti finansira preko fondova u Republici i nekim opštinama i što se sve više afirmiše princip da se finansira djelatnost a ne institucije. Ne može se govoriti ni o krizi ni o zastoju u razvoju kulture ni o tome da nedostaje kulturna politika. Problem je, prije svega, u tome što se nije dovoljno razvio proces podruštvljavanja kulturne politike, što nijesu dovoljno razvijeni novi društveni odnosi u kulturi, niti iskorišćene sve mogućnosti koje za njen razvoj pruža naše samoupravno društvo. U tom smislu mnogo se više napredovalo u shvatanjima ljudi nego u realizaciji tih shvatanja i novih odnosa, što prirodno izaziva nezadovoljstvo i oštar kritički odnos jednog broja kulturnih radnika prema svim zaostajanjima, sporosti, kulturnoj situaciji i politici u cjelini.”

PRAXIS br. 1-2/1968.

ARNOLD KÜNZLI: Samoupravljanje u Getu; S. MORRIS EAMES: Društveno planiranje i individualna sloboda; NICULAE BELLU: Ideja strukture u analizi moraliteta; GIUSEPPE SEMERARI: Birokracija i individualna sloboda kao tehnička odgovornost; ZADOR TORDAI: Aspekti borbe protiv birokracije u socijalizmu; MIHAILO MARKOVIĆ, ANDRIJA KREŠIĆ: Uvođenje i individualne slobode”; i planiranje”; VANJA SUTLIĆ, IVAN VARGA, ROBERT TUCKER: Uvodne teze za simpozij „Birokracija, tehnokracija i individualne slobode”; RUDI SUPEK, IVAN BABIĆ, IVO URBANČIĆ: Uvodne teze za simpozij „Radnički pokret i samoupravljanje”; MLA DEN ČALDAROVIĆ, DUŠAN PIRJEVEČ, ALBERT WILLIAM LEVI, VLADIMIR FILIPOVIĆ: Uvodne teze za simpozij: „Kulturno stvaranje i društvena organizacija”; SERGE

MALLET, NICULAE BELLU, VOJIN MILIĆ, TIHOMIR ZOKO, VELJKO KORAC: Generalna debata na simpoziju mu „Stvaralaštvo i postvarenje”. ABRAHAM EDEL: Razmišljanja o pojmu ideologije; RASIM MUMINOVIC: Čovjek u svjetlu filozofskog mišljenja HANS-DIETER BAHR: Ontologija i utopija; KOSTAS AXELOS i JASON MOLFESIS: Odlomak jednog dijaloga; KURT WOLFF: O pretpostavkama sociologije znanja; ŠIME ĐODAN: Socijalizam i robno-novčani odnosi; DAVOR RODIN: Ekonomija i politika; JOSIP ŽUPANOV: Neke dileme u vezi s robno-novčanim odnosima; RUDI SUPEK: Robno-novčani odnosi i socijalistička ideologija; RUDOLF BICANIC: Proces podružtvljenja i socijalizam.

JOSIP ŽUPANOV: Neke dileme u vezi s robno-novčanim odnosima. „Čitajući razne polemiki intonirane napise u kojima priličan broj naših filozofa podvrgava kritici robno-novčane odnose i tržišnu privredu — piše Josip Županov — ja sam sebi često postavio pitanje: a da li u našoj zemlji stvarno postoji tržišna privreda ili samo postoji određena ekonomsko-socijalna filozofija o poželjnosti i potrebi da se naša nacionalna privreda konstituirala kao tržišna privreda? Drugim riječima, nije li tržišna privreda kod nas više svojevrsna ideologija nego li ekonomski realitet?

Kompetentan odgovor na ovo pitanje mogu dati samo ekonomisti. Mnogi naši ekonomisti smatraju da kod nas ne postoji tržišna privreda, pa čak ni kvazi-tržišna privreda. Ako je to mišljenje ispravno — a ja osobno smatram da je ispravno — što onda može biti predmet kritike? Očito, samo ideologija o tržišnoj privredi. Ali onda to treba i izričito naznačiti. Međutim, ako se pri definiranju predmeta kritike ideologija pobjrka sa stvarnošću, onda postoji realna opasnost da se kritika tržišne privrede pretvori u borbu s vjetrenjačama. Kritika će tada rezultirati površnim i netačnim dijagnozama. Ako, pak,

lučimo socijalno-filozofske stavove od ekonomskih činjenica, onda je očito da se sve nepoželjne pojave u našem društvu ne mogu staviti na rovaš robno-novčanim odnosima, tržišnoj privredi. Možda će se neki problemi čak morati drugačije definirati.”

Nakon ove primedbe na filozofske kritike koje se upućuju na adrese tržišne privrede, Županov postavlja četiri pitanja o društvenim implikacijama robne privrede. „Kada kažem pitanja — piše on — onda to treba doslovno shvatiti kao pitanja a ne kao iznošenje definitivnih stavova u obliku pitanja.” Ovde ćemo navesti prvo pitanje koje glasi:

„Tržišna privreda je po definiciji vlasnička privreda. Razmjenjivači roba (...) sučeljavaju se na tržištu kao vlasnici roba. Međutim, socijalistička privreda zasnovana na društvenim (potcrtavam društvenim a ne državnim) sredstvima je po definiciji nevlasnička privreda. Stoga se nameće pitanje: može li se nevlasnička socijalistička privreda organizirati kao tržišna privreda?

Da ne bi bilo nesporazuma, želim precizirati da glavni problem ne vidim u tome što se u tržišnoj ekonomiji privredne organizacije pojavljuju na tržištu kao vlasnici roba u pravno-tehničkom smislu. Problem je u ovome: kome faktički pripada akumulacija? Očito, u samoupravljanju socijalizmu ne može pripadati državi, jer bi onda samoupravljanje bilo bitno suženo. Ako pripada radnom kolektivu kao konkretnoj društvenoj grupi, ne susrećemo li se, onda, s fenomenom grupnog vlasništva? Na primjer, ako jedna privredna organizacija učestvuje u raspodjeli dohotka druge privredne organizacije na temelju uložених sredstava, nije li to učešće u dohotku realizacije prava grupnog vlasništva? Današnje institucionalno rješenje sastoji se u tome da akumulacija pripada radnom kolektivu kao instituciji, dakle, jednoj apstraktnoj kolektivnoj jedinici. A to znači da individualni doprinosi kolektivnoj štednji nisu individualizirani.

rani pa se specifično ne valoriziraju prilikom raspodjele osobnih dohodaka niti se mogu transferirati kad pojedinac odlazi iz radne organizacije. Ovakvo rješenje, koje je nastalo u doba centralnog odlučivanja o akumulaciji, očito ne zadovoljava, pa se stoga na jednoj strani pojavljuju prijedlozi o obaveznom propisivanju minimuma akumulacije, a na drugoj se strani pokušavaju naći rješenja na bazi prešutnog priznavanja grupnog vlasništva (na primjer, radničke akcije, unutarnji zajmovi, posebne penzije koje isplaćuje radna organizacija i sl.). Prema tome, ostaje izbor između centralizacije akumulacije u rukama države i grupnog vlasništva. Mi već danas, kad je društveni kapital još uvijek pretežno u državnim rukama, imamo elemente grupnog vlasništva. Neće li tržna privreda generalizirati te elemente u obliku jednog novog vlasničkog sistema?"

Pošto razmatra i sledeća tri pitanja, Županov zaključuje: „Kako vidimo, prijelaz na tržnu privredu nametnut će nam određene dileme, tj. situacije u kojima ćemo svjesno morati da vršimo izbor. Većini tih dilema izražava temeljnu dilemu: dilemu između humanizma i privredne efikasnosti. Znam da će kolege ekonomisti ovdje reći: ne postoji dilema da li ćemo odbaciti humanizam za račun efikasnosti ili, pak, efikasnost za račun humanizma, već se postavlja problem kako da pronalazimo rješenja koja će optimalno zadovoljavati i zahtjeve humanizma i zahtjeve efikasnosti. Mi težimo optimalizaciji. To je stanovište načelno ispravno, i ja se s njim potpuno slažem. Moram ipak postaviti pitanje: u kojoj je mjeri taj zadatak optimalizacije ostvariv? Naime, u kojoj mjeri možemo kombinirati elemente koji pripadaju disparatnim sistemima istrgnute iz njihova funkcionalnog konteksta, dakle elemente koji nisu nezavisni? Neće li takve kombinacije dovesti do hibridnih rješenja koja ne mogu funkcionirati? Ne događa li se nešto slično već danas na raznim područjima aktivnosti u našem društvu?"

MUHAMED FILIPOVIĆ: Marksizam i socijalizam; MIHAILO ĐURIĆ: Hegel kao politički mislilac; NIKOLA KOVAC: Smisao i granice Kamijevog revolta; dr PAVAO DO MANČIĆ: Devalvacija engleske funte; FAHRUDIN ŠEBIĆ: Komunalni sistem i regionalni razvoj; RADOVAN VUKADINOVIC: Napori za jačanje suradnje u SEV-u i nova faza odnosa socijalističkih zemalja; VERA NIKOLOVA: Višepartijski sistem i „bazična demokratija u Pakistanu“.

MUHAMED FILIPOVIĆ: Marksizam i socijalizam. U ovom napisu Muhamed Filipović razmatra četiri moguće interpretacije marksizma: kao nauke, kao utopije, kao ideologije i kao filozofije. A svaka od ovih interpretacija marksizma ima svoje vrlo precizne pretpostavke i implikacije. Naglašavajući pri tom da ove četiri varijante ne smatra niti se one javljaju kao jedine interpretacije marksizma, niti da se one javljaju u čistim formama i korektnim izvedbama, Filipović u zaključku, između ostalog, piše: „Pitanje, šta je to marksizam sadrži, samo po sebi, jednu unutarnju logičku protivurječnost, koja nas primorava da ga transformiramo da bi ono uopće moglo da se održi. Ta protivurječnost, koja je izražena u pleonastičkoj formi pitanja ili, logički rečeno, u tautološkoj njegovoj sadržini, sastoji se u tome što je u pitanju već sadržan odgovor, pa je samo pitanje tada besmisleno. Jer šta bi marksizam mogao drugo da bude nego sistem ideja Karla Marksa. Otuda je to inicijalno pitanje smisleno samo tada ako ono intendira jedno drugo pitanje, u koje može da se preobrazi, a to je pitanje otkuda marksizam. Ovo pitanje, naime, već smjera ka nekom materijalnom izvoru, koji se u analizi pokazuje kao, također, veoma složena veličina, pa misaoni rad unutar njega ima stvarni prostor za djelo. Pitanje i otkuda, smije-

ra, naime, na izvor. Ono pita za mjesto, i ne samo za mjesto, nego univerzalnije, za topos, u višeznačnom smislu. Ako se pažljivo analizira ovaj topos, da bi se zagratile mogućnosti vraćanja na prevaziđeno, prvotno pitanje, onda, u pitanju o ideji, ovo pitanje smjera na vrijeme iz kojeg dolazi marksizam, pošto je sasvim jasno da je vrijeme mjesto ideja a ne neki prostorni lokalitet. Ali se sada ovdje postavlja takođe pitanje o tome na kakvo vrijeme smjera ovo pitanje. Očito je, naime, da sa ovim pitanjem nismo mnogo postigli, ako bismo njegovu upitnost reducirali na hronološko vrijeme, kao lokalitet, jer godina ništa ne govori o vremenu kao izvor ideje. Hronološko vrijeme može biti samo indikator neke dublje sfere vremena koje se u ideji izražava, ali koje je u njoj i traženo i eventualno i prizvano na javu, u sferu historijskog. Tako se naše pitanje na kraju preobraća u pitanje o bitnom vremenu, te se na taj način dolazi, u pitanju o tome šta je to marksizam, do izvorne veze ideje i vremena, kao situacije obostranog traženja u čijoj je osnovi žeđ vremena za idejom i ideje za vremenom, što u oba slučaja ima za osnovu bitnu oskudicu u iskonskoj mogućnosti produkcije. Na taj način smo, u pitanju marksizma, došli i ovaj put do toga da sagledamo mogući prostor razumijevanja marksizma kao prostor u kojem se odigrava susret nužde, vremena i ideje za odlučnim djelom, koje će staviti u djelo i vrijeme i smisao i samu povijest, iščupavši iz letargije hronologije i historije kao dovršenosti bitnog događaja. Iz toga slijedi da se lokalitet ideje marksizma mora tražiti u iskustvu te oskudice u vremenu, u povijesnom događanju, i bitnom djelovanju, kako čovjeka, tako i same misli. Ukoliko je to iskustvo univerzalno i krajnje, utoliko je i rješenje, koje je nužno, krajnje radikalno. To su, po našem mišljenju, obrisi u kojima se sagledava pravi smisao marksizma kao ideje.

Posmatrajući iz ovog svjetla naprijed navedene eksplikaci-

je marksizma, mi jasnije sagledavamo njihovo značenje, vrijednost i granice. Tada nam postaje jasno da marksizam ne može, do kraja i korektno, biti sveden, ni na filozofiju, ni na nauku, ni na ideologiju, ni na utopiju. Isto tako nam postaje jasno da on nije nikakva sretna kombinacija tih momenata, niti njihova suma. Također je jasno da marksizam nije ni sinteza ni ispravljena varijanta svih tih momenata ili bilo kojeg od njih. Bit marksizma kao ideje ne može se osvijetliti preko ovih egzegeza, ali ni jednostavnom njihovom negacijom, nego samo u ispitivanju odnosa marksizma i povijesti, preko, i posredstvom, historijski određenih prostora, i njima primjerenih oblika shvatanja bitne sadržine Marxove misli, tj. njenog poziva ne revolucionarno negiranje dovršenog i otvaranje novog, što u starom ima svoje znake kao zalogu mogućnosti svoje opstojnosti. Prema tome, marksizam nije ni nauka, ni politika, ni filozofija, ni utopija, ni ideologija, nego misao mijenja u biti, okretanje točka historije, od njegovog zamahanog kretanja u ponavljanju već ostvarenog ka otvaranju novog ciklusa povijesnog događanja, kao događanja biti, u bitnom, posredstvom bitnog. Marksizam je, stoga, ideja revolucije i realizacije same ideje kao oblika postojanja novog u starom."

SOCIJALIZAM

br. 1-2/1968.

EDVARD KARDELJ: Radnička klasa, birokratizam i Savez komunista Jugoslavije; VLADIMIR BAKARIĆ: Etatism — samoupravljanje (o promenama u produkcionim odnosima i položaju radničke klase); VELJKO VLAHOVIĆ: Politički i idejni problemi izazvani promenama u položaju radničke klase; LJUBISAV MARKOVIĆ: Promene u društveno-ekonomskoj strukturi i transformacija uloge SKJ; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Ekonomsko oslobađanje rada i politička ekonomija; DUŠAN

ČALIĆ: Načelna pitanja privrednih reformi u socijalističkim zemljama; LAZAR ĐUROVSKI: Rad opštinskih skupština u proteklim godinama; PRVOSLAV RALIĆ: Nauka između samoupravljanja i administracije; ALEKSANDAR PRLJA: Politička previranja u Alžiru; MIHAILO V. STEVOVIĆ: Neki aspekti spoljnoekonomske politike Sjedinjenih Američkih Država; SVETOZAR STOJANOVIC: Još jedanput o etatištkom mitu socijalizma; URLIH LOMAR: Cilj i metod političkog planiranja; CASLAV STRAHINIĆ: Samoupravljanje, formiranje i raspodela dohotka u radnim jedinicama preduzeća; STEVAN K. VRAČAR: Fragmenti dosadašnjeg izučavanja birokratije i tehnokratije.

EDVARD KARDELJ: Radnička klasa, birokratizam i Savez komunista Jugoslavije. U ovom obimnom članku autor je podelio svoje izlaganje u nekoliko odeljaka sa sledećim podnaslovima: „Subjektivističke predstave o socijalnoj strukturi našeg društva i njihov društveno-politički smisao“, „Koreni i priroda društvenih protivurečnosti i sukoba u procesu transformacije etatištkice u samoupravnu strukturu“, „Šta je 'autentično' revolucionarno biće radničke klase u savremenim uslovima“, „Birokratija nema suštinska obeležja klase“, „Motivi i političke implikacije različitih definicija radničke klase“, „Postoji li u našim uslovima klasna borba“, „Diktatura proletarijata i odumiranje države“, i „Institucionalna organizacija političkog sistema kao izraz i projekcija položaja čoveka u udruženom radu“. O diktaturi proletarijata i odumiranju države Edvard Kardelj piše između ostalog: „Moramo, pre svega, shvatiti da se diktatura proletarijata ne sastoji samo od njene etatištkice strukture. Diktatura proletarijata se, u stvari, sastoji iz odnosa društvenih i političkih snaga u kome je obezbeđena mogućnost da kroz društvene odnose dolazi do punog izražaja autentični današnji i sutrašnji interes radničke klase i radnog čoveka

na njegovom radnom mestu, interes koji je u isto vreme neposredno ili dugoročno i društveni interes. Zato se društveno-istorijska sadržina i uloga diktature proletarijata danas ne izražava više samo kroz sredstva državne prinude, već i afirmacijom društvene uloge radničke klase kroz sistem društvenog samoupravljanja. Štaviše, diktatura proletarijata biće 'najpotpunija' onda kada radni ljudi budu u stanju da kroz izgrađen mehanizam samoupravljanja u celini pretvore državne funkcije u funkciju društvenog samoupravljanja. Samim tim tada diktature proletarijata neće ni biti, jer će njena sadržina biti izražena u unutrašnjoj snazi samog samoupravnog socijalističkog društva... Mi smo još uvek na početku razvoja socijalističkog samoupravljanja. Kad to kažem, ne znači da je to samo po sebi kritika stanja stvari u oblasti samoupravljanja. Naprotiv, s razlogom možemo biti ponosni što je naša revolucija dala sa prvim koracima našeg socijalističkog samoupravljanja svoj doprinos socijalističkoj misli i praksi. Želim time samo da kažem da se naše društvo nalazi, tako reći, u fazi izgradnje polaznih tačaka za razvoj jednog celovitog sistema, organizacionog mehanizma i unutrašnjih odnosa socijalističkog samoupravljanja. U razvoju tog sistema i današnje i sutrašnje generacije čekaju veoma krupni zadaci. Prema onome što je u dosadašnjem razvitku društvenog samoupravljanja dostignuto moramo imati, naravno, kritički odnos, jer inače nećemo ići napred. Ali ne smemo biti nerealni i nestrpljivi i živeti u iluziji da samoupravljanje neće i ubuduće patiti od svakodnevnih bolesti koje su rezultat stanja celog društvenog organizma. Očigledno je da je razvoj samoupravnog socijalističkog društva stvar jedne istorijske epohe, pa zato za ocenu karaktera jednog socijalističkog društva, odnosno njegovih proizvodnih odnosa među ljudima nisu toliko važni, rekao bih, kvantitativni odnosi između funkcija društvenog samoupravljanja i funkcija

zasnovanih na revolucionarnoj diktaturi proletarijata, odnosno državnoj prinudi, koliko opšti razvojni pravac. Kvantitativni odnosi su stvar svakodnevnih borbe mišljenja i društvenih dogovora u vezi sa potrebama socijalističke prakse. Odlučujući je pravac kretanja. I upravo u tom pogledu komunisti treba da budu ne samo načisto sa suštinom društvenih kretanja već i na čelu društvene akcije."

SOCIOLOGIJA br. 1/1968.

PAVLE NOVOSEL: Omladina u suvremenom svijetu; RADOMIR LUKIĆ: Osnovni problemi omladine; IVAN KUVACIĆ: Teorijski pristup za shvaćanje suvremene omladine; IVAN LUČEV: Položaj mladih prema stepenu otvorenosti društva i njegovoj pokretljivosti; MIROSLAV RADOVANOVIĆ: Problem „prekobrojne“ generacije u suvremenom jugoslovenskom društvu; MIHAILO POPOVIĆ: Društveni uslovi i mogućnosti školovanja omladine u Jugoslaviji; IVAN ŠIBER: Analiza potreba srednjoškolske omladine; VELIMIR TOMANOVIĆ: Problemi socijalne diferencijacije u oblasti obrazovanja; DEJAN KUZMANOVIĆ: Izbor škole, odnosno zanimanja posle završene osmogodišnje škole; VOJISLAV ĐURIĆ: Prilog proučavanju socijalne mobilnosti i mobilnosti seoske omladine AP Vojvodine; BORISLAV DIMKOVIĆ: Potrebe obrazovanja i stručnog usavršavanja mladih individualnih proizvođača i poljoprivrednih radnika; LEOPOLD ROZENMAJER: Odnosi omladine prema roditeljima i vršnjacima i stepen njene kulturne aktivnosti; HENRIK KREUTZ: Obrazovna pokretljivost adolescenata i mladih osoba; ANĐELKA ZEČEVIĆ i VLADIMIR MILIĆ: Učešće omladine u društveno-političkom sistemu Jugoslavije; SLOBODAN BAKIĆ: Omladina i društvena svojina; S. MILOSEVIĆ i D. MILJANIĆ: Neka razmatranja o današnjem položaju i ulozi omladi-

ne u Savezu komunista Jugoslavije i društvu; BOGDAN DENIĆ: Nova levica i američka omladina; SNEŽANA JOKSIMOVIĆ: Interesovanje za kulturu i umetnost beogradskih srednjoškolaca; JELENA SPADIJER-DŽINIĆ: Sociološki pristup istraživanju maloletničke delikvencije; G. WURZBACHER i P. LORENZ: Reintegracija mladih kriminalaca u društvo posredstvom omladinske potkulture.

IVAN KUVACIĆ: Teorijski pristup za shvaćanje suvremene omladine. Časopis „Sociologija“ donosi u ovom broju referate i saopštenja sa trećeg stručnog sastanka Jugoslovenskog udruženja za sociologiju, održanog u Splitu februara ove godine. Među referatima nalazi se i ovaj Ivana Kuvacića. U prvom delu referata Kuvacić daje jedan shematski okvir koji je, po njegovom mišljenju „... prikladan za shvaćanje nekih općih tendencija u kretanju suvremene omladine“. Za dalje proučavanje omladine po pojedinim zemljama, potreban je, kako kaže autor, niz dopunskih hipoteza po kojima bi se konkretizovao i modifikovao opšti nacrt.

„Za razumijevanje suvremene jugoslovenske omladine svakako je potrebna — piše Kuvacić — dopunska hipoteza o pasivnosti, koja proizilazi iz činjenice da naši mladi ljudi vide kako one vrijednosti i ideali s kojima su odrasli, brzo nestaju u sukobu sa stvarnošću. U novije vrijeme je sva naša pažnja usmjerena na tezu da jedino tržište može riješiti problem privredne zaostalosti. Svi smo u žurbi da se što prije uklopimo u novu situaciju, a nitko ne postavlja pitanje, kako se ona odražava u svijesti mladih generacija. Ove generacije koje smo odgajili pod parolom da je jedna od osnovnih prednosti socijalizma u tome što on svakome garantira pravo na rad, danas su suočene s problemom masovne besposlice. One vide da se i program socijalne jednakosti sve više menja, jer se klasne razlike ne smanjuju, već se povećavaju i

jer sve više dolazimo u situaciju, kada će samo djeca i mučnih roditelja biti u stanju da završavaju škole. Ukratko, nasuprot ranije usvojenom ideološkom uvjerenju, da će u socijalizmu ljudi sve više biti gospodari svoje sudbine, omladina dobiva dojam da se krećemo prema sve većoj anarhiji u kojoj je novac osnovno mjerilo svih vrijednosti.

Naravno, ovdje treba dodati da kod nas postoji stvarna ljudska alternativa, a to je samoupravljanje. No, za omladinu kojoj se o ovome dosta govori, ali je se drži daleko od mjesta gdje se donose važne odluke, ovo je mnogo više ideološka perspektiva nego stvarnost. Osim toga, sasvim je razumljivo da kod naše omladine, koja sticajem okolnosti postaje sve više skeptična, ideološke sheme imaju danas neznatan utjecaj. Ona usvaja praktičnu orijentaciju koja u ovakvim slučajevima poštuje samo stvarne, opipljive dokaze. Što za nju znači teza o slobodi u radnim organizacijama, ako je to sloboda jednih da rade i dobro zarađuju, a druge guraju prema minimalnim zaradama ili ih otpuštaju, držeći pri tom čvrsto zatvorena vrata pred mladima koji su nazaposleni i čekaju.

Druga okolnost koja u velikoj mjeri diskreditira ideju samoupravnosti u očima mladih sastoji se u tome što se u novije vrijeme iza ove humanističke ideje nastoje ušančiti i one društvene strukture koje nemaju velikog afiniteta prema humanizmu, jer im je stalo samo do njihovih ličnih i uskoklasnih interesa. Za njih je samoupravljanje pravo da oni slobodno raspoređuju i odlučuju na svom terenu, a za stišavanje otpora nižih slojeva koje pogađa pojačana klasna diferencijacija i koji snose glavni teret privredne reforme umjetno se potpiruju stare i nove nacionalističke strasti. Na svu sreću ova platforma ne može naći čvršće uporište među omladinom, kod koje je potreba otvorenosti prema svima i svijest o bratskoj solidarnosti sa svim narodima uvijek neuporedivo jača od uskoklasnih i nacionalističkih interesa.

Iz ovog proizlazi da teorijski pristup, koji smo u općem vidu predložili za shvaćanje omladine u socijalizmu, nije sasvim prikladan za naše jugoslavenske prilike. Kao osnovno, kod nas se postavlja pitanje, u kojoj mjeri je rast i razvoj postojećeg sistema usklađen s aspiracijama omladine. Drugim riječima, to znači da li sistem omogućuje relativno brzu realizaciju latentnih težnji prema boljim uslovima života, koja je prisutna kod ogromne većine. Odgovor na ovo pitanje ne bi samo pružio objašnjenje o razlozima sve veće podvojenosti između manjeg kruga privilegiranijih i širih slojeva radničko-seljačke omladine već bi u isto vrijeme mogao poslužiti kao osnova za sagledavanje mnogih drugih pojava vezanih uz dolazak novih generacija."

TEORIJA IN PRAKSA br. 3/1968.

MITJA RIBIČIČ: Federalizam danas; ANDREJ KIRN: Teorija i čovekova budućnost; JOSIP VIDMAR: Sudbina i namera; JOSIP GLOBEVNIK: Opšte zakonodavstvo u sistemu samoupravljanja; KOMUNISTI I NAŠE VREME: LOJZE SKOK: O vodećoj idejno-političkoj ulozi komunista i o njihovom organizovanju; PETER KLINAR: Mišljenje slovenačkih komunista o međunacionalnim odnosima; ANDREJ MIKLAVČIČ: Reelekcija i „uplitanje spolja”; BORIS VADNJAL: Stan — roba individualne potrošnje; JANKO RUPNIK: Politički sistem i savezna uprava; DOLFE VOJSK: Jesu li uslovi privređivanja ravnopravni za sve? MARJAN TAVCAR: Pitanja sociologije religije; ZVONKO JAUSOVEC: Integracije i proširena reprodukcija u elektroprivredi; STANISLAV PIRŠ: Nesređene prilike u elektroprivredi; JANEZ STANIČ: Rumunska „reforma”; GOVORECI OTVORENO: M. R.: Ko plaća troškove ispita? D. S.: Raspršavanje funkcija i odgovornost; T. B.: Poslovna ili birokratska neo-

setljivost; VIKTOR KONJAR: Poslanička pitanja — kuda s njima? V. M.: Neshvatanje ili podmetanje; F. Š.: Poverenja i kazne; B. M.: Ko će koga? FR. DRENOVEC: Još: čutanje je zlato; LEV MODIC: Bez družine; Citatolog: Cvetober; LELIO BASSO: Genocid i politička pozadina agresije; MARKO KERSEVAN: Religija i savremeni čovek (V. Sruk); CAZIM SADIKOVIĆ: Teorija vlasti u socijalizmu (A. Žun); Z. R.: Za kritički dijalog. Beleške o stranim časopisima; Bibliografija knjiga i članaka.

MITJA RIBIČIĆ: Federalizam danas. „Na početku treba reći: Raspravljjanje i razmišljanje o reformi jugoslovenske federacije naroda ne znači pridavanje druge vrednosti tekovinama socijalističke revolucije, već njeno najprirodnije nastavljanje u novim okolnostima, na višem nivou proizvodnih snaga, u produbljenoj socijalističkoj svesti masa, kao i zahtev razvoja samoupravnih odnosa u jugoslovenskom socijalističkom društvu. Mogli bismo kazati još više. Federalna zajednica socijalističkih republika, koja se formirala u borbi za narodno oslobođenje i nov ekonomski i socijalni položaj radnog čoveka, i danas je, posle svog 25-godišnjeg postojanja, posle uspešnog privrednog rasta i izvornog demokratskog razvoja, učvrstila i razvila a v n o j s k a načela. U novoj revolucionarnoj i socijalističkoj državi, čiji su ustavni temelji ostvareni u Jajcu, već su bili prisutni elementi jednog postepenog odumiranja i preobraženja u samoupravnu društvenu zajednicu radnih ljudi i naroda. Dalji društveni razvoj samoupravljanja dao je novu snagu revolucionarnim izvorima njenog postanka kao čiste sinteze bratstva naroda i jedinstva radnih ljudi Jugoslavije. Sve što razvijamo dalje, zasnivamo na rođenju socijalističke zajednice koju su radni ljudi i narodi, u odbacivanju starog, nazvali novom Jugoslavijom. Ustavni okviri za federaciju kao zajednicu slobodnih, ravnopravnih i samostalnih naroda i radnih ljudi dovoljno su široko idejno

i političko ishodište za progresivni razvoj jugoslovenskog federalizma. U tom okviru moguća su velika unutrašnja društvena pomeranja koja će na širim osnovama, ljudskim i samoupravnim, omogućiti sve veću ekonomsku i društveno-političku ulogu naroda, organizovanih u socijalističkim republikama i koji će proširiti mogućnosti za međusobnu saradnju i integraciju. Unutar federacije i sa jasnom orijentacijom ka samoupravljanju i neposrednoj demokraciji jačamo ulogu i samostalnost republika i naroda u ubeđenju da takav put jača kohezionu snagu, solidarnost i jedinstvo radnih ljudi u svim delovima i u celokupnoj jugoslovenskoj zajednici...”

„...S jedne strane, javljaju se tendencije i njihovi branioci koji bi hteli jugoslovensku višenarodnu zajednicu rascepkati u samostalne države i državice. Naime, jer federacija nije „uspela” i kao odgovor na tvrdoglavo održavanje centralističkih tendencija, da bi za dalje organizovali konfederaciju ili posebno obezbedili republičku državnost pomoću prava veta, pomoću federalne klauzule i sličnih pravnih sredstava. Zamišljaju slovenačku državu — republiku — kao birokratsku tvrđavu, a ne kao most i kao otvorenu socijalističku zajednicu koja stvara mogućnosti za neposredno angažovanje i saradnju radnih ljudi, radnih organizacija, svih društvenih ćelija, svih snaga rada i znanja slovenačkog naroda u Jugoslaviji i svetu. Iz perioda etatizma čuvaju prevaziđenu dilemu: mi protiv vas — kao da je federacija nekakva supernacionalna tvorevina, a ne socijalistička i samoupravna zajednica, u kojoj su narodi subjekti i odlučujući stvaraoци napretka i graditelji političkog sistema. Nije teško konstatovati da se nosioci takvih rešenja iako među njima ima i dobronamernih ideja i zamisli, razlikuju od stvarnih interesa naroda i radnih ljudi. Mogli bi im dokazati da nemaju sluha za društvene i privredne prilike unutar slovenačkog naroda i za velike promene u Jugo-

slaviji. Ne umeju da se oslone na osnovne nosioce napretka i integracije. Mislimo da je pravilno što su se svi značajni politički dokumenti i stavovi u Sloveniji oštro ogradili od takvih i sličnih tendencija koje odbacuju sve što dolazi iz centra, kao nešto što je upereno protiv životnih ekonomskih i kulturnih interesa slovenačkog naroda. U frontalnim napadima na federaciju, kao na tvorevinu van dometa socijalističke republike, pokazuje se nepoverenje u vlastite progresivne snage i u mogućnosti našeg vlastitog stvaralačkog prisustva u Jugoslaviji. To sigurno slabi inače vanredno odlučno, dosledno i u drugim republikama prisutnu usmerenost na nove odnose u federalnoj zajednici. To ni u čemu ne pomaže drugim narodima, članovima federacije, u ostvarivanju zajedničkih zadataka i u izgrađivanju političkog sistema i, na kraju, to prouzrokuje da se etatiistički ostaci i centralističke navike održavaju i dalje ili čak jačaju...”

„...S druge strane, nacionalističke pojave, partikularizam, zatvorenost i autarhične tendencije u Sloveniji posledica su sadržine i oblika unitarizma i centralizma, koji se zadržao u organima i institucijama federacije, sa tvrdoglavošću karakterističnom za konzervatizam, kao i reakcija na to. Teško je konstatovati da li je reč o svesnom otporu samoupravljanju i demokratskim procesima, o održavanju grupaških i drugih interesa u saveznoj političkoj strukturi ili o inerciji, prevaziđenim metodima rada i o poslovnoj sklerotičnosti. Moramo ih politički odbaciti kao potpuno neshvatanje progresivnog kursa i promena u našem društvu. Ove birokratske centralističke tendencije ometaju preobraženje federacije u zajednicu koja bi sve više postala odraz dobrovoljnosti, međusobnih dogovora i zajednički utvrđenih prava i dužnosti svih nosilaca samoupravnog života, pri čemu je republika najprirodniji okvir u kome se udružuju interesi radnih ljudi na nacionalnom nivou. To naglašavamo zato što idejni bra-

nioci centralistički organizovane države u poslednje vreme ne negiraju više društvenu funkciju republike u ime centra, već je negiraju u ime nekakve federacije komun...

„...Dalji razvoj i perspektiva jugoslovenskog federalizma, traženje i izgrađivanje novih, svežih oblika zajedničkog života njegovih članica-socijalističkih republika, brži proces usklađivanja postojećeg političkog sistema i centralnih funkcija sa samoupravnim sistemom, u kome radni čovek postaje osnovno ishodište proizvodnog rasta, napretka i društvene integracije, sva ova razgranata društvena problematika, koju, obično, nazivamo nacionalnim pitanjem ili koju izjednačujemo sa međunacionalnim odnosima, danas je vanredno značajno područje za teoriju i praksu, za društvenu misao i revolucionarnu akciju progresivnih socijalističkih snaga i Saveza komunista. U tom smislu je i danas osnovno društveno, ekonomsko i političko pitanje Jugoslavije. Socijalizam mora na osnovu društvene svojine i samoupravljanja rešiti probleme koje buržoaski sistem na osnovu privatne ili državne svojine i kapitalističkih društvenih odnosa ne može da reši. Da će se društveni problemi i različiti nacionalni interesi razrešavati demokratski, a ne u obliku zaoštrenog nacionalnog pitanja predstavlja u nekom smislu probni kamen političke i organizacione zrelosti radničke avangarde, značajan uslov njene usidrenosti u masama, njenog jedinstva, efikasnosti u izvršavanju tekućih zadataka i u kontinuitetu revolucije. Mnoge pojave u našem društvu upozoravaju nas na to da više ne smemo kasniti. Iako se birokratsko-etatiističke tendencije posle Brijunskog plenuma više ne mogu učvrstiti kao politička alternativa demokratskom samoupravnom sistemu, ipak još prouzrokuju ozbiljne sporove i teškoće, pošto nosioci samoupravnih odnosa nailaze na staru strukturu, misaonost i druge spone koje koče njihovu aktivnost i inicijative. Savez komunista Jugoslavije je,

naravno, prvi postao svestan svojih novih istorijskih zadataka. Kao politička organizacija radničke klase, suprotstavio se dogmi o nepromenljivosti partije („nepromenljivost“ ga je naterala u birokratske vode i odvojila od masa) i hrabro rizikovao pokretanje dubokih procesa unutrašnjeg diferenciranja i usprotivio se novom talasu dogmatske kritike jugoslovenskog „revizionizma“ u međunarodnom radničkom pokretu. Bio je svestan činjenice da se društveno iscrplja njegova revolucionarna funkcija u neposrednom izvršavanju centralnih funkcija vlasti, jer je društvo prešlo u novu fazu razvijenog samoupravljanja. Zato mora delovati unutar samoupravljanja, povezan sa radnim ljudima-upravljačima, nosiocima procesa samooslobađanja i društvenog napretka. Delovati mora tamo gde se sjedinjuje rad sa društvenom svojinom, gde se odlučuje o prilikama i plodovima rada, gde se utiče na položaj i sudbinu viška vrednosti...”

PETER KLINAR: Mišljenje slovenačkih komunista o međunacionalnim odnosima. „U poslednjem periodu, kada smo počeli realnije ocenjivati neke negativne pojave u jugoslovenskoj zajednici, počeli smo i negativne tendencije u nacionalnim odnosima više kritički razmatrati i više odgovarajuće ocenjivati. Problemi u međunacionalnim odnosima sve više su područje šire rasprave i za njihovo razrešavanje javljaju se različiti stavovi i odgovori. Svakodnevni život u višenacionalnoj društvenoj zajednici postavlja nova zamršena pitanja u nacionalnim odnosima, pre svega u međusobnim odnosima između federativne zajednice i republičkih nacionalnih zajednica. Jedno od njih je u poslednje vreme pitanje stope doprinosa iz ličnih dohodaka, o kome se, npr. oblikovalo stanovište slovenačkih političkih organa (kao reakcija na savezni predlog o određivanju jedinstvenog doprinosa), da među jugoslovenskim narodima, zbog razlika između njih, u pogledu raspodele nacionalnog dohotka nije moguće ko-

ristiti se potpuno jednakim i prosečnim jugoslovenskim odlukama... Za efikasno i blagovremeno rasplitanje nacionalnih problema prvi je uslov podrobno poznavanje uzroka koji prouzrokuju negativne pojave u nacionalnim odnosima. Jedno od sredstava za otkrivanje i vrednovanje ovih uzroka je i istraživanje javnog mnjenja.” Autor se dalje koristi rezultatima ankete o stavovima o političkoj aktivnosti članova SK Slovenije u vezi sa osnovnim i aktuelnim idejnim pitanjima. Po mišljenju anketiranih, razlog za loše nacionalne odnose jeste „neravnomerna privredna razvijenost republika i zbog toga su i interesi republika različiti. Iz tog mišljenja anketiranih proizlazi sledeće: prvo, konstatacija o različitosti interesa pojedinih republika i, drugo, kritika dosadašnjeg načina regulisanja ovog problema. Prvu konstataciju objašnjavamo kao objektivnu nužnost, zbog koje treba pravilno razumeti ulogu republike kao samoupravne nacionalne zajednice. Njena uloga trebalo bi da bude to, da može republika oblikovati razvoj nacionalne zajednice, kao što to odgovara razvoju njenih materijalnih i duhovnih stvaralačkih snaga. U tom smislu moguće je shvatiti nužnost pozitivnog diferenciranja interesa pojedinih republika, jer bi svako nasilno nivelisanje ili prilagođavanje specifičnih nacionalnih interesa nekim prosečnim, iskonstruisanim jugoslovenskim interesima moglo dovesti do opasnih nacionalnih zapleta i do unitarističko-birokratsko-centralističkih pojava. Spomenuto diferenciranje predstavlja i podstrek za intenzivniji nacionalni razvoj. Takvu republičku samoupravnost nije moguće shvatiti u smislu zatvorenosti u republičke okvire ili tako što bi republika bila prisutna u široj federativnoj zajednici samo sa izvršavanjem obaveza prema federaciji, bez ubrzavanja korisnih integracionih procesa u okviru šire društvene zajednice. Time prelazimo već na našu drugu konstataciju koju izvodimo iz razmatranog mišljenja anketiranih, to jest na kritiku regulisanja problema ne-

ravnomerne privredne razvijenosti koja prouzrokuje različite interese republika. U toj kritici moguće je videti činjenicu da različiti interesi republika, zasnovani na neravnomernom privrednom razvoju, sadrže i opasnosti za jugoslovenske nacionalne odnose. Ove opasnosti su, pored različitih pritisaka na federaciju od strane nerazvijenih nacionalnih zajednica, pre svega, u opasnim dezintegracionim tendencijama, u pojavama autarhije, u postepenom međusobnom razdvajanju nacionalnih zajednica i u slabljenju međusobnih veza koje povezuju nacionalne zajednice u širu društvenu zajednicu. Prema tome, mišljenja smo da u razrešavanju problema koje prouzrokuje razmatrani uzrok aktuelnih nacionalnih odnosa, ne treba uzimati u obzir samo brigu društvene zajednice za postepenim otklanjanjem neravnomerne privredne razvijenosti, već, pre svega, razvijati integracione tendencije među nacionalnim zajednicama i njihovu neposrednu saradnju, koje izviru iz razvoja interesa otvorenih nacionalnih samoupravnih zajednica, uključenih u šira međunacionalna zbivanja. To znači da je, uprkos postojanju neravnomerne privredne razvijenosti, moguće, baš zbog savlađivanja ovih razlika, razvijati zajedničke međunacionalne interese relativno autonomnih samoupravnih nacionalnih zajednica ..."

...Anketirani su mišljenja da osnovne uzroke za probleme u nacionalnim odnosima treba tražiti u faktorima koji su inače objektivno uslovljeni, a koji su ipak i rezultat subjektivnih slabosti. To su: različiti interesi republika zbog neravnomerne privredne razvijenosti, unitarizam i birokratski centralizam, nejasnoće u prelivanju sredstava među republikama i suviše velika opterećenost razvijenih područja sa doprinosima za federaciju. Ostaci nekadašnje nacionalne netrpeljivosti i uticaj emigracije imaju svoju objektivnu i subjektivnu osnovu. I problematiku nepoštovanja nacionalnog jezika i životnih navika moguće je oceniti, s

jedne strane, kao objektivno uslovljenu i, s druge, kao rezultat subjektivnih slabosti pri ostvarivanju političkih načela zacrtanih u deklaracijama i normativnim aktima. Među uglavnom subjektivne slabosti moguće je uvrstiti nedovoljnu efikasnost subjektivnih snaga u otklanjanju uzroka napetosti između naroda i nacionalizma, to jest iskorišćavanje nacionalnih osećanja u sporovima između negativnih društvenih snaga u društvenom zbivanju. Pošto su svi problemi na području nacionalnih odnosa, osim problematike ostataka nacionalne netrpeljivosti i delovanja emigracije, nastali na tlu novog društva, pri čemu ne gubimo iz vida i uticaj tradicionalnih odnosa na njih, moguće je zaključiti da nacionalnu problematiku treba razrešavati, pre svega, u postojećim odnosima i sprečavati delovanje njenih nosilaca. Osetna prisutnost subjektivnih slabosti u nacionalnim odnosima daje progresivnim subjektivnim snagama mogućnost da se efikasnije nego dosad sukobe s njima, što je uslov za uspešno otklanjanje objektivnih uzroka nacionalnih problema."

UNIVERZITET DANAS br. 1/1968.

Dr BRANIMIR JANKOVIĆ: Deset godina postojanja i rada Zajednice jugoslovenskih univerziteta; prof. TOŠA TIŠMA: Osnovni problemi i nesporazumi samoupravljanja; JOVAN ANDRIJASEVIĆ: Modernizovanje i intenziviranje visokoškolskog obrazovanja; dr RADOSLAV CURIĆ: Neki stavovi studenata o disciplini u studentskim domovima; DUŠAN LAKIĆEVIĆ: Socijalni radnik — nov profil stručnjaka; dr BORISLAV STEVANOVIĆ: Transfer učenja u razvoju raznih mentalnih struktura i na različitim nivoima stvaralaštva; dr MIHAJLO NIKOLIĆ: Ontološko objašnjenje razvitka.

vera ikonoma i
tatjana popov

Obaveštavamo čitaoce da mogu poručiti kompletna
ranija godišta časopisa „Gledišta“ i to:

godište 1964. po ceni 12 ND
godište 1965. po ceni 20 ND
godište 1966. po ceni 30 ND
godište 1967. po ceni 40 ND

Cene za inostranstvo su dvostruko veće.
Narudžbine treba slati na adresu:

„Gledišta“, Beograd, poštanski fah 830.

Narudžbina se može izvršiti i telefonom — 24-481,
kao i neposrednom uplatom odgovarajuće sume
na tekući račun časopisa „Gledišta“ broj 608-8-864-4
uz naznačenje porudžbe.

CENA 8 N. DIN.